ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

НОВИ САД

ГОДИНА CIIII • КЊИГА 323 • СВЕСКА 2.

ФЕБРУАР, 1930.

Летопис Матице Српске излази од 1. јануара 1930. у свескама од 5 табака месечно.

Сем продуката лепе књижевности, *Летопис Матице Српске* доноси чланке о савременој нашој књижевности и из историје југословенске књижевности, о уметности савременој и прошлој, и из наше националне науке (историја, језик, живот народни), дајући уједно прегледе из свих области духовног живота и стварања наше нације и, по могућности, свега Словенства. У другом реду, *Летопис Матице Српске* бавиће се питањима наше материјалне културе колико она стоје у вези са просвећивањем нашега друштва и упућивањем на разуман живот и методе рада у напредних народа. Најпосле, *Летопис Матице Српске* бележиће дела из светске књижевности која могу служити за углед; из науке — што се тиче наше државе и нације, и Словенства уопште.

Уредништво Летописа Матице Српске трудиће се да смањени обим Матичина органа надокнади садржином, да испуни потребу једнога часописа који ће давати обавештења о духовним квалитетима наше расе, разбијеним и расејаним, који треба да послуже као основица при изграђивању југословенске културе.

Летопис Матице Српске, лепо опремљен и штампан на доброј хартији, стоји годишње 140 Дин, а за редовне чланове Матице Српске и за ђаке 120 Дин. За иностранство је годишња претплата 160 Дин. Већ у другом полугодишту претплата ће се смањити у сразмери према повећаном броју претплатника.

Повереници добивају 20% провизије од скупљене претплате.

Најновија издања М. С. на оштампу и уз попуст

1) *Споменица Матице Сриске*, са много слика и илустрација	Дин.	150·—
2) *Српска уметност у Војводини*, богато илустровано издање	„	350·—
3) Михајло Пупин: *Са пашњака до научењака*, Аутобиографија	„	40·—
4) Алекса Ивић, професор универзитета, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе* (1703).	„	100·—
5) Радивој Врховац: *Карактер и рад Ђуре Даничића*	„	25·—
6) Васа Стајић: *Светозар Милетић*	„	40.—
Песме за децу три укоричене свеске:		
7) Змај-Јован Јовановић,		
8) Војислав Илић,		
9) Милета Јакшић, — све три књиге укупно	Дин.	50·—
10) Др. Алекса Ивић: *Родословне таблице*	„	10·—
Укупна вредност	Дин.	765·—

Све горње књиге продају се као комплет укупно за *Динара 700*·—. При наруџбини се плаћа 100 Дин., а остатак у ратама по 100 Дин. месечно.

Година CIV

Фебруар 1930.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 323.

Свеска 2.

Инв. бр. 2887

25737

Нови видици — стари истине

Историја човечанства учи нас да је свако доба, свака држава, сваки народ имао своју културу. Култура се, на ужем или на ширем подручју, развијала, напредовала је и пењала се до извесне висине; застала је, опадала и нестала. Баш као и свако живо биће.

Култура једнога народа тим је више и јаче напредовала и развијала се, чим је народ био политички боље срећен, или бар организован у духовном животу и ношен извесним идеалима; поготову, ако је био уоквирен у слободну и напредну државу.

Док је под Немањићима цветала српска држава, развијала се у њој књига, неимарство, сликарство, вајарство. Под Турцима је све стало и, постепено, пропадало. Заостаци те наше старе културе речито говоре како је она била на високом степену. То нам признају и културолози страних народа.

Иако свака култура има на себи карактеристичне ознаке међународне и међудржавне, ознаке међусобних утицаја, не може она ни данас, у доба снажно развијених комуникација, да се замисли као општечовечанско дело; она је по својим стваралачким снагама везана за поједине народе и њихове државе. Култура је дело и успех једнога народа, једне нације, и тек нарочити успеси појединих култура преливају се у општечовечанско добро.

Српска култура, уколико се развила у засебном правцу, под утицајем византијске, живела је мучне дане под јармом Османлија. Нешто повољније прилике биле су за њезин развој, пошто се наш народ овамо доселио из плодне Метохије. Усмено и писмено, много се у нас расправљало питање: да ли је патријарх Арсеније, кад нас је овамо довео, учинио добро дело своме народу, или је био издајник народне мисли. Сад пак, после светског рата,

можемо слободно подвући линију и створити поуздан закључак. Сад се може као несумњива истина утврдити да су прекосавски Срби не само били прва помоћ васкрслој Србији за културно уређење државно, него да су, издржавши тешку културну борбу у туђој моћној држави, за нову југословенску државу задржали и спасли ове плодне и културне крајеве. Али, с друге стране, наш народ у слободној Србији показао је до Рата не само један културни развој у скоковима, него и једно стремљење одводница народног живота ка ослобођењу и уједињењу свега нашега народа, југословенске наше нације.

Разумљиво је да наш народ, доскора подељен на неколико држава и на још више различитих управа, није могао уједињеном снагом и једнаким линијама културно напредовати. Није се, према умној снази и способностима, могао развијати. Државне управе туђе под којима је живео, помагале су и културно подизале оно што није српско, и зна се зашто. Не само да смо културно потискивани, него су наши господари у неким деловима нашега народа заорали дубоке бразде и у њих засејали *своје* културно семе, које би у недалекој будућности донело и плода.

Година 1918. ујединила је раскомадане делове не само српскога племена, него с нама и браћу Хрвате и Словенце у једну моћну државу, и за првих десет година почело се тек уравнавати земљиште за наш културни рад. Јужни Словени излазе сад на поприште, да у својој слободној држави разбуде успаване дарове, особине, да организују разбијене и расејане способности свога духа на делу *своје* културе.

Током и развитком историје, стварају се погодне или непогодне прилике у којима ће се развијати култура једнога народа. Народ, живо биће, с колена на колено преноси дарове духа, потенције радне снаге, издржљивости и напона, и ове потенције не губе се без трага ни у непогодним приликама, док, у погодним приликама, не постигну висину свога напона. Јужно Словенство долази у стадиј да покаже и даде највиши напон својих радних снага и способности.

Западни народи Европе одавна су стигли томе циљу и престигли га, и одавна дају човечанству све што могу

дати. Културно јаки, улажу своје способности и радне снаге немилице, дају и још ће давати светској култури своје приносе. Али тамо се већ опажа неки замор, засићеност у култури, коју и сами осећају и не таје своје уверење о томе.

По непроменљивој намери историје, долазе на ред млади и подмлађени словенски народи да прикупе и развију своје радне снаге у својим новим народним државама, у Чехословачкој, Пољској, Југославији, Бугарској и данас-сутра препорођеној, јер тешко искушаној, Русији. Брзина развоја стоји, у првом реду, до срећених прилика у држави. То не треба доказивати, јер свака држава својом организацијом, законима и срећеним приликама за живот својих грађана, даје прве подстицаје, директиве и помоћи за културни рад и напредак. Размах слободна живота и модерно законодавство, које помаже и штити сваки културни покрет, неоспорно утиче повољно на развој главних грана културе и, затим, појединих огранака њезиних.

Иза свакога рата, нарочито у дотакнутих народа, настају нове оријентације, тражи се прегуређење или ново уређење државно, реформишу се установе и закони, према новим приликама, и све то иде на подизање културе и уопште живота народног. Под последицама светскога рата, сви народи, а нарочито они који су ратовали, крећу се на живљи рад, почевши од културе земље (чак и у индустријским државама) па до најмодерније индустрије, књижевности, уметности и спорта.

Словенске државе, ни оне које су биле самосвојне, нису имале слободна размаха, а ни савремених закона. Радна снага словенских народа, живост и гипкост — биле су спутане или притешњене. У прошлом веку учињене су на културном пољу тек припреме, да словенски народи искоче на површину. На питање: кад и како ће Словени доћи на ред да засведоче своје културне потенције, — одговорио је, углавном, светски рат. По начелу великог Американца Вилзона о стварању слободних националних држава, васкрсло је Словенство на нов живот, али из те опште слободе ниче и слободна утакмица, која ће, дакако, умешнима донети свако добро, а неумешне повући у вртлог економске зависности и ропства. Тешко онима који не узмогу сигурно пливати!

Шта ми да радимо, да не будемо повучени у вртлог? Ништа друго него да ограничимо своје захтеве које стављамо на материјални живот па да се што више уздигнемо духовно, док наша привредна свест не порасте да би могла разумети и одговарати на те захтеве; да одабирамо и сабирамо снаге и да стварамо колективно и појединачно; колективно: чврсту подлогу за општу образованост и просвећеност, појединачно: поклањајући сву пажњу јаком духу и индивидуалној енергији, а у исти мах и *карактеру*, који је једино јамство да један јак дух и индивидуална енергија буде и издржљива, и социјална, радна снага.

Окренимо се своме здравоме селу, које је већ досад, у тами и полутами, избацило на светлост велике наше умове и радне енергије. Топола је дала Карађорђа, Чаково Доситеја, Репње Копитара, Тршић Вука, Радомершчак Миклошића, Његуши Његоша, Фужине, Рачкога, Мошорин Милетића, Идвор Пупина, Врховине Теслу, Отавица Мештровића.

За наше културно дизање треба нам, неодложно, опште народно образовање, општа просвећеност, да просветли путове нашега напретка, да просветли кутове свакога нашег, и најзабаченијег, краја, да видимо шта тамо има и шта се тамо крије. И ми ћемо наћи, јер их имамо и јер нам требају, Пупине, Тесле, Мештровиће, и не за далеки свет, и не да раде за друге културно богатије и јаче, него код нас и за нас. То треба разумети, и хтети, и у томе је суштина нашег културног проблема.

М. Ђорђевић

Легенда о св. Ђурђу

Светӣтељ-вӣтез ӣо гори ја̄ше
На белом коњу, у сја̄јном шлему,
Он ко̄ље носи, мач брӣтки ӣа̄ше,
Злато̄ и срма блӣста̄ на њему —
Пред њим се горско зверињe крӣје,
Вук крвожедни и љӯте змије . . .

Векови славу његову зна̄ју,
Народи земни, дечица, људи:
Он је убио стра̄шину ажда̄ју, —
Поборник ӣравде шӣо стро̄го суди,
Немани свакој хака ће до̄ћи,
Свакој нейравди и људској зло̄ћи . . .

Светӣтељ-вӣтез ӣо гори лӯта̄,
По тӣамној гори без ӣӯтӣа, стазâ,
Кад, ӣод бременом ле̄тӣâ ӣогнӯтӣа,
Ста̄рица му се једна указа.
Он јој на коњу у сусре̄т хӣта̄
И кро̄тӣким гласом ста̄рицу ӣӣта̄:

„Куда си ӣошла, о ста̄ра бако,
По гори овој да биље береш
Где тӣек зверињe лӯта̄ ойако,
Шӣо ӣо бесӣућу тӣуда се вереш
Оӣкуда свако живи се клони,
Каква невоља амо тӣе гони?“ . . .

А бака с ӣлачем ӣристӣуӣа̄ к њему:
„За ста̄ростӣ худу“ — она му збори —
„За бол ругобе, тӣугу голему,
Не растӣе биље у овој гори,
Кад се и деца од мајке гаде —
Изданци млади од ста̄ре кладе . . .

Деветоро их имам на броју,
И сваком дадох тело без мане,
Предах им младост, лепоту своју,
Румено лице и косе вране,
Себи задржах образе бледе,
Старачке боре, увојке седе...

А за уздарје мајчином дару,
За многа добра што сам им дала,
Гле, они пљују на мене сгару:
„ „ Ружна си мајко!... “ “ — то ми је хвала
Да мене јадну, сиротy пуку
За оброк шаљу гладноме вуку...

Пођох... забасах у гору ову
По смрт са непобусаним гробом —
Тек два унука чух где ме зову:
„ „ Врати се мајко!... “ “ — али за собом
Не видех да се син који крене —
Ледена срца, камене стене...“

Слуш'о је вишез пажљивим ухом
Бабине јаде и само ћут'о,
Па, блед, занесен, одсутан духом
К'о да је часком некуд залут'о:
„Врати се дома“ рече јој „иди
И сада твоје синови види...“

И нестаде га у тренут ока...
Обзирући се у чуду, страви,
И пошав дома дркћућа крока,
Дајући хвалу Божијој слави,
Бака шапташе: „То је у гори
Светитељ био што чуда твори...“

У ноћи мајка к'о слутња кобна
Кличе на прагу синове своје —
Одзива јој се тишина гробна
Од девет стена што неме стоје,
И јек жалостив голубљег гука
Два златна пшића, двају унука.

Милета Јакшић

Срце

О јадно, мало срце наше,
Ти куцаш увек верно, тачно;
Али те тамне сумње плаше;
Данис си тако тужно, плачно.

Данас кад тихе кише мију
Пред прозорима лишће ново,
А néме сузе саме лију
У дивно мајско вече ово,

Осећаш сенку судбе грубе
И коб да наше сносиш беде,
И људске мржње хладне зубе,
И зла живота што не штеде.

А ти нам пак дајеш видно
Једине часе који вреде,
И све што није ниско, стидно,
И успомене чуваш бледе.

Ма да ти нико ништа не да,
Ти рађаш својим лепим врењем
И горду Мис'о што те гледа
С осмехом и са сажаљењем...

И најзад, када куцнеш тише
Измрцварено тужно, грозно,
Биће нам јасно, вај! — ал' позно —
Да никад ничег нема више...

Сима Пандуровић

Мефистов плач

(*Из збирке: „Жиг Усуда“*)

Предивни вилински вез
који је прошкао сјај
чаробног новог мог сунца,
растргле, дакле, су руке

сурове, блашњаве без
милости. И без гласне хуке
обмани дош'о је крај.

Дијете, не плачеш ли зар?
Не жалиш ли сад свијетли сан
о звијездам' у прашњи бјегунца
у ласкавој пролјетној ноћи:
у срцу запретани жар
пламена стихијске моћи
и ослобођења дан?

Осмијех мој— бридећи лед –
којег се плашио свијет,
замро је на мојим устим'
када се указа, чудном
у сјају и дивно блијед,
лик твој мом погледу жудном
к'о нježан забрањен цвијет.

Проклех тад охоли грijех
чиј носим вечити жиг,
блудећи мјестима пустим,
и у грч горкога јада
хладни се обрати смијех,
к'о ђаче стрепећи, тада
чеках твој усудни миг.

И ти ме погледа. Прам
зорина неба ни гром
олујне ноћи тих чари
нема, што зјеница чиста
дјевице кад у њој плам
љубави прве заблиста
к'о тада у оку твом.

К'о што залуталом трак
свјетлости кроз ваздух сив
дух надом у спас озари,
тако кроз усамљења
и вјечитог презира мрак
сину ми блисак откупљења.
И устах, препорођен див.

К звијездам' је водио пут,
с тобом, мој поносни лет,
к сестрицам' у бунту вриједним
против Свемоћног што киван
и њих је проклео луд:
да лутају кроз свемир диван
и веселе ситни твој свијет.

И ти си, раскинув сој
на који ће осуди Бог,
са створом у ропству биједним,
могла да засинеш, јасна,
најљепша звијезда, уз рој
блистави, ти неугасна
од пламена жуђења мог.

Могла си да будеш блист
нови што навијешта крај
лажи, разбуктали пламен
што кида тмине незнања;
камен драгоцјен и чист
у круни свељудског сазнања:
мој снивани брањени рај.

Ал' нијеси знала. И крет
смјели сломи твој страх.
Угасну спасења знамен.
Преслаба бјеху ти крила
за тако смиони лет,
и ти си претешка била:
вук'о ће рођени прах.

Дијете, не плачеш ли зар?
О, не! Ти си ведра ко свијест
у часу ослобођења.
Ликује Творац наш, киван
на мене, јер презре мој дар:
мој рај у мукама сниван,
и небом разгласује вијест.

Али, шта значи твој пад,
те дуге блиставе слом,

и ӣройаст мог ошкуӣљења,
ӣреварен у сјај ше зубље —
зна разочарани Ад,
ӣошиснуш у мрак још дубље,
и... суза у оку мом.

Рикард Николић

Из интимних записа

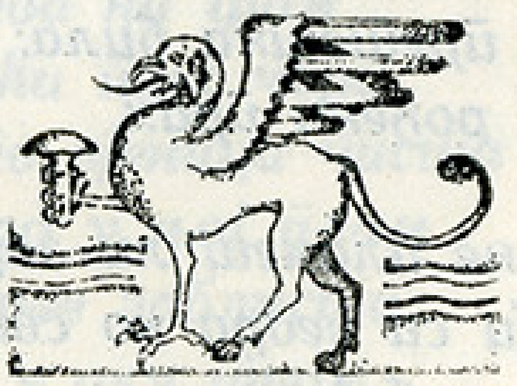
7.

Вратимо се натраг истим ӣутем —
После нас нико није ӣрошао овуда:
наша су ӣрагови остали у снегу.

Трагови, ӣрагови, у снегу, у дугоме низу
ӣред нама свуда...
Овде, на једном месту, ӣод голим дрветом
ӣрагови су се ӣриближили, ту су сасвим близу,
сасвим близу.

Ту смо раније застали нас двоје:
ту си једним уморним ӣокрешом
ӣоложила главу на раме моје.

Гвидо Тартаља

Дубок је корен

— Скица —

Изишавши из цркве после службе Божје о неком празнику, мој шеф, стари парох цркве храма светог великомученика Прокопија, код ког сам у то време био капелан, застајкујући и хватајући ме сваки час за дугме од мантије, говорио ми је уз пут:

— Слушао сам пажљиво твоју данашњу придику... борба против алкохолизма... против ракије нарочито. Као антиалкохоличар од убеђења, ти си говорио добро. Уложио си доста труда да ти говор буде прост, јасан, жив, убедљив... Он је одиста био тако снажан, да би се после њега могло очекивати да ће сви, одмах, из цркве право јуришати на крчме, развалити све палинкаре по селу, поразбијати казане, и да ракију нико више ни примирисати неће.

— Да, тако би требало да буде, али на то ћемо, синко, још дуго чекати... Стадо о том има сасвим друге појмове, има свој култ, своју „веру“ у ракију и њезину магичну моћ... Чудо би било да те после твоје придике не оптуже за јерес, јер све твоје аргументе они ће да оборе ауторитетом Светог Писма: „и вино веселит сердце человјека“... Не дирај им много у ракију!...

— Они је пију с побожношћу, с молитвеним расположењем, као да приносе жртву — „Спаси Бог!“ — „На спасеније!“ — ...Пију је са извраћеним очима у небо као у екстази. Њу они употребљавају као лек, изнутра и споља, за њих је она животни еликсир.

— Ракија је код њих интегрални део готово сваког верског обреда, црквеног или домаћег; њу ћеш видети по гробовима о задушницама, у цркви при парастосима, да и не говорим о дањама и крсним славама... Окрени се, она те одасвуд, из различитих флаша, флашица, сатљика, фићока, фраклића, гледа својим стакленим, мутним, пијаним очима.

— Они увек имају својих разлога *за* ракију, али шта да ти ја говорим? Ено ти мог бившег појца, човека побожна, писмена, који је толико пута слушао *шта* сам говорио пред народом, у цркви и иначе кад ми се дала прилика, против рђавих обичаја, па и против ракије. Нисам ни ја њутао, ни одобравао, мој синко!

Опазивши Стоју Маркова како полупијан, несигурна корака, иде из оближње крчме и равно према нама, остави ме мој шеф пред црквом и пожури кући. Остадох да дочекам Стоју (било му је око педесет година, а изгледао је као да му је седамдесет). Знао сам да је био црквени појац и да је уз своје православије једнаком љубављу био одан и ракији. У једном светлом моменту, дошло му је да треба да окрене друкчије, да се поправи, и отишао је у нововерце, али му тамо не би станка, јер је, због пијанства, био одлучен из назаренске заједнице.

Он ми прилази, јавља ми се, пита за здравље, а ја не могох а да му не приметим: Шта је, Стојо, нешто ми не стојиш најбоље?! — Осетио је жаоку, и поче да мудрује и да се правда.

— Господ је казао: истину говори, право ради па се никог не бој, мирно ћеш спавати. Ја сам, касти, несрећан човек, али, фала Богу, задовољан. Имао сам три сина који ми умреше још као деца, били су ђаци... Ха, шта ћу? Бог дао, Бог и узео... Па и овај што ми га Бог оставио, не знам шта ће бити.... Ја сам сирома, али шта ће ми богатство, и коме да течем? — „Јаже стјажал јеси, кому будут?“ Имам леба, и то ми је доста. Господ је казао: не брините се много, данас је — данас, а сутра је — сутра.

Старац је напит, очи му се наводњавају, и увек при речи „Господ“ њега као да подилази нека свештена језа, у носу га заголица, жмирка, и на очи му навиру сузе.

Истерали ме из скупштине, наставља Стоја, зато што пијем... Позвали ме на суд, да се оправдам. А ја њима кажем тамо пред свима: Отверзу уста моја и напољњатсја духа.. Ја пијем, ал' се и Богу молим. И боље се молим кад пијем... И Бог ми се одзива... Седим тако и пијем, мислим на покојну децу, а душа ме боле... терет... А Господ ми се јавља и разговара са мном. Бог ми је тако близо, ето тако као ти сад... Ди је бол, ту је одма и Он... и ди је туга и терет, ту се и он одма јави... И благосиља ракију... „Подајте, вели, пиће онима који су жалосна срца“...

— А ви, кажем ја њима, ни се смејете, ни плачете, ни певате... Нисте ни врући ни ладни, и зато ће вас „Господ избљувати из уста својијех.“

— А ја певам, певам Божје песме из старе вере... Тек подвикнем „Вонмем! Премудрост!“ па онда „Кто Бог велиј јако Бог наш! (а они запушавају уши)... Јест, кажем ја, Он твори чудеса! Даје утехе ожалошћенима и несрећнима...

— Сирома сам, ал' се опет нађе... за ракију, сузу Божију! Божја сузица, која људе жали, лечи их од сваке болезање... А ви сте, кажем ја њима, рђави видари, кад сте могли избацити из свог закона оваки Божји мелем...

— Кад пијем, лакше ми је, скида ми се терет с душе, нема у мени мржње, нема зависти ни злобе, сви су ми људи добри, ближњи моји... И они из старе вере, и ви из нове... Заборављам увреде, праштам и живима и мртвима...

— Ракија ми, браћо, даје волшебне наочари, па видим само добро у свету и међу људима... А кад изиђе из мене пара њена и дух њен, као да и душа из мене изиђе... онда видим само зло и несрећу... Па сад кажите „что јест истина?“... Свет овај кад га гледам голим оком — лаж је, сотонина приказа, а кроз ове наочари — истина!

— Ја им то говорим, а они се згледају, смешкају се и машу главом...

— А ја им кажем: Ви мислите, ја сам пијан... Можда сам и пијан, али, ако сам ја у *истини*, онда нека, нека сам пијан... А пијан сам не од ракије, већ од лепоте Божјег света коју гледам будан к'о у сну... Бога видим, људе, браћу, царство Божје на земљи...

— Друкчије сам несрећан, сâм... Бог је од мене далеко, људи још даље... свет пустиња, све ми је црно, преда мном је и около мене „мерзост запустјенија“...

Старац је више пута погледао у мене, тражећи потврду за своје мудровање, али ја му не рекох ништа. Хтео сам да се исцрпе, а видим јасно, нема му лека, и дође ми тешка мисао да он то не говори само за себе, него за многе. Он је само речити тумач за оне многе које треба лечити, али како? Како ишчупати отровни корен који се тако дубоко зарио у живот народни?

И, како сам ја упорно ћутао на његово мудровање, он се, очевидно озловољен, одмахнувши руком, окрену и оде улицом, трудећи се да иде право и трзајући се на сваком кораку.

Прошло је отприлике три месеца иза нашега састанка, кад ми једног дана дође у кућу, гологлав, а био је хладан фебруарски

дан; дошао да ми јави: умро му је син. Стегло га, каже, нешто у прсима, и за три дана.

— Па, хвала Богу, заусти затим, а сав заудара на ракију. Хтео је нешто да каже, али, ваљда се сетио оног нашег састанка, само одмахну руком и, потпуно миран, изађе из куће.

Отишао сам сутрадан да му опојем самртника. Лелек на све стране: мати, жена, жене из комшилука — све то нариче и запева. Млад човек, тек ако му је било нешто преко тридесет. Али Стоја ништа. Пре него што ћу започети молитву за упокојење, све се умири и наста тихо јецање, али чујем у близини Стоју како полугласно говори „Блажен пут вођже идеши днес душе... идјеже њест...“ Потпуно миран, спокојан, и као преображен. „Земља јеси и у земљу отидеши“, завршује Стоја моју молитву; дуби, и из очију му капље..., не знаш јесу ли сузе или ракија.

Милета Јакшић

Самртно коло четничко

(Из књиге „Пламен четништва“)

Одела влажног, натопљеног росом у провидној јутарњој магли седам четника, пробуђених свитањем, лено је протезало уморне удове. Сваку ноћ су на другоме планинском врху преноћиште тражили. Потере дигнуте још од Челопечке битке, непрекидно су кроз шуме пролазиле. Сам са четом у Пчињи, млади војвода Петко Илић увек им је вешто измицао. Склонио се сада у шуму Козјачку више Св. Оца Прохора, задовољан што је јуче и прекјуче, и сваког дана откако га је Саватије оставио да чету води, сретно избегао аскерима.

Лежао је пробуђен, са рукама под главом, и гледао у влажно лишће, дрхтаво и светло на раном сунцу, и један мали комад неба који су широке гране уоквириле. Одједном га је тргао тихи писак као песма тетреба. Скочио је, и шест његових другова стајало је већ спремно са оружјем. Стражар је са ивице пропланка јављао птичјим гласом опасност која се приближила. Од манастира се дуга војничка поворка пењала.

Један за другим, блиски, без речи, похитали су четници

ка Буковљанској шуми да прегазе Пчињу и да се широке, непроходне Старачке горе дохвате. Њихов хитри ход је пушчани вихар зауставио. И са те стране аскери су долазили, вичући и пуцајући.

Збуњени, али безумно храбри, пошли су натраг. На месту где су час раније лежали, спазили су војнике, који су пажљиво у круг обилазили и загледали изломљене гране и траву угажену.

Петко је одлучно повео другове ка високом каменитом врху који је још слободан остао.

Распоредио је млади војвода седам другова за стене, умивене јутарњом кишом, и погледао замишљен пролетње сунце, које је изнад шуме излазило. Цео дан неизвесности, борбе, близине смрти и безумног надања, дан 30. априла, био је пред њима.

Нестрпљиве комите дочекивале су већ прве аскере, који су се неопрезно појављивали иза дрвећа, пљуском усијаног челика.

Грмљавина на планинском врху под ведрим небом испуњавала је немиром и тешком слутњом сва срца у Пчињи.

Кад се за тренутак одјек барута утишао, као кликтање орла разносио се над врховима дрвећа кроз свежи зрак глас Петков, који се ругао пркосно султану и Турцима, веселио четнике и певао. Сва је планина одјекивала његовим гласом.

Пододне, осушено жеђу његово грло је умукло. На стенама није било више влаге да је попију, у торбама није било хлеба. Четници су између два хитца гризли комадић воска који су заједно са бомбама носили.

И пушке су се све ређе јављале. Забринуто су другови Петкови тражили последње метке по реденицима и *шарачугама*. Кад се сумрак већ приближио, над врхом брега завладала је тишина. Само су још залутала зрна, ударајући о стене, пштала. Ни једног куршума Петкова дружина није више имала.

Охрабрени, пузећи између дрвећа и камења, аскери су се примицали врху брега. Заклоњени иза дебелих стабала, позивали су комите на предају.

Прва вечерња звезда заблистала је на небу. Још једна за њом обасјала је врх брега и полетела ка шуми. Четници су бацили прву бомбу. Пламен је осветлио сенке и гвожђе је у дивљем вриску кидало стабла и тела. Пред страшним комитским жариштем узмакли су аскери.

Петко је погледао своје другове. Сви су ту били око њега,

блиски, свих седам: Манасија Николић, Ђоша Бељановче, Коце Јанковић, Михаило из Кошине, Божин из Отљана, Анђел из Четираца, сви бледи и одлучни, сви потамнели од земље и барута, сви млади. Ни један није имао више од двадесет година. Денко Кумановче, најмлађи, још није напунио ни осамнаест.

Дуго је он молио проту Ташка, кога је увек возио фијакером од вароши до станице када је из Куманова ишао за Скопље:

— А, бре, господин прото, прати ме у чета.

Кад су му се прота и учитељ Шарпланинац на то смејали, он је скоро кроз сузе говорио:

— Море, бре, пратите ме, па ће видите кој сам.

— Нека га ђаво носи, рекао је једног дана прота, нерасположен и узнемирен блиском смрћу и претњама егзархијским. Нека иде.

Денко је отишао у чету, решен да реч одржи. Сада је дошао тренутак да покаже ко је. Последњу бомбу он је у рукама држао.

Петко је погледао другове. Срео је у њиховим очима исту дивљу одлучност, неустрашљиву решеност као код богова. Разумели су се погледом. Силним ударцима о стене на комаће су поломили оружје. Само је Петко скривао у појасу револвер који му је Саватије поклонио.

Кратка тишина покрила је врх и уплашене Турке. Брзо су прилазили четници један другоме и љубили се. Примакли су се блиско у круг и попадали на колена. Сваки је руке другу на рамена ставио. У средини је клечао мали Денко, фијакериста из Куманова, и ударао у кресиво.

Судбоносни фујук запаљеног фитиља простругио је кроз сва устрептала срца младића. Још су се једном брзо погледали кроз последњи осмех. Само су се руке јаче упиле у другарска рамена, и облак, пламен и дим разнели су самртно коло комитско.

Када је отворио очи, Петко је видео још увек пламени застор између себе и потамнелог неба. Одело, руке и лице било му је топло и влажно. Више његове главе је једна бела жила као пуж дрхтала. Лежао је усред самртног вира од људских тела без облика. Чинило му се да чује јечање крај себе. Подигао се, тешко ослањајући се на руке, које су клизале. Видео је у сумраку светле очи Божинове и чуо је речи:

— Утепај ме, Петко, Турците жив да не ме фатат.

У Божиновој торби нашао је Петко два револверска метка. Погледао је још једном друга и разумео је неизбежну молбу његову. Још су само њих двојица остали. Спустио је своје изгореле, крваве усне на његово чело. Прислонио је цев на место руменог пољупца.

Носећи одјек смртног хитца као последњи опроштај, вукао се Петко, сада потпуно сам усред смрти, ка ивици стрме литице која се ка Пчињи спуштала.

Нагнут над понором, испалио је последње зрно у стомак. Дубина је повукла снажно крваво тело себи.

Ноћ је пала над Козјаком, над реком и над мрачним шумама.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Дуго је зачуђен гледао у ниски свод од грана и сувих кукурузних стабљика над главом, Тихо звање јагањаца и звона долазило је до њега. Дуго је Петко у своме помућеном сећању тражио везу између смрти и живота. Цело га је тело болно притискивало уз тврдо лежиште.

Чобанин који је изненада погледао кроз отвор колибе, носећи му топло млеко помузено, спојио му је својим кратким простим речима прекинуту нит између два живота.

Када су у зору после борбе аскери отишли, остављајући страшну крваву гомилу на стенама, која је још јуче певала, борила се и била шест здравих сасвим младих тела, лутајући бојажљиво око бојишта, чобани су га нашли у жбуну на стрмој литици више Пчиње без свести, са страшним отвореним ранама. Склонили су га у колибу и већ су три дана чекали да се поврати из тешког заноса. Сазнао је од њих да се још један његов друг спасао: Коце Јанковић, кога је бомба бацила низ стене и који је сав разбијен, верујући у смрт свих својих другова, већ био прешао у Србију.

Следеће ноћи чобани су пренели и Петка преко границе. Извештен од гласника, Одбор је сместио јунака у Врањску Бању и послло тамо др. Кустудића.

Превио га је, пун сумње, без икаквих нада:

— Било би чудо кад би се извукао.

После петнаест дана Петко је, још у завојима, дошао пред Рафајловића и тражио да га поново врате на Козјак, где је његова мртва чета остала.

Сам, опет са пушком, пун неизмерне туге и болова, пошао је Петко ка брегу где је пламен спалио и разнео верно коло другарско.

Станислав Краков

О упоредној историји модерних књижевности

У свима гранама науке постојало је и постоји упоредно изучавање. Од увек су се упоређивале две ствари, савршенија са несавршенијом, раније постигнути резултати са новијим, ранији проналасци са доцнијима. Нов изум, нова доктрина, зидали се на искуству ранијег доба; увек се наставило тамо где су застали наши претходници. Само су, благодареħи упоредном изучавању и зато што су искористили већ стечена богатства, велики научници могли доħи до позитивнијих и значајних резултата.

Упоредно изучавање постојало је и постоји исто тако и у историји. Упоредно се посматрао развитак два народа, њихов карактер и начин њихова живота. Затим ово изучавање прелази и на филологију. Познато је груписање индоевропских племена и породица: грчке, латинске, англосаксонске и словенске. Упоредно изучавање језика доноси затим упоредно изучавање фолклора: митологије, религије, обичаја, предања, народних прича, пословица и народних песама. Кад се зна, на пример, да је једна народна умотворина, пословица, песма или прича, дошла из Индије, фолклористи се труде да виде на који су начин и којим путем дошле чак до нас, и какве су ове измене претрпеле на свом дугом путу кроз друге земље. Разуме се, фолклористи се нису увек слагали у доношењу својих закључака. Док су једни, са Гримом на челу, мислили да ова заједничка фолклорска ризница доказује да су народи некад чинили део једне, или две велике породице, дотле су други, са Бонфејем на челу, или побијали тврħење првих, или покушавали да га допуне. Они држе да има и других узрока фолклорској сличности. Духовне манифестације једнога народа, сличне духовним манифестацијама другог народа, нису само доказ племенског сродства, већ и истине да су се људи увек, у свима временима, сретали у животу и били у вези, коју су помагале многе околности па чак и трговина и ратни походи.

Упоредно изучавање појединих књижевних јављања дошло је после упоредног изучавање историје и фолклора. Ма да релативно млада, упоредна историја модерних књижевности води порекло с краја XVIII века. Лајбниц, да би објаснио верско јединство хришħанских народа, први упоредно проучава још и

њихове књижевности као и утицаје којима су се оне покоравале. Ма да су већ Русоа интересовала многа питања из упоредне књижевности, може се рећи да је она рођена у Немачкој, у доба кад се јавља естетичка критика, у самом почетку Романтизма. Лесинг, Хердер, Шлегел, Гете и Шилер, претече су упоредног изучавања књижевности. Хердер, доцније, налази у Максу Коху ватрена следбеника, који 1887. године објављује, у *Zeitchrift für vergleichende Literatur,* низ познатих студија које ће да послуже за основ модерном изучавању упоредне историје књижевности. Гастон Парис, Филарет Шастл и Жозеф Текст у Француској, Хеченсон Маколеј Познет у Енглеској и Александар Н. Веселовски у Русији, познати су радници на истом послу.

Упоредна књижевност, упоредно изучавање књижевности, *свију* књижевности! Колико нескромности, на први поглед, у овим речима! Колико одважности и храбрости за онога који намерава да се прими овог посла! Тешкоће, међутим, нису тако велике као што изгледа. Сасвим је могуће понети тај терет. Чућете од многих да изучавање упоредне историје модерних књижевности није ни лак ни прост посао. Покушате ли завирити у који било кутак човекове мудрости, одшкринути која било врата познавања, рећи ће вам како су ваше ноге и сувише нејаке и недостојне да прију светилишту.

Истина, посао онога који има да изучава упоредну историју модерних књижевности јесте доста тежак и повелик, али не и немогућ. Поље рада је толико широко, да га један човек не може сам да обради. Познавати потпуно два и три језика — још је и могуће. Али је за упоредно изучавање књижевности потребно познавати језике свију народа, што се не да замислити. Па ипак, изучавање упоредне историје модерних књижевности не само да је могуће, него је још и на завидној висини. Што је то тако, има да се благодари, на првом месту, њеним историчарима, који су одувек сарађивали на истом великом послу. Радом и постигнутим резултатима једних могли су остали да се користе. Као и свака друга наука, и упоредна историја модерних књижевности дело је колективних напора. Наоружани ранијим резултатима до којих су дошли старији, и ранијим искуством, — најмлађим историчарима неће бити тешко да наставе посао и да дозидају свој део на већ сазиданој грађевини.

Ти резултати и то искуство показаће историчару упоредне књижевности пуно ствари које он не сме заборавити приликом

својих проучавања, и које ће му помоћи да правилно разуме и књижевно стварање и утицаје. Разумеће, на пр. да за њих постоје и друге узрочности сем књижевног угледања. Пол Валери каже без претеривања, ма све то личило на парадокс, да Паскал, Ниче, руски балет, математика, сликарство, физика, музика, физиологија, медецина, да све научне доктрине могу утицати на једнога писца, ако му не служе за средство да проконтролише које своје тврђење. Дело Гистава Флобера најбоља је илустрација ове истине. Г. Богдан Поповић нам каже да је он, „за своју *Саламбо* прочитао стотину учених књига, и за један једини податак — да не би погрешно унео један кедар у Астартин храм — прочитао је једну стручну књигу од четири стотине страна". Да проучи дејство отрова, прочитао је неколико медецинских студија, пре него што је написао оне класичне стране *Госпође Бовари* у којима говори о њеном тровању. Знамо да је Зола одлазио у фабрике, и читао више дела из социологије, па тек затим писао *Жерминал.*

Према већ реченом, проучавати упоредну историју модерних књижевности не значи само упоредити две књижевности, или два књижевна дела, да би се испитали утицаји, већ значи још проучити генезу, објаснити постанак једнога дела па и читаве књижевности. Упоредити не значи једино потражити и наћи утицаје и угледања, већ што боље запазити карактеристике једнога дела и једне књижевности; проучити и стваралачке моторе и оно што помаже њихово кретање. Да наведем само један карактеристичан пример. Волтер одлази у Енглеску. Тамо долази са специфично француским особинама. Ако затим прочитате било које његово дело што га је написао по повратку у Француску, *Филозофска писма,* на пример, видећете да се то дело битно разликује од ранијих. На који је начин, и кад, енглеска мисао изменила и дотерала мисао француског филозофа? Који су узроци, лектире, пријатељске и друге везе, учинили да се Волтер промени? Овај и слични проблеми књижевног стварања занимаће на првом месту историчара модерне упоредне књижевности.

Као што у друштву човек не живи усамљен, већ са другим људима и под истим околноситма, тако и једна књижевност не може да постоји као нешто издвојено из књижевне заједнице човечанства. И као што један човек прима навике и начин живота других људи, тако се и једна књижевност потчињава навикама и утицајима других књижевности. Проучавајући сва

ова факта, историчар модерне упоредне књижевности видеће јасно како се ствара једно дело. Разумеће законе којима се оно покоравало, које је утицаје претрпело пре него што је најзад дошло до пуног изражаја. И још ће разумети све књижевности у њихову међународном значењу и изгледу, све оно што условљава ону целину и свеопшту традицију, заједничку свима књижевностима.

Зато ће историчар упоредне књижевности изучавати сваку књижевност не засебно, већ као део целине, и у њеном међународном значењу. Проучаваће главне линије, заједничке за све књижевности, и које чине да су све књижевности чланови исте, велике заједнице. За њега ће бити главно доминирајуће идеје које се као црвен кончић провлаче кроз све књижевности. Он мора добро да уочи и објасни један који било општи факт, и који има обележје једног међународног догађаја који је оставио траг у свима књижевностима. Историчар упоредне књижевности има у националној књижевности да потражи оно што је опште и што припада *међународној* књижевности.

У својим проучавањима, историчар ће се задржати увек на једном догађају који јасно карактерише једно доба, један правац у свима књижевностима, Оне се имају, дакле, груписати не по народностима, већ по сродности. Свака од њих има, на првом месту, да објасни и протумачи једно доба, да настави исте традиције. Она ће бити сд интереса за историчара само онда кад изиђе из оквира националних граница, кад има карактеристике *међународне* књижевности. За њега је мање важно да зна колико је један писац син једнога народа. Важно је да зна колико он припада једном правцу и једном доба. Талијански писци: Данте, Петрарка и Бокачо; француски Рансар, Маро, Монтењ; енглески Чосер, Шекспир, и холандски Еразмо Ротердамски, писци су Ренесанса, једне од епоха међународне књижевности.

Као и све историје књижевности, и упоредну треба поделити на исте, логичне периоде. Ова је подела најправилнија. Према томе, она ће делити на пет јасно обележених доба која подједнако, раније или касније, трају у свима европским земљама. То су: Ренесанс, Класицизам, Неокласицизам, Романтизам, Натурализам и новији правци у књижевности. Ма да се може констатовати да је било и других праваца, као што је то случај са Парнасовцима и Симболичарима, они немају исти међународни значај као раније доба. Поред тога, и једни и други

покушали су да наставе или обнове коју од ранијих традиција.

Разуме се, поделу на периоде треба удесити колико је то *могуће.* Не треба заборавити да су се они мешали. Романтизам, на пример, рођен је баш у јеку Класицизма у другој половини XVIII века, појавом Макферсонова *Осијана,* Стернова *Сентименталног путовања* и Русовљеве *Нове Елоизе.* Романтизам траје и у пуном јеку Натурализма. Као у историји уопште, тако и у историји идеја немогуће је тачно поставити границе које деле једно доба од другог. Бива да је подела често извештачена и садржи извесну количину факата које историчар распоређује према удобности својих проучавања.

Да што јасније види и што тачније учини поделу упоредне историје модерних књижевности, историчар ће прво да обележи главне штабове, ако ми се дозволи да употребим овај војнички израз, из којих се, за време трајања једног доба заповедало и управљало свима књижевностима. Места тих штабова били су Флоренција, Париз, Лондон и Вајмар, затим опет Париз.

Д-р Милан Марковић

*Јован Јовановић Змај**

У недавно протеклој години 1929., Министарство Просвете се за времена сетило да се почетком јуна навршује двадесет и пет година од смрти популарнога овог песника, па је расписом позвало основне и средње школе да у дан 3. јуна проговоре ученицима о песнику. Како пак то Министарство није сматрало за своју дужност да о годишњици обавести новине и часописе, прошла је она готово незабележена. Место помена настале су рекриминације.

То пропуштање прилике није особито важно ни карактеристично: један између толиких симптома да наше друштво још није ушло у нормалан колосек. Више је карактистично оно што је дошло после. *Политика,* иако се она најмање огрешила о дан 3. јуна, доноси 17. септембра на уводноме месту чланак *Змај,* од г. Јована Дучића, који, можда више него песника, слави нашу Матицу и нашу толико вређану и понижавану Војводину. А „Цвијета Зузорић", удружење пријатеља уметности,

* Реч у свечаној седници Књижевног Савета М. С. на дан Св. Саве о. г.

приређује 28. септембра у Уметничком павиљону вече на коме Змаја славе г. г. Јован Дучић, Вељко Петровић, Светислав Стефановић, Аница Савић-Ребац, Тодор Манојловић и Милош Црњански. *Политика* подробно извештава о вечеру, а тачне текстове тада изречених говора, уз још неколико чланака и бележака, објављује *Српски Књижевни Гласник* у свом броју од 1. октобра, од ког броја је већа половина посвећена Змају.

Да се широка публика достојно одазвала на позиве Министарства Просвете и „Цвијете Зузорић", могло би се говорити као о некој обнови, о ренесансу култа Змајеве поезије. Па би се могло ићи и даље, те рећи: када народ слави Змаја, он тиме гласа за књижевност каква је била његова; тиме он дозива поезију која не приказује само нагонски, исподсвесни, само фантастични, живот, него и живот културни, национални, социјални, храни се тим животом и, као со, чува га да не обљутави. Могли бисмо говорити о томе како и друштво у парампарчад разбијено не може да буде без књижевности, јер се осећа несигурно. Оно је научило да његове кораке одобрава или критикује *Застава* Светозара Милетића, *Комарац*, *Змај*, *Жижа*, *Стармали* или *Невен* Јована Јовановића и најбољег му помоћника, Илије Огњановића-Акуказема. Зато дозива такву *непродану* књижевност која ће приказати и тиме објаснити његове ране: пројициране „у весело царство поезије"; ове би мање пекле, јер бисмо им сазнали и смисао, и начин и рок откајања

Нажалост, такво гласање одоздо не долази. Више него што би читалачка публика тражила оваку или онаку књижевност, као да књижевници траже какву било читалачку публику. „Ако се тужиш на неприступачност наше поезије, као да су рекли књижевници, ево ти твој Чика Јова Змај!" А одсутно друштво као да одговара: „Не треба ми поезија уопште!"

Свако поштовање књижевницима који покушавају да поново склопе и зглобе расклиматано друштво. Зна се шта је дужност Мухамеда, када брег неће к њему. Разбијену војску, њене остатке треба окупљати на лозинке на које се они најрадије одзивају.

Зацело, зато је и Матица Српска закључила да овом приликом први пут поремети своју више него шездесетогодишњу праксу која иште да се сваком знаменитијем члану Матице посвети по једна Светосавска свечана седница, и тако да се прикупљају подаци за културну нашу историју. Има, међутим, доста угледних Матичара којима Матица дугује такав помен,

какав је Јовану Јовановићу учинила чим је то могла: прва Светосавска свечана седница после његове смрти њему је посвећена, и данашња опет њему.

Овакав поступак Матице лако је правдати. Што су у Београду покушали „Цвијета Зузорић" и *Српски Књижевни Гласник*, то у Војводини треба да покуша Матица Српска. Када г. Дучић (што му Војвођани никад не могу заборавити) тврди да је у српској Војводини „једино и постојало оно што се зове југословенско *друштво*, друштво са свима одликама нечег дефинисаног и конкретног", онда овде нарочито треба покушавати да се обнови оно што је разбио страшни Рат. А за такав покушај нема срећније теме него што је књижевно дело овог песника, које врло често задовољава и дистингвовано непце књижевних гурмана, али у првом реду храни насушним хлебом људе који су опорим везама спутани за живот, док у књижевност свраћају тек у ретке часове доколице.

Други разлог којим Матица може правдати свој поступак, јесу особите њене везе с овим песником. Те везе је она забележила у *Споменици* приликом своје стогодишњице, а спрема се да их још умножи приликом стогодишњице од песникова рођења. За ову стогодишњицу, као што је познато, Матица спрема књигу о животу и раду Јована Јовановића Змаја. Тиме, она је само примила један неизвршен аманет: године 1911. расписало је књижевно друштво „Змај" награду од 1000 К за дело о животу и раду Змаја Јована Јовановића. Али је дошао, и прошао, Рат, па се, ево, приближила и стота година од песникова рођења, а ми још немамо тако потребне књиге, да једанпут већ прекине понављање нетачности које врве чим се почне говорити о овом песнику.

Несумњиво, сад ћемо добити ту књигу. Матица је расписала награду и оставила две и по године дана рока; до саме стогодишњице има готово четири године: времена има доста, не мора се радити на брзу руку.

Питање је само: шта можемо ми данас учинити за тачније познавање песника; каквим новим резултатима можемо ми правдати ову другу Светосавску свечану седницу, посвећену истом великом Матичару?

Кад сам се примио о Змају да говорим, прва су ми мисао били они многобројни наши људи од којих ми се један летос јавио из Мале Ремете, иштући за 3. јуни 1929. податке о песнику коме је требало чинити помен. Прва ми је мисао била:

израдићу предавање које ће Матица штампати, а које ће олакшати бригу свим приређивачима Змајевих прослава. То ми је била прва мисао, а прва није увек најбоља. Јер, то предавање се не може радити на почетку специјалних студија које ће се сад чинити о песнику; оно има да дође после тих студија, као синтеза њихова. А најкориснији посао који се данас може учинити, то је скицирање проблема које сутрашњим и прексутрашњим студијама треба решити; дефинисање питања на која треба одговорити. Зато ће то и бити главна тема данашњега говора.

На прво питање: ко је дао данас познате податке о нашем песнику? — одговор је готово невероватан. Њих је, углавном, дао Миша Димитријевић, године 1874., пре педесет и шест година кад је Матица славила 25-годишњицу Јовановићева песничког рада. Те је податке, осам година касније, разводнио у *Певанији* Антоније Хаџић, а песник није стигао да прочита и коригује његов састав („бог вам а душа вам, — радите како знате" пише он тим поводом Ант. Хаџићу), и тако је *Певанија* у 6000 егземплара (ако не у више) ушла у наше домове с нетачним подацима, који, истина, нису катастрофални, али су мала национална срамота, или бар знак велике наше аљкавости.

Него, биографије знаменитих људи ретко почињу са даном њихова рођења.

Има више разлога због којих књижевни историчари биографију књижевника, уметника или научњака не почињу са годином њихова рођења, него објашњење књижевникових особина траже у историји далеких и најдаљих његових предака. Ми имамо за распитивање о предцима нашег песника ове разлоге:

Прво, што је Ђорђе Рајковић већ говорио о прадеди песника, и говорио нетачности. Он је чуо или дознао да се песников прадеда звао Константин Јовановић, и првога Косту Јовановића на кога је наишао у прошлости Новога Сада, прогласио је прадедом песника, а није при том био срећне руке. Не треба оваку нетачност оставити неисправљену, да се понавља можда деценијима и столећима.

Друго, говорећи о предцима песника, књижевни историк има прилику да прикаже радозналом читаоцу Нови Сад, за који је наш песник везан толиким жилицама свога бића; Нови Сад у коме је песник доживео и своj Балкан и своју Европу у главне оне године, у године детињства, кад се свет доживљава у најправилнијој и највише песничкој емоцији.

Можемо рећи да ће, захваљујући Архиви нашег Магистрата, овај посао бити обављен лакше и поузданије од свакога другог. Пуна кола аката би се могла извадити из те Архиве само о овој једној породици. Та акта треба пробрати, протумачити (јер су писана латински, немачки, мађарски), и већи, тежи део тог посла је већ обављен.

Не морамо образлагати потребу тачне биографије песника, доста је рећи да је немамо. Не мења много на ствари питање да ли је песник рођен 24. новембра по ст. 1833. год. како једнодушно говоре и Певанија, и Скерлић, и Енциклопедија, или је рођен 27. новембра; али је срамота казивати тај датум погрешно. Једнако стоји и са даном песникове смрти. Скерлић и Енциклопедија кажу: 3. јуни, и Министарство Просвете, заведено тиме, наредило је летос да се 3. јуна говори по школама о песнику, иако је он умро 1. јуна. Све то ништа не мења на ствари, али народ један не сме бити толико аљкав, па трпети и понављати оваке нетачности о своме угледном песнику.

Школовање младога Јовановића треба темељније проучити него што је чињено досад. Ено, Енциклопедија не спомиње његово учење у Новосадској гимназији, иако је он овде свршио три или четири од шест разреда колико је тада гимназија имала. Затим, онако вредан истраживач какав је г. Д-р Милан Шевић, пише да је наш песник „у Пожуну пао на испиту зрелости", што је нама засад нејасно. Млади је Јовановић гимназију свршио заправо у Новом Саду; овде је свршио Поезију, данашњи шести разред, после чега је отишао у данашњу Чехословачку и, изгледа, у Модри свршио или положио прву годину Филозофије (Логику), после чега је 1850./1. приватно учио предмете који се уче у другој години Филозофије (Физика), па је из њих на Пожунском Евангеличком лицеју јавно испитан. Год. 1851. 22. јуна издата му је овака сведоџба:

Из физике и латинске књижевности: први ред с одликом; из метафизике, етике и историје Угарске: први ред.

Још се спомиње у записнику о том приватном испиту да је Јовановић у Пожун дошао са сведоџбом из Модре (habuit testimonium Modrense).

Нама је нејасно: зар је у Пожуну матура уведена већ 1851. (у другим лицејима Угарске је уведена 1852.), и зар су је морали полагати ученици који су учили Филозофију? Наш књижевни пријатељ, професор у Братислави, г. Д-р Франтишек Тихи, од кога добисмо ове податке, зацело ће нас извести из

ове недоумице. Али ће требати утврдити да ли су тачне и даље тврдње г. Д-ра Шевића, као да је млади Јовановић студирао права прво у Пешти па тек онда у Бечу. Него, и кад будемо знали где и како је млади Јовановић 1846./7. школске године свршио III и IV разред Граматике (зацело их је приватно положио у Халашу), где је учио Логику, и где права; још ће увек требати утврдити: шта је он у тим школама могао научити, шта се у њима и како предавало. Затим, да ли је Јовановић имао талента и воље за студије, или се дао завести од Бранка, који је умро у десетој години студентскога свог живота, од побратима Ђуре Јакшића, који није умео, а можда ни марио, „студовати".

Све то није најтеже. О свему томе има трагова у архивама, треба их само изнаћи и објавити. Али приватне наше архиве, љута рана наша; код нас где је тако много ускока у учену класу, где син занатлије постаје првак народа, а син првака већ полази стазом дегенерисања: код нас приватних архива готово и нема. А ко ће онда да нам каже зашто је Јовановић отпочео а не наставио лечничку праксу у Новом Саду године 1870.? И да ли га је у Панчево послао и препоручио Милетић, што је врло вероватно: Панчевци, и кад им је требао први уставни градски начелник, обратили су се Милетићу.

Шта вреде приватне архиве, нека нам рекне овај случај. Миша Димитријевић је још 1874. године казивао како је Сима Милутиновић негде око 1840. године био гост код сенатора Павла Јовановића, како се хтео при поласку опростити и од седмогодишњег Јове, али га нашао где спава и не хтео га будити, само га благословио: „да-бог-да био песник!" На основу једног приватног писма знамо ми да се нешто слично догодило, па чак и то да је овој сцени присуствовала и Симина Марија Пунктаторка. Она у једном писму Ђорђу Поповићу Даничару, датом 24. јануара 1861., поздравља радену и вредну господу Новосадске списатеље, „нарочито Г. Јшу Игнятовића и Јоцу Јовановића (єръ држимъ да є Кишяношъ) кога самъ у пролазку моме крозъ Нови Садъ 1839. малена и спаваюћа у нћговомъ креветцу гледала, а сада га као списателя знамъ, а што є „србски" сажалћвамъ."

Зацело, ово писмо не потврђује казивање о Симину благослову, али и то радије верујемо кад видимо да су документом потврђене две остале трећине тога казивања.

До данас, једва је ко и споменуо да је песник због свога

јавног рада био прогоњен. Не мислим при том на прогон који је доживео од једног ренегата Милетићеве странке, од свог певидруга Лазе Костића, него на прогон солдатеске. Год. 1872. 1. августа, Јовановић из Панчева позива читаоце да претплате *Булиће Увеоке*, а 28. септембра исте године из Карловаца обрачунава о 60 пријављених претплатника на ту збирку.

Зашто је напустио Панчево? Миша Димитријевић је безазлено доказивао како је Јовановић и у приватном животу прави песник, па је тражио и овој сеоби, као и другима, сентименталне разлоге. Антоније Хаџић, који, по свом обичају, безобзирце исписује из Димитријевићева говора, хоће да докаже да „сав живот Јовановића протиче у чистој поезији“ (!) па понавља исти разлог: смрт Руже у Панчеву.

Сам песник, међутим, говори много прозаичније. У својој *Жижи* 1873. одговара он на горње питање:

„Лист је овај излазио у Панчеву више од девет месеци; после девет месеци, роди се од више власти наредба да *Жижа* или кауцију положи или да има љубав таки се угасити. Претплатници (а нарочито вересијаши) знаће зашто *Жижа* није кауцију положила, а други пријатељи знаће зашто није нашла за добро да зе баш у ово време угаси.

„И тако се *Жижа* пресели под заштиту мађарски закона у Нови Сад, а издавалац потражи и буде изабрат за физика у Ср. Карловцима. — Већином гласова аутономног општинства Карловачког изабрат, декретом снабдевен, од градоначеоника званично позван „да што пре“ у Карловце дође и звање наступи, пресели се он у Карловце. Али после три месеца буде *досад нечувеним а у уставним државама невероватним начином, без оптужбе без истраге простом наредбом сл. генер. команде звања свога лишен.* Да је какве мане на физику било, та се заиста не би прећутала, већ би се употребила за основ или излик овакога поступка, али пошто се то није могло учинити, и пошто неко мора бити крив, и пошто виша власт не може бити крива, то онда морамо држати да је крива *Жижа*, крив је њен издавалац који сада (изабран за општинског лечника) иде у Ст. Футог — да се тамо поправи“.

Ни издалека нисмо, нити ћемо рећати све проблеме које треба још решити: песниково назаренство, и његову лектиру, о чему једва да ће се што више дознати после онога што је објавио г. Јован Максимовић; затим, Јовановић као надзорник Текелијанума, као чиновник Новосадског Магистрата; Јовановић

као васпитач подмлатка; Јовановић и српско-турски рат; Јовановић и Кнез Никола; Јовановић као лечник; Јовановић у Београду, у Загребу...

Чак, да би се избегле нетачности, говорећи о Јовановићевој политичкој поезији, морамо српске књижевнике позвати да пажљивије читају Гетеа, или бар његова Фауста. Изгледа да је код нас први ову погрешку учинио Јаша Томић, још осамдесетих година прошлог столећа. Сасвим је природно и на своме месту да таку погрешку учини новинар, а још је више природно што новинар не воли неполитичара Гетеа. Али се за Јашом Томићем повео и Лаза Костић, и баш у књизи, у којој се старачки каје што је некад био млад и оран, те носио заставу под командом Светозара Милетића, у књизи пуној слутње да је тадања (око године 1900.) низбрдица српскога народа можда последња, пуној нашег опадања и назадовања (О Јовану Јовановићу Змају стр. 37.). И, како тада, тако и данаске. И данас, педесет година после Јаше Томића, и тридесет после Лазе Костића понавља се...

Од тада, ево, до данас цитира се код нас тај стих (на помену „Цвијете Зузорић" двапут), цитира се увек погрешно, и увек као израз Гетеових схваћања, псујући узгред Гетеа министра и филистра. А то је непотребан један неспоразум. Тај стих гласи:

Ein garstig Lied! Pfui! ein politisch Lied!

Он казује расположење само једног члана веселе дружине у Ауербахову подруму, Брандера, може бити његово тренутно расположење. Јер, кад исти певач, место политичке, запева љубавну песму, други члан дружине одбацује и ову песму:

Dem Liebchen keinen Grusz! Ich will davon nichts hören!

Значи, са истим правом којим се из првог стиха изводи да је Гете противник политичке поезије, могло би се из другог стиха извести да је он противник љубавне лирике. Познато је, међутим, колико се он објашњавао с великим доживљајем његова нараштаја, с Француском Револуцијом. А што није певао ратне песме, то није било стога што њих не сматра за поезију, него, по рођеним му речима, зато што не би био *његов* начин „писати ратне песме, седећи у соби". Његов би начин био певати их из бивуака у коме се ноћу чује рзање коња са непријатељских предстража. То, опет, није био његов живот...

После, али не у последњем реду тр,еба приказати знаме-

нити однос између нашег песника и национално-културних покрета у нашем народу, а особито однос према средишњој личности тих покрета, према Светозару Милетићу. Велики борац Војводине, један од најборбенијих синова Југославије, није имао вернијег сарадника од Јовановића, нити ми имамо два човека које бисмо с више права могли крстити: Ахил и Хомер.

И, што је мање пријатно, треба приказати песниково еквилибрирање између две странке у које се разби војска Светозара Милетића, пошто се помрачи светли његов дух (1882.); узалудне његове напоре да измири два до ножа завађена табора; све јаче разилажење с осталим пријатељима Милетићевим (Полит, Вучетић, Димитријевић, Огњановић), услед чега пада *Сшармали*, пада и *Јавор*, а што је инспирисало и Лазу Костића кад је писао слабе стране своје књиге о Змају (на срећу, те слабе стране нису једине).

Најтежи је проблем ово. Већину својих стихова наш је песник написао као уредник: уредник књижевних, хумористичних, уредник дечјег листа, *Невена*. Познато је како се уређују листови, нарочито у оваким случајевима кад је уредник свој главни, а неки пут и једини сарадник: читају се слични листови других народа чији језик уредник зна, и од њих се прима многа сугестија, или се под њиховим утицајем долази до нових, готово оригиналних идеја. Затим, прерађују се радови сарадника, прерађују се неки пут тако да постају својина уредника.

Тако смо ми дошли до главног и најтежег проблема који се може само решавати, на један или други начин, али не и решити. То је питање о оригиналности Јовановићевих песама, и о његовим преводима. Као што је познато, Јовановић има *својих* песама, али бескрајном студијом треба тек утврдити које су такве. Затим, он има *йесама уз слику*, а биће да су многе од ових и „уз текст". Има их „за које управо ни сам не знам јесу ли моје или туђе" (1860.). Г. Јаша Продановић у својој најновијој збирци *(О деци и за децу)* издваја оваке у „Додатку" као *йесме исйеване „йо шуђој мисли"*, што би требало значити да су остале потпуно оригиналне. Напослетку, има песама уистину преведених, иако преведених на начин Јована Јовановића, који није једини могући начин.

Срећом, уживање Јовановићевих песама не зависи, и не треба да зависи, од резултата ових филолошких студија. Ништа се не тиче правог и здравог читаоца степен оригиналности неке Јовановићеве песме, најмање пак треба о томе говорити деци.

А ипак, треба наставити и не прекидати проучавање разноврсних утицаја за којима се поводио овај песник, који је, у исто време, био готово вечити уредник, редактор, кроз неких четрдесет година. Јер, само после дугих студија ове врсте моћи ће се са довољно компетенције говорити о томе: чиме је Јовановић умножио наш културни фонд, чиме је обогатио југословенску па, евентуално, и светску књижевност.

Све то отежава врло важан, досад неизвршени посао: издавање целокупних дела Јована Јовановића Змаја. Радећи друге теме, ја сам узгред прикупљао материјал за *Трећу Певанију*, и чини ми се, судећи по досад прикупљеном грађиву, да она не би била недостојна претходних свезака ни обимом ни садржајем. Шго је главно, овај посао још понајвише може утицати на доношење коначног суда о књижевном раду Јовановића. Тада неће моћи један од најбољих данашњих познавалаца нашег песника писати да је овај у прози писао мало: „две три приповетке и једну малу комедију;" нити ће исти трудбеник око Змајеве поезије моћи писати да наш песник „у једној песми хвали републиканско уређење", када дозна како је изричито наш песник изразио своје републиканство приликом прогласа Србије за краљевину.

То су, ето, проблеми које треба да реше, то су студије које треба да изврше наши филолози. И тек пошто се обаве ти послови, тек онда можемо мирне душе препустити нашег песника књижевним критичарима и естетичарима да говоре о висини песникова талента, о његовој величини.

На срећу, по мом немеродавном суду о вредности филологије, нов неки коначан суд о поезији Јована Јовановића не требамо чекати. Пре него што је пипава филологија стигла да изврши своје многобројне послове, нашао се конгенијалан дух коме је за његова културна стремљења требала управо књижевност какву је радио наш песник, а који се показао као најкомпетентнији тумач његов. То је, — мислим да је и достојно и праведно завршити овај помен речима књижевнога критичара који је до данас најбоље осетио и изразио шта вреди песник Јован Јовановић — Јован Скерлић. Већ на почетку своје књижевничке каријере, он је остарела песника могао утешити надом да ће увек имати и читалаца и поштовалаца, кад је кроз наш *Летопис* писао како је „од великих песника наших остао само Змај, као славан представник једне лепе епохе која је имала идеала и тражила смисао живота, као последњи остатак

једнога снажног поколења за које се, са француским песником, може рећи:

„Они су били дан кога смо ми
„Вече, а можда и ноћ."

Таком књижевнику, Јовану Јовановићу Змају, данас, и увек, слава, слава, слава!

Васа Стајић

Пре петнаест година

I

Рат је беснео. Прогони Срба из Војводине и из Срема, па Босне и Хрватске и Далмације све јачи. Аустријске војничке власти су мислиле да је њиховим поразима у Србији главни кривац био српски елеменат у монархији. Потиорек из Сарајева мораде у Брчко, а и даље. Одатле он грми и на хрватскога бана Шкрлца и на баруна Белу Талијана, комисара мађарске владе код балканске војске. Талијан опет сваки час упозорује сремскога жупана Хидегхетија, а он бана у Загребу, на приговоре што их истиче војна команда. Војска је свемоћна не само на ратном подручју, већ она иде и на цивилно тло, па хоће једнако да командује и с војском и цивилом. У тој њезиној препотенцији појављују се разни елементи који држе да је дошло њихово доба: уцењују и проказују себи непоћудне људе, мушко у женско. То на ратишту а и ван ратишта. К тому се придружише већ од јула 1914. године ћесаровски расположени Хрвати, који држе у Загребачком војном команданту генералу Шојреу да су нашли најбољега за говорника за своје антисрпске и великохрватске акције. Али и с намером раде да се уклони бан Шкрлец и жупан Хидегхети. Сам гроф Тиса, као представник мађарске власти, а у истини један од најбољих представника монархије, мораде већ у децембру 1914. године да се обрати цару и на Врховну војну команду па да запита: да ли на цивилној територији врши власт влада или војска. Уједно је запретио да он даље неће носити одговорности, ако свемоћна солдатеска остане и даље онако у власти како је дотада била.

Последице војничкога режима у Војводини, у Срему и у

Босни, па делом и у Хрватској биле су: пуне тамнице, интернације у Арад, Самобор, Гомирје, Дубовац, Копривницу итд. итд. Још су најбоље прошли они које је на територији банске власти могла цивилна власт извући из руку неодговорне и самосилне Етапне команде па их интернирала.

Главни цивилни носилац одговорности на поменутим територијама: за Нови Сад и даље био је барун Бела Талијан, а на територији хрватске банске власти бан др. Иван Шкрлец (Skerlecz се потписивао по мађарском правопису). У банској архиви у Загребу има доста крупних писама између та два фактора. Та су писма писана највише немачки, само по које мађарски од стране Талијанове. За разумевање односа те двојице, држим да је најважније Талијаново писмо од 30. јануара 1915. године. Талијан (Tallián) га је потписао као врховни владин повереник код јужне армије. (Kgl. Regierungskommissär bei der Südarmee). Талијан то писмо шаље под бројем 109, а има се предати само у руке банове. То је заправо извештај Загребачке војне команде, генерала Шојреа (Scheure), и у њему се цртају „чудне прилике" у Хрватској и Славонији. Те су „чудне прилике" тако приказане, да нам оне осветљују бенгалском ватром тадашње стање, па их за успомену на све невоље пре петнаест година приопћујем у преводу и изводу по акту Талијанову. Тај нам акт уједно показује како је Загребачки командант војске имао више вере у Талијана неголи у хрватскога бана, који се није осећао Хрватом и који као Хрват није нигде иступао, већ свагда само као „бан Краљевине Хрватске и Славоније", али бан господин и бан — човек.

Ево шта саопћује хрватскому бану владин повереник, барун Бела Талијан, у немачком оригиналном акту о меморандуму Шајреову, и шта он мисли да би требало радити, и сад и у будућности.

Талијан каже да највећи део жалби у извештају Загребачке војне команде прелази границе његове власти. Ако и има у списку чешће неправедних, овамо и онамо увредљивих момената, ипак да задовољи својој савести и дужности, хоће и своју одговорност у раду да оправда, па зато узима меморандум као подлогу за ово писмо.

„Не могу да тајим да војска у многим набаченим питањима има право, а и дужност, да за трајања рата упозори власти, а и владе на њих; ја нећу ни то да тврдим да војне команде подлежу код свакога случаја једностраному просуђавању —

ипак уза све то не могу да се браним од импресије да се гледишта с којих се посматрају поједина питања у меморандуму, не могу да ставе у оквир наших закона, а што је главно да се велика питања која су само онако кратко додирнута, не смеју сад за трајања рата да решавају, и то онако припадом, већ се морају у мирним временима добро проучити и онда решавати.

„И то не могу да не признам *да смо ми — и ту нема за ме изузетка — подцењивали великосрпску пропаганду, како смо и одвише површно расправљали српско народно питање и његову важност за нашу земљу недостатно ценили,* и зато се осећам дужним да на својем досадашњем искуству изјавим своје уверење *да се у будућности мора сасвим друкчије радити у српском народном питању* и свим његовим додацима, *те се оно мора излучити из опћих народносних питања и сепаратно, али и много строже и опрезније него досад, расправити.*

„Сасвим је природно да би се и Круна морала о томе уверити и осигурати *да никад више неће из Беча бити подупирани словенски елементи који су настањени у Угарској.*

„То је у првој линији — ако то смем да кажем — *животно питање за Хрватску и Славонију,* темељни увет и једина могућност за одржавање уније међу матером земљом и Хрватском-Славонијом, јер се хегемонија хрватскога елемента и његова супрематија може само тако позитивно да утврди. (Dies ist in erster Linie — wenn ich es sagen darf — eine Lebensfrage für Kroatien und Slavonien, die Grundbedingung und einzige Möglichkeit der Aufrechterhaltung der Union zwischen dem Mutterlande und Kroatien-Slavonien, denn die Hegemonie des kroatischen Elementes und dessen Suprematie kann nur so positiv begründet werden.)

„Будући да сам уверен да је хрватско-славонска земаљска влада у наведеним питањима учинила потребне законске кораке и одредбе према ономе што је у Меморандуму (Scheure) набачено, молим Вашу Екселенцију, уз повратак приложенога Меморандума, да би ми саопћили или решења појединих приговора, или пак, ако би се предузели нови кораци с обзиром на једну или другу жалбу, да се то одмах одреди и спроведе."

Тад прелази на питање владина повереника за Пожешку жупанију, Драгана Трнскога, јер су против њега изнесене оптужбе. (Оптуживан је одмах у почетку рата као пријатељ и заштитник Срба, и то као владин комесар у Пожеги). Талијан се слаже с Меморандумом: да за трајања рата не смеју водећи чиновници бити у пријатељству са сумњивим елементима,

како то ради Трнски. Према Меморандуму је он окривљен тако, да би можда било добро да се он замени личношћу енергичном и поверљивом; јер војска има право да тражи на челу управе да има такве личности у које се може посве поуздати. Уклањањем Трнскога одвалио би се највећи камен смутње. (Бан је Трнскога узео у заштиту).

Што се тиче српских чиновника у Срему, жалба изнесена у Меморандуму на стр. 52, потпуно је неоправдана, „јер ја могу доказати да не само што је свака жеља војне команде с моје стране најбрже испуњена и измена чиновника с Хрватима спроведена, већ сам и ја сам осећао да се то мора учинити на територији на којој војска оперира, па сам с месним владиним повереником Хидегхетијем споразумно, од линије Илок—Митровица све до Саве, све српске управне чиновнике, онда, у споразуму с кр. мађарским министрима финансија и саобраћаја, све њима подређене српске намештенике дао изменити. Наравно, жеља да се све то протегне и на читаву Хрватску и Славонију, апсолутно се не може испунити!“

Иза овога што је за опће погледе од значења, прелази Талијан на питање појединих чиновника, па се жали што их бан није преместио, на што је Шкрлец маргинално забележио да је 8. фебруара одговорио. Исто је и с неким начелницима у општинама које је бан онда 8. фебруара суспендовао и морао поставити Хрвате за комисаре. На 58. страни Шојреова Меморандума је набачено питање Петроварадинске Имовне општине. Талијан за то пише овако: Ја ту нисам могао да Србе чиновнике или уклоним или изменим, јер Коркоманда би морала знати да је ту аутономна управа, па има сама право да бира и намешта своје чиновнике. Како против појединаца нема никаквих позитивних тужби, није се могло с њима поступати казнено, а измењени или отпуштени би могли бити само онда кад би аутономија била дигнута; хрватско-славонска пак влада би поставила свога повереника са свим и најопсежнијим пуномоћима. Таква одредба, држим, вели Талијан, не би била залишна.

Загребачка је војна команда у своме Меморандуму приговорила цивилној власти што су се Митровачки адвокати Рокнић, Стојшић и Илић слободно кретали. Талијану је тај приговор неразумљив. Ови људи нису били ни интернирани нити одређени за таоце, па је јасно да се могу и слободно кретати све дотле док с војничке стране не дође каква пријава и оп-

тужба. У Меморандуму се каже на стр. 58. да су Митровачки полицијски органи прославили провалу Срба у Срем шампањцем. И то је крива информација, јер су двојица певала босанске песме, али су зато одмах били отпуштени и морали поћи у војску.

Талијан се жали што Загребачка војна команда није обавештена о том да је он постављен за владина повереника мађарске и хрватско-славонске владе; онда даље приговара што је изасланик хрватске владе бански саветник Халади у Вуковару расправио с представницима хрватских власти питања о Срему, а њега није ни обавестио о закључцима тога већа. То је узрок што се команда никад на њега не обраћа, а онда он не зна ништа о одлукама и радњама хрватске владе. (Бан је маргинално прибележио да је одговорис 8. фебруара на ова два приговора. Одговор банов сузбио је све приговоре што их Талијан ставља).

У Меморандуму, завршује Талијан, има много тога што је основано на рекла-казала, а свакако то није ни темељито истражено ни испитано; има окривљавања због политичких интрига — али ипак не смемо све то да ставимо ad acta и да a limine одбијемо, јер ту може да буде и истине, па ако се ништа не предузме, може да буде одговорности, покаже ли се истинито.[1]

Док је барун Шкрлец одговорио на конкретна, особито лична питања, и објаснио баруну Талијану свој поступак с тим лицима на оне приговоре који улазе у политички живот, нема нигде ни трага међу списима бановим о каквом објашњавању или оправдавању. Држим да је ту хрватски бан прелазио преко тога зато што је он стајао на гледишту да се војска, па ни у ратно доба, не сме да уплеће у чиста политичка питања. Колико је код грофа Тисе налазио помоћи за то своје мишљење, не да се разабрати из аката, али се даје просуђивати по акцијама оних елемената који су били зачетници рата и који су мимо Тису тражили заштите у војсци.

---

1 На акту стоји да је протоколисан 11. јуна 1917. год., „а до тога је дана био непротоколиран код преузв. г. бана". Истом 6. новембра 1918. стављен је ad acta. Шкрлец је својом руком тинтом забележио: Primljen 6. II. 1915. и метнуо свој знак. Из ових се бележака види да бан Шкрлец није никому показивао тога акта што га је добио од поузданика мађарске владе, за којега је 12. маја 1915. год. у мађарском парламенту рекао гроф Тиса да је дотле све радио по договору с њиме.

II

Није, додуше, из ових дана већ нешто после у вези с оваквим погледима баруна Беле Талијана један распис Врховне војне команде К бр. 6216 (III од 20. априла 1916., упућен баруну Шкрлцу, а саопћен и Б. Талијану, затим команданту у Загребу, министру војном итд. Потписао га је сам надвојвода Фридрих). Ма да ради о деинтернацији интернираних Срба, има неколико веома значајних политичких опажања која се износе, да се даду хрватскоме бану под нос као приговори.

С операцијама централних власти у Србији 1915., поради веома тешких прилика у прехрани народа, настајале су потребе да се нешто учини с оним евакуисаним и интернираним грађанима монархије које је војска 1914. и 1915. год. лишила слободе. Бела Талијан је већ у новембру 1915. год. тражио деинтернацију свих интернираних и евакуисаних лица из Срема, Пожешке и Вировитичке (Осијек) жупаније. Хрватски бан је одредио према помицању Етапне команде својом наредбом 3287-1915, без питања војске и Етапне команде, да се сви евакуисани и интернирани из поменутих жупанија имају вратити у своја пребивалишта. Врховна војна команда преко надвојв. Фридриха каже бану да није у реду што је он издао таква наређења без питања војничкога команданта у Загребу. Војна команда је пуна такта и њезин поступак заслужује пуно признање, па и Врховна војна команда (АОК) пристаје на оно што Загребачки командант препоручује. Да је командант Загребачки имао право, вели надвојвода Фридрих, види се из саопћења баруна Талијана. Он скроз аналогно извештава као и Загребачка команда на Врховну војну команду. И једна и друга институција, вели Фридрих, даје ове податке као сигурне:

1) Деинтернација је била погрешка, која је настала код цивилних власти, јер нису биле у вези с војском. Та се погрешка може још увек некако поправити, премда се не да избрисати.

2) Врховна војна команда признаје економске и господарске потребе, али се не сме заборавити нелојално држање у српском пучанству на почетку рата у Славонији. Стога се не би смела допустити деинтернација оних лица за које месне војничке власти *ма и најмању сумњу* показују с обзиром на њихову оданост држави (ни под којим се уветом не би деинтернација смела протегнути на лица, gegen die in politischer Hinsicht von Seite der lokal genau orientierten Militärbehörde auch nur das allergeringste Bedenken gemacht werden könnte).

3) То би се могло сигурно спровести, јер се из искуства знаде да само међу интелигенцијом има опасних елемената; међу сељацима тога нема. Стога би се за господарске послове морало само сељаштво ослободити интернације.

4) Поради тога треба добро разликовати интернране од евакуисаних. Интернирани би се само онда могли пустити на слободу, ако је после доказано да они не могу више никакве штете да нанесу ни у политичком погледу ни у војничком.

5) С обзиром на све ово изгледа банова наредба бр. 3287/I. — 1915. доста неригорозна, јер од 1458 интернираца и евакуираца морало би их остати само 379, док би сви остали ишли на слободу.

6) Какве су зле последице тога банова поступка, вели војвода Фридрих, види се из пријаве Загребачке војне команде из Загреба К бр. 816—1916. и пријава пограничне полиције у Земуну на Белу Талијана бр. 47/1916. У првој се пријави каже од речи до речи ово: „Особито су у том криви у среским општинама постављени „управитељи“ што је тамошњи народ много патио. Ови „управитељи“ постављени од разних среских представника, свуда су сумњиве егзистенције; они су понајвише износили денунцијације зато, да се изведе евакуација у појединим местима, па да се они узмогну богатити оним што је остало иза евакуисаних“. Особито је неугодно, чита се даље у том значајном акту врховнога команданта војске, да се готово сви који су из Земуна били одведени у Загреб, након неколико дана и опет нађу код куће. Земунски референат тврди да је таквих повраћеника било око 2000 душа. (Уза то долазе и неке денунцијације на једног тадашњег народног посланика, једне госпође итд.).

Врховна војна команда, даље, доста приговара хрватској влади што она у оваквим питањима неће да призна безуветну компетенцију Загребачког војног команданта. Свакако се мора ићи за тим да сви фактори раде споразумно. Ако игде, то је такав споразум потребан у Хрватској и Славонији, и не само зато што је тамо једно време била операциона зона, већ још више стога што је тамо било потребно изаћи с оштрим мерама због илојалнога држања пучанства. Тога ради треба у тим крајевима становите рестаурације да се што брже спроведу. А за то треба заједничкога рада, како војске, тако бана и краљевскога комесара у Новом Саду, Беле Талијана. Ту не сме бити сићушне осетљивости и локалног частољубља, како се то у досадашњем раду показивало. Цивилна се власт има покорити војничкој, па

и тамо где војна власт изнесе и најмању сумњу у рад и живот које личности. Стога треба поново провести интернацију оних лица које војска затражи. Разуме се да се попови, учитељи, адвокати итд. не могу пустити на слободу. Исто тако морају да буду интернирани сви они које Загребачки *домобрански дивизијски суд пушта на слободу* — тобоже због недостатка просторија, ма да су били оптужени као велеиздајници, јер су са српском војском били отишли у Србију. Земунска пограничка полиција каже да су повраћени из Загреба отворено говорили: Ви сте нас застрашивали Загребом, а кад смо дошли пред тамошњи суд, одмах смо били пуштени на слободу!

III

Само мало сећања на ово доба осветљава до крајности поступање надлежних.

Под крај новембра 1914. год. жупанијска област у Осијеку јавила је у Загреб да је у жупанију Вировитичку допремљено 7856 Срба из Срема. Сви су ти Срби били поразмештани по селима. Народ је примио евакуисани свет драговољно, Али су се брзо показале невоље због тога: у појединим је селима нестајало хране, а у једној јединој просторији на селу било је по десеторо и више чељади. Уз одрасле људе било је ситне дечице и новорођенчади. Евакуисани су били терани од својих домова и без одеће, и без обуће; људи нису нмали у што да се пребуку. А зимско је доба било. У таквом стању и живовању појављивале су се болести и разни инсекти. К тому људи нису имали посла: највећим делом беше то земљорадник. На пољу није било рада у зимско доба, а других радова нису знали. Вировитички поджупан каже у своме акту на бана: У беспослици људи лутају по селима од куће до куће, или се састају у групе па приповедају разне бајке и причају о свему и свачему. Они причају о догађајима у Срему. „Већ сад се чују приговори, као „зашто сам ја кажњен евакуацијом, кад је моја кућа дала два, а друга и више војника који се данас боре на бојишту?! Дао сам претпрега и сва друга ратна подавања која су од мене затражена, па сада да храним и станом опскрбљујем непоуздане држављане на штету властите обитељи?“ Власт се боји побуна од таква стања. То би тим лакше могло да се догоди што су сеоске страже постајале све непоузданије и држале са евакуисанима!

До тога је дошло по утаначењу између Беле Талијана и

Етапне команде, која је у Брчком 5. октобра 1914. год. завршила и узимање талаца, оснивање шуцкорова и интернацију „немирних елемената којима се не може никаква кривња да докаже за казнени прогон", али су или од жандармерије или полиције обележени као „опасни и сумњиви". (Меморандум Беле Талијана од 11. новембра 1914. бр. 905. са знањем Врховне војне команде и грофа Тисе).

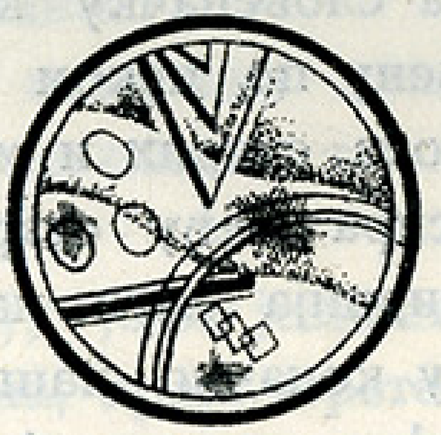
Шта је значила за оно доба пријава полиције или жандармерије, најбоље осветљава интернирање у Араду. Мађарски министар правде дао је обавестити хрватског бана (бр. 6895), да су војничке власти дале похватати „мноштво особа грађанскога сталежа, нарочито српске народности, како на подручју краљевине Угарске тако и на подручју краљевина Хрватске и Славоније, због политичке непоузданости. Велик део тих сумњиваца отпремљен је своједобно у тврђаву Арад, где су од војиичког заповедништва тврђаве затворени". Тамо су доспели, како се чита у службеним списима, на обичну пријаву, обичну денунцијацију, до које је долазило и из личних интереса. Да је Потиорек сам при том имао посла, упућује нас његов акат бр. 494-ОК из 1914. Ту он од хрватског бана тражи да уклони све Србе с положаја, да се дигну све српске аутономне установе, да се заплени сва имовина, а к тому да се имају шуцкори онако уредити како их је он у Босни и Херцеговини спровео. Потиорек је био онај који је за Босанце и Херцеговце одредио Арад. Врховна команда балканске војске (Потиорек) тражила је за себе право да одлучује о месту интернирања с ратнога свога подручја (K. u. K. Kriegsministerium, Abt. 10. Nr. 13267. res. Wien 31. X. 1914.).

Ово су најмаркантније црте нашега националнога живота у првој половини године светскога рата за Срем, који је потпадао под комисара у Новом Саду. Загребачка се војничка команда обраћала на Белу Талијана. Њему је саопштавала своја опажања, јер је држала хрватскога бана неке руке неповерљивим лицем. Због тога је дошло до акта Талијанова од 30. јануара 1915. За илустрацију и оних делова што су у почетку овога приказа наведени, а и за војнички поступак, нека служе ове речи Талијанове: Im Memorandum können viel aufgebauschte, nochmehr auf Hören-Sagen basierende, jedenfalls nicht gründlich untersuchte und überprüfte Behauptungen, auch auf politische Intriguen zurückführende Anschuldigungen enthalten sein — und doch glaube ich, dürfen wir all dies nicht a limine zurückweisen oder ad acta legen....

Да ли је бан Шкрлец то показао Тиси, није ми познато. Али месец дана после тога акта морао је генерал Шојре оставити команду у Загребу. С његовим одласком још није престало све што се досад радило, али су прилике постајале сношљивије: бар се даље по могућности пазило да и најнедужнији не страда; борбе је наиме било између цивилне и војничке власти у Загребу још мало, не пуну годину дана.

Ово је само епизода из оних времена пре петнаест година.

Др. Ђуро Шурмин

Књижевни преглед

*

Словеначка књижевност у години 1929.

I

Брз и кратак поглед на словеначку књижевност приказује нам је као целину, подељену по неком координатном систему на две половине: на књижевност старих и младих, и на католичку и слободну књижевност. Распра међу старим и младима била је у прошлој години блажа и мирнија него ма које друге године после Рата. Млади и најмлађи су коначно нашли могућност сарадње са старијима; продрли су такође и у ревије које су за њих биле најдуже затворене.

Ликвидација дугогодишњег спора, који је код католичких књижевника имао само религиозно и мисаоно обележје, предала је њихову револуционарну омладинску ревију *Križ* (пређе, по Цанкару, *Križ na gori*) у ортодоксне руке. Слободоумни омладински часопис *Svobodna mladina* постао је непотребан и престао је излазити. Литерати који су се скупљали око тога часописа, отада су добили могућност да сарађују у угледном часопису *Ljubljanski Zvon*, који управо ове године слави *педесетогодишњицу* својега опстанка.

Раздвојеност у световним погледима у словеначкој књижевности, у току године 1929., није постала оштрија, али је много свеснија и отвореније призната. Уистину још за време Рата, наиме од покушаја Исидора Цанкара да створи од ревије *Dom in Svet* један осредњи литерарни часопис, словеначки литерарни кругови били су раздељени на католичке и слободоумне литерате, и на католичку и слободоумну литературу. То одвајање се, додуше, тихо али свесно вршило, и расло је све до прошле године, а тада је досегло врхунац и дошло до полемичког израза. Католички књижевници потпуно доследно, и искључиво, сарађују само у ревијама *Dom in Svet*, *Čas u Mladika.* Накладништва су њихова: *Jugoslovanska knjigarna, Leonova družba, Nova Založba* и популарно књижевно друштво за на-

род *Družba sv. Mohorja.* Слободни књижевници су слабије организовани и мање су јединствени; сабирају се око ревије *Ljubljanski Zvon*, а за своја дела имају накладу у штампарском друштву *Tiskovna Zadruga* и у напредном књижевном друштву за народ *Vodnikova družba.* Као трећа, по некој идеологији опредељена скупина, покушавају сложно да раде на књижевном пољу књижевници социјалисти. Тешко је одредити да ли више вреди њихова ревија *Svoboda* и народно закладништво *Cankarjeva družba* него ма који од многобројних досад изјаловљених покушаја да остваре властиту литерарну струју.

Једино неутрално земљиште у нашем накладништву представља *Slovenska Matica*, и једино она би можда успела да здружи и скупи под своје окриље сву добру словеначку литературу, без обзира на верску и идеолошку припадност.

Разлика у световном назирању никако се не исцрпљује само ванском групацијом, него она посегне такођер и у интимности уметничкога дела.

Католички писци имају један јединствен, јасан и одређен, световни назор, који их, истина, држи чврсто здружене, али зато ипак, ако и једва осетљиво, униформира њихово стварање и деловање, које је већином, ако не баш народно-узгојно, а оно готово увек у извесној мери морализаторско. Осем тога, та литература има очевидне знаке који показују да пишчева елементарна нагонско-духовна природа долази до израза једино кроз цензуру његова световног назора. Филозофија слободоумног књижевника је у најбољем случају одгонетање. Свет и живот су за њега тајна о којој размишља, с којом је везан дубоким везама, кореном своје индивидуалности; тајна усред које живи свој упола схватљиви, а другом половином несхватљиви живот. За његово дело је меродаван једино његов стварни однос према свему што га се у животу дотиче. Није за њега важан назор, него осећање и расположење према свету. Тај неодређени одношај који је од индивидуе до индивидуе тако нагло променљив, као такав је слаба основа за формирање какве год литерарне скупине. Отуда и потиче анархија међу слободоумним књижевницима. Али зато је њихово стварање без преграда и граница, и потпуно је осигурано од монотоније и једноличности, које су у извесној мери значајне за нашу католичку књижевност. Слободан писац непрестано задире у тајне човечје природе, док је тај посао нашем католичком писцу отежан или чак потпуно забрањен. Стога често покушава онај високи човечански немир да надомести тражењем нових артистичких задатака.

II

Најважнија грана и понос словеначке лнтературе већ је одавна била лирика. У њој су се иживљавали наши најбољи и највећи литерарни творци: Прешерен, Жупанчич, па такођер и Цанкар, који је крај свега свога рада на приповеци у суштини дубок и скривен лирик. Данашње стање наше поезије и поетична биланса прошле године нису у складу са славном прошлошћу. Жупанчич, који је цела два деценија у поезији био неограничени суверен, опасно је заћутао. Истина, летос је изашла у туђој, не баш најбољој редакцији, књига његова песничког дела *Naša beseda*, која садржи саме старије ствари сатиричног, политичког и пригодног карактера, али, као лирик, у правом значењу те речи, он ћути већ десет година. Данас своје слободно време посвећује Шекспиру. Одлично је превео већ преко десет његових умотвора.

Живахно се јавља његов вршњак Фр. Елер (*Fr. Eller*), спретан стихотворац старијега укуса и просечних квалитета. Иначе су готово сви важнији старији песници лањске године ћутали, или су се јављали само изнимно. Тако, мрачни еротик А. Градник који много преводи, и који је лањске године, поред две-три оригиналне али не баш значајне песме, издао књигу *Kitajska lirika* и штампао цео низ превода сонета Микеланцела Буонаротија. Његови преводи знатно заостају за Жупанчичевим. Нису се јављали такођер ни остали важнији песници, нежни и иронични П. Голиа (P. Golia), озбиљни и патетични Фр. Албрехт (Fr. Albrecht), и сеоско-лолински Цв. Голар (Cv. Golar). Збирку песама у једној књизи издао је између старијих само генерал Маистер (Maister). *Kitica mojih* представља припроста, искрена, али не нарочито обдарена песника, којега изнад свега одушевљава народна мисао. Средњу генерацију је заступао J. Гласер (J. Glaser) књигом *Време-ковач* (Časkovač). Та збнрка, која садржи можда две-три добре песме, није имала успеха.

Најмлађа генерација је допринела нашој песничкој продукцији две књиге: В. Водушка *Песме* (V. Vodušek *Pesmi*) и А. Бошгела *Песме* (A. Boštele *Pesmi*). Оба су духовници и чланови групе младокатоличких литерата окупљених око *Križa*. Остали песници „крижари" су: J. Погачник, Е. Коцбек, Антон Водник, Франце Водник и Тине Дебељак. Поезија је тих младих људи, међу којима оба духовника спадају у ред мање обдарених, религиозна и мистична. У њиховим песмама је очигледно настојање да осете живот и свет као службу Божју у светом храму. Свој земаљски живот представљају као заједнички живот са анђелима и божјим угодницима, као непре-

стано светотајство, или га виде само као настојање и тежење ка потпуности, те као жалост због своје невере и неверовања. Али зато, јер их више мучи жеља и тежња за мистицизмом и дубљом религиозношћу него што су они сами религиозни и мистично расположени у спонтаним импулзима своје природе, има у њиховој поезији много извештаченог визионарства, а такођер и много грчевитог напора, и, поред сладуњаве наивности, много хладног, тешко разумљивог и мистично застртог артизма. Воћа је те песничке струје, која постаје прилично једнолична, А. Водник. Изгледа да је ученик Рилкеа. Прошле године је мало штампао. Плоднији је био Ј. Погачник, који је одређенији и јаснији од њега. Највише можемо очекивати од младога Е. Коцбека.

Поезија младе генерације слободоумних песника *потпуно је нејединствена*. Представници су јој: Т. Селишкар, М. Јарц, М. Претнар, В. Кошак и А. Оцвирк. Селишкар је познат и признат социјални песник. Његова збирка *Трбовље* редовно се спомиње међу најбољим поратним песничким збиркама. Прошле године је једну једину песму штампао која је на старој висини. И М. Јарц је прилично познато литерарно име. Покрај лирике, он ради такођер на драми и прозној књижевности. У својим песмама размишља често о злокобној загонеци света. Ту је мало убедљив и мало сугестиван. Топлија и истинитија је његова еротика, коју, како изгледа, он сам мање цени неголи своју метафизичку поезију. Најмлађи спомена вредан песник-творац је А. Оцвирк. Кроз његове песме показује се у нашој поезији, која је после Рата преживљавала тешку анархистичну кризу, ново настојање, а могуће и нови будући правац. Оцвирк спретно савлађује класичне облике; особито воли сонет и свесно се загрева за неки нови класицизам. Сличан укус и смер имају и неки други млађи песници. У својој артистичкој дотераности, Оцвиркове су песме хладне и пренатрпане песничким сликама. Изузети треба неке његове љубавне песме, које су пуне речитог чуства. Уједно су ти љубавни сонети, после толико времена, опет песме млада човека који учи или покушава да учи из драгих и поштованих речи Прешернових. Данас је, истина, у моди чудровање о Прешерну, али наследовао га је једино А. Градник; од најмлађих, пак, још досад нико.

Ипак сва та поезија, како је већ речено, не досеже своје негдашње величине. Тражећи узроке овој чињеници, никако се не сме мислити само на недостатак талента, него свакако ваља узети у обзир општи животни положај Словенаца. Живимо у доба кад се ређају догађаји тако важни за народни живот. Судбина целине је неупоредљиво више узнемиривала него мали, мање важан, лични

живот. Изгледа да се данас мора бити необично јака индивидуалност па да се лично говорење о себи не покаже безначајним, или штавише неприкладним и сувишним. Такав положај животни не може пријати лирици, која по својој природи није ништа друго него исповедање личних интимности. Опажа се да наши млађи песници избегавају да говоре уиме своје особе; они место тога покушавају да буду гласници каквих год колектива: социјалних, религиозних или општечовечанских. Као да немају срчаности да певају без тога уметничког начина о свему што их испуњава. Несумњиво је да при томе трпи субјективна интимност. По тим својим особинама, наша је лирика бар посредно споменик трагедије која се збива и догађа у целом савременом човечанству, и коју тим јаче осећа појединац словеначке народне целине. Трагедија на коју мислим при томе, лепо и кратко би се могла означити појмом: не недостатак него затирање индивидуалности под теретом који мора носити индивидуа за колектив с којим је органски везана.

III

Много незахвалнији је задатак описивати нашу лањску драматику неголи писати о нашој лирици прошле године. Ако одмах спочетка одвојим безвредне покушаје и дела, преостаје ми само да говорим о трима драмским појавама. Две су од њих фрагменти у по једном чину, трећа је драма у три чина, готово трагедија. То су: верзифициран одломак *Na prelomu* (На прелому) од Ст. Залара; драматски фрагмент у стиховима *Вергерij* (Vergerij) од М. Јарца; трећа је Крајгерова драма *Na fronti sestre Žive*. Грумов *Dogodek v mesti Gogi*, који је био награђен од Министарства просвете, досад још није био ни објављен ни приказан, и зато у овом прегледу не долази у обзир. Објављен ће бити, како изгледа, у овој години, у часопису *Ljubljanski Zvon*.

Заларов фрагмент *На прелому* приказује у крепким, са јасном и одређеном мишљу изведеним, потезима социјални прелом и обрачун између послодаваца и радничких слојева. Представљени призори доказују да аутор има довољно смисла за драматску дијалектику, али је нешто мање способан да ствара нове и индивидуалне личности. Његове особе као да су инкарниране идеје, које усто имају лак печат ауторове пристраности. — Јарчев *Vergerij* има за полазну тачку конфликт између слободне стваралачке воље и свести социјалних или, још више, свести хуманитарних дужности. Тај проблем је савремен и у Јарчевом делу местимично врло добро обрађен. Нажалост, морао се помагати апстрактним симболима и привиђењима.

Његова драматска дијалектика нема оштрине и напетости, али је ипак овде-онде надахнута истинском поезијом.

Крајгерова (*Krajgher Loiz*) драма *Na fronti sestre Žive* дело је старијега кова. Крајгер је члан словеначке модерне, дакле Цанкарев и Жупанчичев вршњак. Између свих својих другова био је најближи старијем натурализму. Тако и у *Живи*, иако уплеће, донекле примитивно и неспретно, некакву загонетност и чак мистериозност. Основни конфликт његове драме је љубав ожењена човека према другој жени и пропаст породице. Тај деликатни проблем обрадио је Крајгер прилично једноставно. Живахно и спретно је приказао судбину троје људи онакву каква је могућа; за драму и трагедију су природе ових људи, па и судбине њихове, премало сажете, и у њима се премало човечјих и драгоцених сила укрштава. У тој драми се бори, мисаоно сасвим одређено јак и необуздан, а донекле примитивно једностран, мушки нагон са уским и ограниченим банално-грађанским женином назором и осећајем о неповредљивости брака. Нужна последица такове формулације осредњег конфликта — свакако је сувише једноставна обрада. Човек спонтано зажели да питање исцрпе до дна, и то не можда филозофски него животно, из особа у којима би било више сажетих и јаких унутарњих сила које тај животни проблем може да покрене; из особа у којима би спонтано оживела чуства, нагони и мисли, све оно што Крајгерове личности немају или тек у основи показују.

Споменута три дела представљају све што је наша лањска драматика позитивно дала. Али, драма је увек била најслабије заступљена књижевна струка код нас. Први и досад једини истински драматик био је и остао Иван Цанкар. У прво доба после Рата, изгледало је да ће се на оригиналној драми радити са подвостручем вољом. Међутим, успеси од прошле године показују да је то био само залет који је убрзо ослабио. Треба ипак напоменути да имамо низ аутора од којих можемо очекивати добрих драма. Покрај Жупанчича и Крајгера, ту су још Новачан, затим Прегељ, а међу млађима можда Станте (Stante).

IV

Упоређујући са драматиком приповедачку књижевност, стање је ове последње, бар квантитативно, у цвету. Добили смо у току године двадесет до тридесет књига, и читав низ ситнијих приповедних прилога по ревијама и по дневницима.

У роману, овећој приповести и опсежнијој новели превлађује старија и средња геперација; млади су се досад истицали већином

само у краткој новели и у медитативној и лиричној цртици. Једини су млађи аутори који су објавили опсежнија дела: Бранко Крефт, са својим социјално-тенденциозним романом *Človek mrtvaških lobanj.* (Човек мртвачких лубања) и други, као потпуно свежа и нова појава, књижевница Љ. Пренер (Lj. Prenner), са приповетком из ђачког живота *Trojica.*

По садржини превлађују у прошлогодишњој приповедној књижевности два одређена правца: приповетка из сеоског живота и историјска приповетка. Иако је то нешто ново и досад непознато, ипак не изненађује. Сразмерно великом постотку примитивних људи у нас Словенаца који читају, мора одговарати и велик постотак литерарне продукције, као узорно штиво за писмена сељака. Највише му прија, свакако, литерарно описивање живота који он сам познаје и којим сам живи. Избор историјских мотива има два разлога: прво, јер је пријатно ћаскање у историјском свету лакше и забавније неголи приповедање о савременом животу, који врло често и лако подсећа на свакодневне непријатности и стварност; друго зато, јер је оживљавање историје средство за пропаганду у народу, и врло често се употребљава као аналогија, као средство које би томе много искушеном народу (особито онима иза границе) уливало веру у судбину и у властиту снагу, које су га и досад увек срећно изводиле из најопаснијих положаја и прилика.

Концепција сеоске приповетке је већином голо фабулирање. На њој су радили Фр. Бевк, J. Јален, С. Савиншек, И. Лах, J. Козак, К. Зорец.

Између њих треба нарочито истакнути Фр. Бевка и J. Козака. Бевк је најплоднији словеначки писац, који по плодности надмаша и Прегеља. Прошле године је издао готово десет књига врло различите вредности. У његовим лањским делима сеоске приповетке заузимају мали опсег и одликују се познавањем обрађиваних предмета и даром за лагодно и спретно приповедање и описивање свакодневних или бар врло мало необичних судбина, што је, уосталом, одлика свега његова литерарног белетристичног рада. Он живи у Јулијској Венецији. Каткад описује нови живот оног дела словенског народа који живи под талијанском влашћу, што значи извесну срчаност и јунаштво.

У сеоској приповеци из прошле године готово највише пажње заслужује дело J. Козака. Његове су приповетке једине своје врсте и редовно су дубоко конципиране. Објавио је новелу *Tuja žena* (Туђа жена) и *Lectov grad.* У првој је дао слику лепе и елементарне женствености у сеоској средини, приказао жену која љуби и

до несвести је пожртвовна. Тако је у реалном и ограниченом предмету дао нешто опште човечанско и драгоцено, па можда баш и интимно. У *Lectovom gradu* биће да је он први покушао да у белетристичној форми прикаже развој нашега села, прелаз из предратне равнотеже сеоског живота преко ратног и поратног моралног и социјалног хаоса у нови ред који тек настаје. Штошта би му се могло приговорити, било што се тиче јасности, обраде и приказа главне животне линије, било стварног сеоског карактера његових лица. Несумњиво му ипак треба признати изврсну замисао, објективност и код нас иначе ретку слободу погледа.

Остали аутори тога подручја управо неукусно идеализирају и наметљиво морализирају, или дају маха својој жељи за јачим одушевљавањем за лепоту и сликовитост језика неголи за истинитост и неидеалну лепоту живота. Друга два изврсна писца сеоских приповести: Ф. С. Финжгар и А. Новачан, прошле године нису се јављали.

И историјска приповетка се код нас обрађује сасвим фабулистично. Писци бирају занимљива поглавља из наше историје и прерађују их у више или мање забавне приповетке. Историја се не оживљава него само експлоатира. У сваком погледу је Иван Прегељ частан изузетак у тој струци; он је прошле године објавио четири историјске приповетке: *Peter Markovič*, *Zapiski gospoda lanspreškega*, *Magister Anton* (још несвршена); затим *Vigilije* горичког протомедика Музника. У свакој својој приповести Прегељ се често и успешно бори за колорит времена, док интимне и аутобиографске потезе запоставља. Он је васпитач и морализатор, али његова се природа најбоље оживљава у артистици, као што се то најбоље очитује у најзнатнијој његовој ствари из прошле године, у самосталном поглављу споменуте приповести *Zapiski gospoda lanspreškega*, који има наслов Regina roža ajdovska, и то је, без сумње, једна од најбољих ствари целокупне лањске литерарне прозне продукције. У тој новели је створио занимљиву мешавину легендарне гатке и историјске приповести са бајногрозном и фантастично-сабласном позадином. Кад би то његово артистички високо дотерано дело такођер и обогатило читаоца, могло би се рећи да је остварио уметнину необичне вредности. *Peter Markovič* је слабија ствар. Ту описује ђачки живот код Љубљанских језуита у 17. веку, и то је само варијација већ познатих његових елемената и типова. Занимљивији и сочнији је његов *Музник*, али није на висини *Regine rože ajdovske*, па ни новеле *Moja največja krivda*, која је поглавље

исте књиге које и *Regina*. Готово су сва дела Прегељева, као што рекосмо, неинтимна, једва осетно моралистична и одгојна, у приличној мери монотона. Ипак су прожета извесном бујном сликовитошћу и стилски су интензивно обрађена. У томе каткад прелази границе. Уза све своје недостатке, Прегељ је међу нашим писцима најизразитија и најоригиналнија личност.

Осем тога, треба споменути Бевка, који је прошле године објавио самосталан историјски роман *Umirajoči bog Triglav*. У том роману описује изумирање незнабоштва у његовој ужој домовини. Надаље је објавио два романа историјске трилогије *Znamenja na nebu*, са историјским подацима о животу у 16. веку у горичком и толминском крају (у Јулијској Венецији).

Трилогија је добра и забавна књига за народ, који садржи неколико поглавља управо необичне сочности и сликовитости. Пахор (Pahor) је у последња два годишта *Ljubljanskog Zvona* објављивао роман *Serenissima*. У том роману је покушао описати живот у Млетачкој републици у 16. веку. Спомоћу личности тога романа он је хтео створити аналогију и присподобу садашњем талијанском фашизму. Тај роман врло брзо умара и за литерарно образована читаоца мало је занимљив. Грађанску и уметничку барокну Љубљану описује Ваштетова (Vaštetova) у роману *Umirajoče duše* (Умируће душе). Књига је писана са солидним познавањем историјских података, док је њезин човечански темељ скроман и литераран.

V

Са сеоском и историјском приповетком био би разабран сав материјал наше лањске приповедне књиге. Недостаје јој још њен мањи, управо најмањи део. Све што је овде наведено и обрађено из те књижевности, намењено је заправо припростом читаоцу и неуком пуку. Изузеци су само боља дела Прегељева и J. Козакова *Tuja žena*. То је примерно и плодоносно штиво такођер и за интелигента, а могло би се рећи да то и јесте штиво само за интелигента. Јер једино интелигент може разумети, уживати и оценити Прегељеву артистичну довршеност, и само један образован човек моћи ће потпуно разумети значај главне особе онако како га Козак разумева и даје. Па ипак ни једно од ових дела није право штиво које би одговарало и било потребно образованој читалачкој публици.

Литература која би одговарала томе захтеву, морала би садржавати проблеме данашњега времена, морала би следити и испитивати унутарње проблеме и конфликте савременог човека, и морала би словеначку мисаоност кренути напред са оне висине на којој ју

је оставио Иван Цанкар. Цанкар је био тај уметник који је својим делом непрестано доказивао да у словеначком животу струје и да се рађају сви мисаони тонови и све спознаје лика праве човечности које тражи унутарњи напор европског човечанства. Који нам од данашњих књижевника пружа ту сигурност и такву самосвест? А без те самосвести живот је свакога колектива и сваке индивидуе пуст и жалостан. Ко нам је, дакле, даје данас?

Око тога средишта је свакако много настојања. Но покушаји старијих писаца сви су погрешни и некако заостали. У Usahlem vrelu Прегељ је покушао приказати и лично решити неку човечанску и уметничку проблематику словеначког писца, или бар само словеначког католичког писца. Али његов напор је родио мртво, једва разумљиво, управо неукусно дело, које није дошло у дотицај ни са најодабранијом читалачком публиком. Као еротици, Бевк и Крајгер су покушали у свету еротичком пружити нове видике. Оба Бевкова романа: *Muke gospe Vere* и *V zablodah* су местимично — особито први — занимљиви и узбудљиви, но нових, савремених видика нема у тим романима као ни у Крајгеровој драми о којој сам говорио. Све је то већ речено и читано. Потпуно немогуће обрађују савремени живот С. Савиншек у својим неукусним *Промашеним циљевима* (*Zgrešeni cilji*) и А. Церквеник у социјално-тенденциозној „приповести" *Daj nam danes naš vsakdanji kruh...* Такође роман Братка Крефта, са патетично-грозним насловом *Človek mrtvaških lobanj*, у својој примитивној техници и у још примитивнијој мисаоности негативна је појава. Приповест *Trojica* младе књижевнице Љ. Пренерјеве потпуно је недужна ствар.

Сасвим занимљиво и рефлексивно дотакао се некојих савремених питања Ф. Козак у путопису *Pariz* и у *Pogovorih z majstrom Jakopičem* (Разговор с маестром Јакопичем). Но ту су опет питања само апстрактни проблеми који нису приказани као снага нашега живота. — Много више је изненадио читалачку публику мајстор-сликар Јакопич са дубоко осећаном и истински уметничком *Napovedjo spominov* (Пре објаве мојих мемоара), који се тим одломком показао као лиричан приповедач управо Цанкарева формата. — Афоризми младих аутора, Оцвирка и Грахора, не дижу се изнад просечности. — Тако нам преостаје само још приповедна књига младих и најмлађих. Међу те спадају: М. Јарц, С. Грум, Грахор, Мрзел, Магајна, Оцвирк и Кресал. Та четица, већином лиричних приповедача, дала је неколико зрелијих ствари само у цртицама Грума и Мрзела. У своје време, Грум је написао више ствари врло својеврсних и врло сликовитих, унеколико ап-

страктнога значаја. Прошле године је саопштио само једну ствар, и та једна показује да се обдарени књижевник занима и бави артистичним проблемима. — Мрзел је можда најизразитији између свих вршњака. Има свој властити животни осећај и властити стил, који мало-помало постаје манира. Његова меланхолија унеколико подсећа на Чехова, но некако је више прецизна и женствена. Мрзелу недостаје страсна воља и снага да буде уза сва своја осећања и човек који носи главу усправно; он оскудева у оној великој и очаравајућој чеховској ироније према себи самом.

Тако би била наведена сва литература, намењена образованој публици. Разуме се да јој таква каква је није могла бити довољна храна. Зато се и опажа у друштву слабо осетно отуђавање и удаљавање од оригиналног литерарног стварања, па не само од оригиналне него уопште отуђавање од литературе. Али ми верујемо да је то стање само случајно и прелазно, и да ће се у најскорије време све обрнуги на боље. Желимо себи некога ко би у таквом или каквом другом облику постао Цанкарев наследник, који би остварио међу нашом интелигенцијом атмосферу живахне и страсне афирмације и негације, онакве какву је с толиком снагом изазвао Цанкар сам. Тај би нам вратио самосвест и веровање да смо и ми вредан члан европског друштва које ствара нову слику света. Немамо га али је ту спознаја да га није и да га бесконачно потребујемо. Силно чезнемо за њим, и наша чежња ће га створитп.

Јосип Видмар

Културно-политички преглед

*

Чувајмо Дубровник

(Спасавајмо његов историјски и уметнички карактер)

Дубровник, кроз столећа представник наше просвећености, нека и од сада не прекида ту нит; имајући на кога се угледати, нека освешла образ себи и нама, одржавши високо своја сјајна предања.

Речи Краља Александра пригодом посете Дубровнику 27. IX 1925.

Les longs souvenirs font les grands peuples.

Comte Montalembert.

Guerre aux démolisseurs!

Victor Hugo

По својим историјским споменицима, уметничкој архитектури цркава и палата, и природним лепотама, Дубровник је, нема сумње, највећи понос не само нашег Јадрана него и целе Отаџбине.

Ни у једном нашем граду нису векови нагомилали толико архитектурско богатство као у граду Св. Влаха. Дубровник представља јединствен пример места у којем тврђаве, обранбени зидови, цркве, палате, куће, улице и трговi чине органско јединство и ретку архитектонску хармонију.

Што се архитектура Дубровника могла у прошлости тако лепо и успешно развијати, заслуга је званичних фактора Републике и имућних појединаца; нарочито властеле, која се за градњу својих палата и вила обраћала на најспособније домаће и истакнуте стране архитекте. Падом Републике, архитектурска делатност Дубровника почела је, додуше, знатно падати, али и француске и, касније, аустријске власти будно су пазиле да се чувају архитектурске лепоте овога града и да се њихов уметнички карактер не наруши неукусним новим градњама. Цео Дубровник се сматрало једним спомеником и настојало се да се његова физиономија што мање мења.

Оснивањем Централне Комисије за чување споменика у Бечу, аустријски званични фактори посвећивали су старој архитектури Дубровника нарочиту пажњу. Бечка Централна Комисија организована је у другој половини прошлога века по узору француских, енглеских и немачких удружења која су узела себи задатак да чувају споменике националне прошлости.

Као што је познато, споменици се поштоваху већ у врло раним културним епохама. Тако су на пр. Римљани у сјајно доба Царства водили рачуна не само о уметничким него и о историјским споменицима. Касније, за време Ренесансе, чување је споменика било уско везано са народним осећајима. Стари споменици били су симболи поноса и богатства. Да се они што боље чувају, папе су посебним наређењима забрањивале њихово рушење, оштећавање и извожење (Бреве Павла III Фарнезе). Ова су папина наређења толико значајна, да су по њима израђени и новији европски закони о чувању споменика.

Док се поштовање споменика у раније времена узимало као културна и религиозна дужност, у XIX веку споменици су се занемаривали у толикој мери, да су државе биле принуђене штитити их посебним законима. Од свих западних држава, демократска Француска се у томе највише истакла Одмах после Револуције, француска влада издала је строге декрете у циљу да се споменицима посвети што већа брига. Племенито настојање владе подупирали су најпризнатији књижевници и научници, будећи у широким слојевима пијетет за националну прошлост. Познат је манифест Виктора Иго-а под натписом „Рат рушиоцима!“, у којем је велики песник позивао

Француze да спасавају историјске споменике, јер је у њима оличена „la vieille gloire nationale."

Велика љубав Француза за споменике наскоро је наишла на не мали одзив у Енглеској. Пијететно поштовање споменика најјаче су пропагисали романи Валтера Скота и грађевине Гилберта Скота. Енглески је покрет дошао до највећих резултата кад су реформатори Џон Раскин и Виљем Морис основали Society for protection of ancient buildings. Живом речју и сјајним пером Раскин је с успехом бранио култ споменика и осуђивао њихово лажно реставрирање. У старим споменицима он је гледао не антикварне збирке стилова, него живу везу између прошлости и садашњости. Његово одушевљење се види по томе што није зазирао старо камење упоређивати са бисерјем краљевске круне...

Што се тиче наше земље, чувању споменика придавало се највеће значење у крајевима који су припадали Аустрији, нарочито у Словенији, Далмацији и Истри. Док се у овим крајевима последњих неколико деценија водила систематска брига о историјским и уметничким споменицима, у Хрватској било је, тек кратко време пре светскога рата, заслугом историчара Тадије Смичикласа и неколицине домаћих стручњака, креирано Поверенство за чување споменика. Благодарећи активном раду Ђура Сабоа и његових помагача, Поверенство је досад испитало знатан број споменика у Хрватској и Славонији и уредило богат Архив дела старе архитектуре, вајарства и сликарства.

Треба жалити што се споменицима у Србији, нарочито у Старој Србији и Македонији, није посвећивала пажња коју они, по својој архитектури и живопису, заслужују. Због нехата званичних фактора, и Цркве и Државе, они су много страдали, а неки и потпуно пропали. С једне стране неуки калуђери, а с друге невешти и брутални „рестауратори" скривили су што су уништене многе средњевековне фреске великог уметничко-историјског значаја. У најновије време покренуло је, срећом, неколико Београдских научника и уметника енергичну акцију да се оснује Друштво за заштиту националних старина. Желети је да ова племенита акција што пре уроди повољним резултатима.

Карактеристично је да је чување и научно проучавање југословенских споменика највише унапређивала Централна Комисија у Бечу. Имајући на челу признатога уметничкога историчара, професора Макса Дворжака, ова државна институција увела је у свим покрајинама Аустрије консерваторска надлештва и издашно помагала делатност не само конзерватора него и уметничких историчара који

су научно обрађивали поједине споменике, Да би се читаоци могли упознати са значајним радом Централне Комисије, изнећемо укратко њезин програм и циљеве како их је формулисао споменути Бечки професор у својој књизи Katechismus der Denkmalpflege.

Према његову компетентном мишљењу, најважнији задатак чувања споменика састоји се у томе да се они по могућности што боље консервирају. Опасности које им прете, нажалост, има много. Главне су: 1.) незнање и немар, 2.) грамжљивост и превара, 3.) зло схваћене идеје о напретку и захтевима садашњости, 4.) неумесне тежње за улепшавањем и новотаријама, 5.) никакво или рђаво васпитање. Све то што је у вези са сталним пропадањем и непрекидним губитком уметничких дела, природан је резултат грешака појединаца или једна општа појава. Искуство показује да уметничко-историјска наука, додуше, приноси много чувању споменика, али она сама у ствари није довољна. Треба уметнички васпитати широке слојеве и у њима будити пијетет за све што је историјско. Треба знати да „свак ко успомене на своје родитеље и претке, биле оне сјајне или скромне, ногама гази и баца на сметлиште, доказује да је суров и без осећаја. У исти мах, он је непријатељ своје породице, јер уништава видне сведоке интимних осећања на којима почива све што, у оквиру породичног живота, даје човечјој егзистенцији вишу душевну садржину.“ Како у породици, тако и у великим религиозним, државним или националним заједницама постоје симболи који су видљив израз „онога што у осећајном животу и у фантазији веже садашњост са прошлошћу“, и који сачињавају богату баштину предака. Поштовати њихову успомену морална је дужност која треба да је свакоме прирођена. Уништавати старе цркве, капеле, олтаре, већнице, палате, градске капије, зидове, тргове, који представљају „богата врела заједничких напора и отаџбеничке љубави“, значи наносити штету општем добру, будући да јавна уметничка дела утеловљују уметничке вредности од општег значаја.

Према томе, и црква, и општина, и држава имају дужност да будно пазе не само на поједине старе грађевине него и на целе старе четврти, и да не презају ни пред каквим жртвама за циљ да се њихов историјски и уметнички карактер не уништи. Криво је мислити да се нова техничка уређења, као фабрике, железнице, трамвај, регулисање река, градња цеста, морају брутално изводити без обзира на старе лепоте једнога краја, пејсажа или градске четврти. Треба истаћи да је „модернизовање или улепшавање“ места или града врло често само једна излика, док прави разлог

треба тражити у материјалној користи спекуланата који чисте естетске и уметничке обзире свесно подређују својим личним интересима. Треба бити свестан о великом значењу старог уметничког блага. Ту се не ради, како се обично мисли, само о интересу научника и љубитеља уметности. Нема сумње да је за уметничку историју од огромне користи да се њезина врела, споменици старе уметности, заштићују од пропадања, јер свако рушење представља ненакнадљив губитак за све који су свој живот посветили уметности. Не сме се превидети да је наше време доба индустрије, трговине, технике, саобраћаја, и да човек, уза све то што признаје практичну корист електричном трамвају, фабрикама, широким аутомобилским цестама, лифту, телефону и аероплану, свесно или несвесно настоји да не постане машина, *тежећи за вишим духовним животом* који се не може мерити мерилом ни техничких тековина ни материјалне користи. *Духовни, пак, живот тешко је замислити без старог уметничког блага.*

Као природне лепоте, и уметнички споменици буде у посматраоца најплеменитије осећаје и дижу га над материјалне бриге и патње свакидашњице. Ови осећаји, како тачно примећује Бечки научник, могу бити разноврсни. Они се могу односити на општу уметничку вредност споменика; на њихово деловање у пејсажу; на везу са целином места; на сећања која они проузрокују; на трагове старине који их оплемењују; и, поред тога, они сугеришу представе о постању и пропадању. Највећа вредност данашњег уживања у старим уметничким делима у томе је што се оно не ограничава на одређене групе споменика или класе људи. Једноставна сеоска капела, рушевина обрасла бршљаном, старо провинцијско место може нам дати исто уживање као и поносита катедрала, кнежевска палата или богат музеј. Ово, пак, уживање приступно је свакоме ко је уопште способан да духовно ужива. Као поједина дела старе уметности, тако и све што је стара уметност створила добило је у вредности, и цени се не као сума историјских чињеница или уметничких образаца, него као жива садржина нашег целокупног душевног живота.

Данас је јасно да је једно место са својим старим споменицима исто толико привлачно као и природне лепоте једнога краја. Зато је већ из чисто привредних разлога штетно уништавати споменике, јер места „модернизована", шаблонски изграђена и лишена својих споменика нико неће посећивати. Уметничко и духовно осиромашење које је у вези са таквим пустошењима, представља, наравно, губитак који је још већи него онај привредни. Будући да свако не може правити дуга путовања, да на страни посећује старе уметничке градове, рушењем спо-

меника код куће лишавају се широке масе свих уживања која им пружају дела старе уметности. На тај се начин осиромашује њихов живот и кидају везе које су их спајале са њиховом отаџбином.

Чување споменика треба да буде једна од највећих дужности и појединаца, и општине, и цркве, и народа, и државе. „Свако ко у споменицима, да говоримо речима професора Дворжака, не види друго него бесмислену старудију коју би, према приликама, требало што пре одстранити или „корисно“ употребити као материјал при новим градњама или, најзад, продати старетинару, доказује да је човек без икаквог васпитања и образовања. С њим треба поступати као са сваким ко греши против најелементарнијих правила цивилизације и културе.“ Оштећавати дела предака у којима су они становали и уништавати трагове уметничког духа који их је надахнуо и који у њиховој слици, у њиховим споменицима даље живи, значи „силом рушити оно што отаџбини, поред природе, даје највидљији карактер.“ Према томе, чување споменика је у ствари активно пропагисање љубави за отаџбину.

„Дела старе уметности, да завршимо речима признатога научника, треба да нам буду нешто више него што су по свом материјалном значењу; више, далеко више него антиквитети, стилистички обрасци или историјска врела. Она се морају сматрати као жив, интегрални део нашега бића, настојања, отаџбине, националне и опште европске културе; наших духовних и етичких тековина и преимућства; она се морају ценити једнако као благо језичког и књижевног развитка чији су одблесак“.

Да би се могли што боље васпитати способни конзерватори и да им се омогући солидна научна спрема, Макс Дворжак је у Централној Комисији за чување споменика организовао уметничко-историјски Институт, који је ускоро дао врло повољне резултате. Они су се нарочито осећали у Далмацији. На иницијативу Бечких званичних фактора и Централне Комисије, у Сплиту је основан Конзерваторски Уред који је, под водством заслужнога Монсињора Франа Булића, развио благородну делатност не само у конзерваторском послу него и у научном проучавању далматинских споменика. После Рата, Сплитски Конзерваторски Уред и Археолошки Музеј постали су две врло значајне институције, у којима с ретким заносом делају, поред Монсињора Булића, одлични стручњаци Д-р Миховил Абрамић и Д-р Љубо Караман. Благодарећи племенитим напорима ове тројице првокласних научника, историјски и уметнички споменици Далмације систематски се проучавају и добивају у значењу не само код куће него и на страни.

У циљу да се споменици Дубровника и његова округа што боље чувају, и његове природне лепоте заштите од бесавесног нагрђивања, Министарство просвете, одмах после Ослобођења, основало је у њему Надлештво за Уметност и Споменике, и именовало познатога сликара Марка Мурата конзерватором. Треба признати да је Марко Мурат са беспримерним пожртвовањем вршио своје конзерваторске дужности и енергично се заузимао за што боље чување историјског Дубровника и његова пејсажа. Како није уређена законом, већ прописима Министарства Просвете, делатност конзерватора није, нажалост, могла увек дати жељене резултате. Тако, конзерватор није могао стално спречавати подизање баналних нових градњи које су нанеле знатну штету старом архитектонском изгледу Дубровника и околине. Не признајући свагда компетенцију Надлештва за Уметност и Споменике, општинске управе су допуштале да се у граду, Гружу и Лападу подигне знатан број неукусних нових градњи чија архитектура немоћно подражава сецесијски и разне стилове који немају везе ни са духом старога Дубровника, ни са савременом европском архитектуром. Како је изградња новога Дубровника и околине у рукама обичних зидарских мајстора, заосталих грађевних предузимача, домаћих архитеката дилетаната и бирократских инжењера Грађевинске Дирекције, није никакво чудо што нове градње често не одговарају најелементарнијим естетским захтевима. Њихова архитектура има обележја најзапуштенијег провинцијског места и представља један уметнички вандализам. Довољно је погледати нове куће у Лападу, једном од најсликовитијих крајева Дубровника, да се с болом констатује како Лапад данас све више личи на неко место у — Тиролу.

У жељи да нове градње буду што више естетске и у складу са старом архитектуром града Св. Влаха, Надлештво за Уметност и Споменике обратило се, почетком прошле године, на општину са молбом да се у општинском грађевинском одељењу постави један млађи архитект стручне спреме и уметничких способности који би водио бригу о архитектури нових градњи и, једновремено, правио пројекте за регулацију како целога града, тако и његових појединих четврти. У споразуму са Јосипом Плечником, нашим највећим архитектом и генијалним рестауратором Храдчана, резиденције чешкословачкога Председника, Надлештво је препоручило младога архитекта Винка Гланца, даровитога ђака и вреднога сарадника чувеног Љубљанскога професора. Општина је пристала, и Винко Гланц наскоро је био постављен за градскога архигекта. За сразмерно кратко време, он се показао врло способан не само у пројектовању кућа

и вила него и у регулацијским пословима. Да би се његова делатност могла што јаче развити и да се његов рад не би сматрао као конкуренција домаћим предузимачима, архитектима дилетантима и чиновницима Грађевинске Дирекције, Винко Гланц је пристао да се задовољи веома скромном месечном платом и да све пројекте који се тичу приватних лица, прави без икаквог хонорара. Поред тога, он је са највећом приправношћу преузео дужност да буде општини саветодавац у свим архитектурским пословима, штавише да бесплатио обавља коректуре свих предложених нацрта за нове градње. Али, ова похвална пожртвовност и високи идеализам младога архитекта проузроковали су завист домаћих „мајстора" који су у његовим способностима видели тобожњу опасну конкуренцију за своје уносне послове. Интриге су учестале у толикој мери, да је наскоро и сама општина отворено иступила против свога архитекта и настојала да га што више дезавуише. Међутим, после три месеца врло плодна и успешна делања у општини, Винко Гланц је морао поћи у војску и напустити Дубровник. Изгледа да је то општина једва дочекала. Иначе се не би могао разумети њезин поступак што га је кратко време после тога отпустила из службе. Да би овога савеснога и даровитога архитекта што више понизила, општинска управа је недавно одбила један његов пројект овеће приватне зграде, која се имала подићи у Гружу, са мотивацијом која изненађује: да не одговара „естетским ни архитектонским захтевима." То је за осуду, нарочито кад се констатује да је општинска управа донела своју одлуку успркос најповољнијег мишљења о пројекту и градског Уресног Поверенства, и Надлештва за Уметност и Споменике.

Треба искрено жалити одлазак овога вреднога уметника који је био једина гарантија да се савремени Дубровник повољно уметнички развија, и његови споменици што савесније чувују, конзервирају и рестауришу. Препоручујући свога младога сарадника, професор Плечник се обвезао да ће свим силама подупирати његову делатност у Дубровнику и да ће, кад год буде потребно, ставити општини на расположење своје драгоцене савете и лично израдити пројекте за све значајније послове који би се односили на изградњу нових четврти, уређење паркова и регулацију града. Не треба доказивати колику је штету нанела општина граду и његову архитектонском развитку кад је отпустила Винка Гланца и на тај начин директно одбила сарадњу нашега највећега капацитета у архитектури и рестауровању историјских споменика.

Жалосни резултати овог несхватљивог поступка општине најјасније се виде на уређењу парка Градца и његове околине које

је општина прошлога лета предузела и које се сад завршава. Иако је Надлештво за Уметност и Споменике неколико пута званично упозоравало општину да парк Градац и непосредна околина сачињавају један од најлепших крајева Дубровника; иако се изјавило спремним да ће издејствовати у професора Плечника пројект изградње парка и околине: општина се намерно није осврtала ни на званичне ни на приватне интервенције конзерватора, него је овај деликатан и значајан посао поверила једном домаћем дилетанту. Према јавном прогласу који је, одмах како се почело с уређивањем непосредног терена Градца, обелоданило Друштво за развитак Дубровника „Дуб“, очекивало се да ће општина посветити пажњу првенствено уређењу самога парка који је запуштен и без икаквог архитектонског стила и јединства. Али, што се десило? Општина је жртвовала 200.000 динара за изградњу кратког аутомобилског пута на море и простране еспланаде пред парком, док је сам парк оставила готово непромењен. (Да није било заузимања једног лекара, агилног члана „Дуба“, парк би зацело остао и без зоолошке баштице, која представља, иако скроман, једини позитивни резултат у овом скупом регулацијском послу). Када се узме у обзир да је терен при мору купила „Ривијера“, конзорциј од неколико банкара, у циљу да тамо подигне велики хотел, изгледа да је општини било више стало да се задовоље њихови интереси него да Дубровчани добију уметнички уређен парк. Свако ко је видео радове што су досад учињени на Градцу, мора доћи до уверења да је пројектант пута и еспланаде пред парком водио већу бригу о гостима будућег хотела него о посетиоцима самога парка. Иначе се не може разумети зашто су подигнуте оне широке степенице и уређен онај огромни простор пред уласком у парк. Овакове димензије никако не пристају уз један сразмерно мален и скроман парк. Оне би имале своје оправдање кад би водиле у једну репрезентативну грађевину, краљевски двор, позориште, велики кино или циркус, где треба рачунати са великом масом посетилаца. Пред дубровачким парком Градцем оне су апсурдне и могу се прихватити само у случају ако је пројектант имао у виду да би гости будућег хотела на овом месту, у непосредној близини дивнога Ловријенца и величанствене панораме мора и пејсажа, могли са већим апетитом обедовати. Архитектонски радови које је домаћи дилетант пројектовао пред парком: степенице, улазна врата, балустрада и гротескни лукови са готским зубовима (који подсећају на паланачке славолуке и безначајне кулисе наших путујућих дружина, немилосрдно кварећи најлепши поглед на море!) представ-

љају улику естетских страхота. Док је раније привлачио пажњу културних странаца својом раскошном природном лепотом, романтичним положајем и дискретном једноставношћу, Градац је данас постао баналнн potpourri архитектонских немогућности и жртва болесне амбиције једног неспособног артитекта.

„Уређујући" простор пред парком, општина је, поред свих протеста Надлештва за Уметност и Споменике и дубровачких црквених фактора, допустила да се поруши историјски зид из XV века који је хармонички везивао панораму мора и хридина са погледом на град и Срђ.[1] Чини се да се и то учинило зато, да би био што лакши прилазак будућем хотелу... Наше је дубоко уверење да је врло несрећна мисао што се на Данчама, месту испод парка и у близини цркве и манастира, подиже монденски хотел чија би архитектура, нека је и најуметничкија, свакако кварила величанствену хармонију природе, мора и Ловријенца. Мислимо да не треба нарочито доказивати како културни странци посећују Дубровник највише (можда би било тачније: једино) због његових природних красота и старих споменика. Ако се буде наставило са праксом да се у њиховој непосредној близини подижу хотели и курсалони, Дубровник ће наскоро изгубити своју драж н престати бити привлачан за иностранство. С тиме би требало најозбиљније рачунати и свим средствима

---

1 Како рушиоци зида заводе јавност тврдњом да је он тобоже без икаквог значења, пустићемо да говоре чињенице:

Данче и овај зид спомињу се у XV књизи Већа Умољених (Consilium Rogatorum) Fo 182, г. 1456—1458.; у документу као што је Liber Croceus 109, Chart. XXV, Ordo super peste 1466 die Maji per ballotas 103 contra 3; у књигама Visitationes 1709., 1710. и Acta S. Visitationis hujus Ragusinae Archidioececis de 1793.—185: у радовима J. Белчића: Delle istituzioni marittime e sanitarie della republica di Ragusa. (Trieste 1852); A proposito di certi ipogei dissepolti a Ragusa nel novembre 1895. (Zara 1896); најзад, у делу хроничара Николе Рањине: Анали Дубровника (Издање Југословенске Академије).

У цитираној Белчићевој књизи Delle istituzioni marittime e sanitarie налази се на стр. 44. овај пасус који се односи на недавно порушени зид:

„Г. 1464. појавили се поново куга у граду и трајала је до 1466; и за кратко време оболелих је било толико да нису били довољни да их приме ни куће на Данчама ни напуштени манастир св. Петра насред мора (острвце близу Цавтата), који је тада био удешен као лазарет. И стога, док се је подизала Свемогућему Богу на част св. Себастијана једна заветна црква, сенат је откупио једну зграду на Данчама, коју је био започео неки Михо Каменар на Данчама, и наредио да се она доврши и да служи као .болница за окужене. Саградивши, у исто време, још неколико кућица уз ову са једном великом густијерном, а све то оградио је *зидом, подигнутим од рта према Ловријенцу све до пећине над морем, који је од оне године (1466.) унапред за увек делио хриди Данача од суседних кућа пред грађа Пиле.*"

настојати да се новим градњама што мање квари пејсаж и стара архитектонска физиономија. Општина би требала да увиди да је у интересу града, државе и нације да љубоморно чува лепоте пејсажа и историјски карактер града, и да најактивније спречава њихово оштећавање или нагрђавање.

Нажалост, искуство показује да општина санкционише не само подизање баналних зграда него, што је горе, и само рушење историјски значајних објеката. Тако је општина, уза све протесте Надлештва за Уметност и Споменике, допустила да се на једној старој згради на Плаци (Страдуну) поруше двоја врата са карактеристичним „коленима" (парапетима). Кад се зна да су ови парапети типични грађевни облици историјскога града; да је споменута зграда интегрални део компактног блока чији главни фронт има десет врата с оваковим коленима: треба се чудити општини што је дала порушити двоја врата само зато, да би један трговац могао имати што већи излог за своје — ципеле... Пошто су његови протести код општине остали безуспешни, конзерватор је замолио интервенцију Министарства просвете. Увиђајући оправданост његових протеста, Министарство просвете је издејствовало да је Министарство унутрашњих дела преко великог жупана телеграфски наредило општини да респектује мишљење конзерватора и да безусловно спречи рушење историјских облика врата. Али, општина је прешла и преко овог наређења Министарства и сопственику одобрила рушење. Да би, пак, „умирила" конзерватора, она му је, посредством комесара Обласне самоуправе, упутила званичан акт у којем се Надлештву за Уметност и Споменике пориче свака компетенција. Цитирајући параграфе аустријског грађевинског Правилника од 1886. г., комесар је изрично подвукао како се конзерватору у грађевним питањима не може признати ни „саветујући карактер". Дакле: комесар на основу аустријских (!) параграфа званично игнорише Надлештво за Уметност и Споменике, институцију створену декретом нашега Министарства, и солидарише се са поступком општине кад она свесно обилази званично наређење Министарства. Ми знамо да и за аустријско време мишљења конзерватора нису имала законске моћи, али знамо и то да за аустријске владе једна општина не би имала храбрости да не послуша наређења Бечкога Министарства. Довољно је позната ствар како је на интервенцију Бечке Централне Комисије, институције која исто тако није имала законске моћи, Дубровачка општина, поред свих параграфа аустријског грађевинског Правилника, морала одустати од рушења историјске терасе Пуцић-Гради у Гружу, коју се хтело одстранити поводом градње електричног

трамваја; затим, од рушења старога манастира Св. Јакова, који је дубровачка општина намеравала продати једном акционарском предузећу и на чијем месту се требао подићи велики хотел, пошто су за овај већ били израђени детаљни нацрти. Кад је општина могла респектовати наређења Министарства једне аустријске владе, било би свакако очекивати да ће она још више респектовати наређења Министарства своје народне владе.

Заиста је тешко разумети којим правом општина поставља себе над компетенцију Надлештва за Уметност и Споменике и над компетенцију Министарства. Како смо најпоузданије обавештени, ни градски начелник ни један члан управе не баве се, било професијски било приватно, струком која је у вези с уметношћу или конзерваторским послом, па кад већ Дубровник има конзерватора који са стручним разумевањем, истинском љубави и несебичним пожртвовањем чува историјски и уметнички карактер града никако се не може разумети ни правдати што они његова похвална настојања на сваки начин онемогућују и неупућеној јавности приказују као тобожњу диктатуру и личну самовољу. Колико је нерасположење општине према Надлештву за Уметност и Споменике, видело се поводом општинске акције да се сруши једна стара кућа на тргу пред бискупском палатом и катедралом. Ова кућа припадала је Франу Роману, поморском капетану, који ју је тестаментом поклонио општини и изразио жељу да се може порушити у сврху евентуалног проширења трга. Треба признати да је сама кућа без нарочите историјске и уметничке вредности, али, исто тако, треба констатовати да њезина силуета чини пријатну хармонију са блоком околних зграда и даје занимљив питорескни акценат физиономији једног целог архитектурског фронта. Због тога се Надлештво за Уметност и Споменике противило њезину рушењу по сваку цену, не само из естетско-уметничких разлога него и бојећи се да се на њезину месту не подигне каква архитектонска нагрда. Како је општина на сваки начин желела да кућу поруши и већ имала један врло лош пројект по којем је требало „украсити" простор целога трга и везати га са суседним улицама, конзерватор је замолио Министарство да се не допусти рушење док се не одреди нарочита комисија најкомпентентијих стручњака. Да би се у овој ствари дошло до што бољег резултата, Министарство просвете, у споразуму са Министарством грађевина, именовало је комисију коју су сачињавали професор Плечник, помоћник конзерватора у Надлештву за Уметност и Споменике и један представник Грађевинске дирекције. Као члан комисије, професор Плечник је дао овако мишљење: „Моје је уверење да би било

бесмислено порушити кућу капетана Романа искључиво због проширења трга пред бискупском палатом и катедралом. Познајући предмет само по фотографији, ја сам раније био за апсолутно сачување куће из истих разлога на којима је и овдашње Надлештво за Уметност и Споменике оснивало своје уверење. Проучивши на лицу места сам објект и његову непосредну околину, дошао сам до закључка да би требало читав комплекс зграда у близини споменуте куће регулисати због естетско-архитектонских и нарочито саобраћајних разлога. У случају да би, због регулације околних улица, требало жртвовати Романову кућу, ова би се жртва могла допустити само под условом да пројект целокупног ансамбла води најозбиљнију бригу у сваком погледу. Како је посао регулисања ове четврти нарочитог значаја, рушење куће могло би се одобрити једино у случају кад би се Дубровачка општина обвезала да ће расписати јаван конкурс, или се обратити директно једном од наших најпризнатијих архитеката. Овом приликом, хтео бих нарочито подвући да је овај цео предмет врло деликатне природе и да на рушење куће не бих могао пристати пре него што бих видео детаљно израђене нацрте. На крају бих желео још истаћи да пројектант мора бити у танчине упознат са духом дубровачке архитектуре и рачунати да ће израда бити у добром домаћем камену. Архитектонске форме, пак, морале би бити прилагођене целини околине и с њом чинити савршено јединство". Занимљиво је да се општина није хтела задовољити ни мишљењем ауторитета као што је Плечник. Иако је знала да су се с овим најкомпетентнијим мишљењем сложили и помоћник консерватора и делегирани чиновник Грађевинске дирекције, она је уложила код надлежних власти протест у којем пориче компетенцију једном Плечнику и сумњичи га због тобожње пристрасности.

Онемогућујући сваку акцију Надлештва за Уметност и Споменике, општина је скривила што се у Дубровнику, Гружу и Лападу дижу куће и виле којих архитектура нас рђаво репрезентује пред културном Европом. Тако је она допустила једном страном бункару да гради гломазну вилу уз море, на једном од најромантичнијих положаја на Плочама, и да је огради високим зидом, који брутално затвара најлепши видик на море и Локрум. Архитектура виле потиче од Алфреда Келера, Бечкога архитекта, који вешто уме своје лоше способности да пласира у нашој средини. То је тај исти архитект који је својим претенциозним „привесцима" упропастио обални фронт Диоклецијанове палате у Сплиту. То је, затим, аутор једне велике трговачке куће на Илици у Загребу која се својим неукусним мотивима и незграпним куполама бахато намеће и вређа

сваку хармонију. Својом, пак, вилом на Плочама, овај Бечки „мајстор" постигао је рекорд архитектонске неуравнотежености и немоћнога разметања. Архитектура виле са знатним бројем разних стубова, балкона, портала, прозорских оквира и тераса, делује као архитектурска машкарата у којој су представљени сви могући елементи, почевши од готског и маурског стила до сецесијских екстрема... Да би што јаче искочила из оквира природе, вила је окрунђена великом округлом куполом бљутаве зеленкасто-плавкасте боје. Веројатно зато, да би више личила „Lampenschirmu" и контрастовала са куполама Звоника и Дубровачких цркава. —

Што овај бивши „k. k. Baurat" увелике импонује једном страном банкару, који је далеко од наше расе, историје, уметности и националног духа, још се може некако разумети. Али, како да схватимо чињеницу да се за његову уметност одушевљавају и наши домаћи банкари и власници бродова? Иако наша земља има геније јалнога Плечника, велики талент Николе Добровића и приличан број архитектата европских квалитета, Дубровачка „Ривијера" поручује за скупе хонораре нацрте за Курсалон који би се имао подићи у центруму града, у — Алфреда Келера. Пошто је имао прилику својим очима да види његове нацрте овог Курсалона, писац ових редака покушао је да делује на једнога утицајнога члана „Ривијере" у циљу да се израда пројекта повери домаћем признатом архитекту, или да се распише један југословенски конкурс. Да бих чланове „Ривијере" уверио како би домаћи архитекти могли овај задатак решити не само компетентније него и више у складу са нашим духом и миљеом, обратио сам се на Николу Добровића, врло даровита инжењера архитекта, који својим радовима у Прагу свраћа позорност чешких најпризнатијих стручњака, са молбом да направи скице за Курсалон. Ма да је знатно запослен својим пословима, Никола Добровић се најљубазније одазвао и, што треба подвући, бесплатно израдио перспективу и знатан број детаљних нацрта целокупног Курсалона. Схвативши грађевни проблем једног Курсалона на најсавременији начин, користећи се свим искуствима данашње технике и механичке продукције, и водећи рачуна о економији у конструкцији, употреби нових материјала и организацији што јаснијег распоређаја плана, Никола Добровић је направио пројект који је не само европски у најбољем смислу речи него који, својим уравнотеженим масама, хармоничним пропорцијама и изразитом силуетом ванредно пристаје у амбијент и хармонише са суседним градским зидовима и тврђавом Минчетом.

Кад сам приметио да се пројект Николе Добровића члановима

конзорција „Ривијере“ чини одвише модеран и „револуционаран“ (наши људи називају „револуционарно“ све што је за њих ново, из простога разлога што не прате стваралачке и техничке напоре Европе и што мисле да је патриотска дужност чак и у архитектури бити консервативан), ја сам наговорио архитекта Винка Гланца, одличнога Плечникова ђака, да направи неколико скица за Курсалон. Значајно је да се акционарима „Ривијере“ нису свидели ни ови нацрти, иако су у њима дошли до виднога изражаја и ретка стручна спрема и истанчано уметничко осећање у којем су се примећивали дух и особине пројектантова великог учитеља. — Тако по свему изгледа да ће се Дубровачки Курсалон градити по нацртима Алфреда Келера, и да ће овај умешни „Kulturträger“ унесрећити Дубровник једном новом неподобом.[1]

Као што није са Курсалоном, писац ових редака није могао успети ни с акцијом да се на Брсаљама, на месту данашње кавране „Дубравке“ подигне једна уметнички схваћена архитектура хотела са каваном. Пре неколико месеци сопственик споменуте кавране обратио се на једног чиновника Грађевинске дирекције да му изради нацрте за нову кавану, у којој би се на првом спрату могао сместити и мањи хотел. Дознавши да је Надлештво за Уметност и Споменике већ предузело кораке како би се на сопственика деловало да архитектура његове нове кавране буде што уметничкија,

---

1 Читајући овај чланак у рукопису, један мој пријатељ, уредник познатога Сплитскога дневника, приговорио ми је да сам према овом страном архитекту одвише лично нерасположен и да моја критика о његовим радовима изгледа неправедна. На умирење овога свога пријатеља и свих далматинских родољуба који верују да је Алферд Кѳлер геније који својим „уметничким“ способностима „усрећава“ Далмацију, нека ми се доцусти да кажем неколико речи. Пре свега, ја личнo овога архитекта не познајем. Познајем само његова дела која је правио по Далмацији, и једино она су проузроковала моју поразну критику и национални револт. Оцењујући архитектуру овога Бечлије, ја сам свој суд изрекао по својој најчистијој савести и без обзира на то што је он странац. Ко познаје моју двадесетогодишњу критичарску делатност, лако ће ми веровати кад истакнем да у уметности никада нисам био против странаца. Способни страни уметници увек су ми импоновали више него неспособни домаћи. Према томе, ја не нападам Келера зато што је странац него зато што је лош уметник. Да бих то доказао, узео сам његове радоае које је учинио у Сплиту, Загребу и Дубровнику, и дао о њима своје непристрасно мишљење. Применивши строго европско мерило, дошао сам до закључка да је Келер, по својим уметничким особинама, далеко заостао не само иза савремених европских него и иза југословенских архитеката. Чињеница да су његови нацрти обалног фронта Диоклецијанове палате добили на интернационалном натечају прву награду, никако не говори о способностима Келера, него о неспособностима наших стручњака који су му ову награду поделили. Да Келера ни у његовој отаџбини не сматрају уметником нарочитих квалитета, доказ су бројне

чиновник Дирекције, који као дипломирани инжењер архитект врши знатну приватну праксу у граду, посетио ме је у надлештву и замолио да дам своје мишљење о његову пројекту каване и хотела. Пошто сам видео да пројект, по својим уметничким квалитетима, има обележја обичних провинцијских железничких станица и његова архитектура у т. зв. касарнском стилу никако не одговара Дубровачкој средини, ја сам се споразумео с амбициозним и необично агилним чиновником да његов пројект пошаљем професору Плечнику са молбом за потребне савете и инструкције. Констатовавши да је немогућно кориговати овако слаб пројект, Љубљански мајстор је за кратко време израдио посве нов пројект са перспективом и планом, и драговољно га ставио на расположење Надлештву за Уметност и Споменике. Сувишно је подвлачити колико нас је обрадовао овај драгоцени поклон генијалног уметника. Имајући овај сјајан пројект, Надлештво је одмах, заједно са неколико најугледнијих Дубровчана, покушало наговорити сопственика да своју кавану безусловно гради по Плечниковим нацртима. Предузетни сопственик најприправније је усвојио наше разлоге и с одушевљењем обећао да ће своју нову кавану подићи по предложеном пројекту. Али, мало затим појавили су се противници са својим тобожњим разлозима: да би израда Плечникових нацрта стајала баснословне суме, да је пројект превише монументалан, да нема смисла да један

монографије признатих стручњака о савременој аустријској и немачкој архитектури у којима се име Алфреда Келера и не спомиње. Ја сам неколико година живео у Бечу, а од своје младости стално пратим радове свих значајних Бечких архитеката, и никада нисам могао приметити да би који критичар од репутације посветио Келеровој уметности бар најобичнију белешку. Колико се мало цени Келер као архитект, види се и по великом делу које је, пре две године, изашло у Берлинском Propyläen-Verlag-у, под натписом Die Baukunst der neuesten Zeit. Оно обухвата 608 страна с огромним бројем репродукција. У њему су приказани сви знатнији архитекти, почевши од Шинкела до Ле Корбисјеа. Како је аутор Немац, разуме се да је највећи део књиге посветио немачким и аустријским архитектима. Они су представљени са 143 имена, док странци са 17. Значајно је да ни у овом великом регистру немачких и аустријских имена никако не сретамо име — Алфреда Келера. Спомињу се и карактеришу Бечлије као што су Ото Вагнер, Макс Фабиани, Хуго Горге, Јозеф Хофман, Клеменс Холцмајстер, Адолф Лос, Емануел Марголд, Јозеф Олбрих, Роберт Ерлај, Оскар Стрнад, Оскар Влах, али о Алфреду Келеру ни гласа. Кад не бисмо имали генијалнога Плечника, велики таленат Николе Добровића и неколико архитеката европског формата, ја бих се свим силама залагао да нам нову Далмацију дижу ова једанаесторица Бечлија, јер уметника Келерова калибра имамо код куће, нажалост, и сувише. Према томе, славити и бранити Алфреда Келера, а игнорисати једнога Плечника и најспособније домаће таленте, значи не разумевати архитектуру и тешко грешити против културе свога народа.

каванар подиже толико уметничку зграду, и тако усколебали сопственика у толикој мери, да је најзад одустао од Плечникова пројекта. Карактеристично је да је међу онима који су деловали на расположење сопственика, главну улогу играо споменути чиновник, који се у својој чудној умишљености заборавио толико, да је на једној седници градскога Уреснога Поверенства писцу ових редака јавно пребацио да је диктатор, и да у Добровник силом импортира „горњокрањски стил" Јосипа Плечника. Овај недоличан испад наишао је на разумљиво огорчење свих који су видели Плечников пројект и дивили се што је великом мајстору, благодарећи његовој ванредној интуицији и истанчаном уметничком инстинкту, успело да у пројекту не само изрази своју дубоку концепцију, богату фантазију, ненадмашену техничку савршеност, него, и што треба нарочито истаћи, да евоцира дух старога Дубровника и његов genius loci. Чувајући се да ропски и шаблонски копира историјске облике, професор Плечник је у своме пројекту дао узвишено архитектурско дело које је по форми савремено, а у концепцији представља симфонију прожету најинтимнијим специфичним Дубровачким акордима.

За време свога недавнога бављења у Дубровнику, Плечник се с правом ужасавао над новим градњама које су, у последње време, подигнуте у Дубровнику, Гружу и Лападу. Осећајући искрену љубав за нашу Далмацију, а напосе за Дубровник, са чијим се лепотама упознао већ у својој младости, и које су му, како је сам признао, остале за целога живота у трајној успомени, он је, поред извештаја о свом мишљењу о рушењу куће Франа Романа, упутио Министарству просвете један значајан апел. Како је његова садржина неоцењене вредности и пуна поуке и очинских опомена, ми га доносимо у целиии. Текст апела гласи:

„За свога боравка у Дубровнику имао сам прилике да тачно прегледам цео град са свим његовим спомеиицима црквене и профане архитектуре.

„Са не малом забринутошћу и боли у души приметио сам како се у новије и најновије време Дубровник унакарађује неукусним и баналним зградама.

„Да би се спречило оваково нагрђивање Дубровника, било би неопходно да се читав град законом прогласи за monumentum nationale.

„Исто тако, било би од потребе да се у Надлештву за Уметност и Споменике постави један млађи архитект, солидне стручне спреме и уметничких способности, који би умео не само руководити пословима рестаурованња и консервирања архитектонских споменика.

него и лично надзирати све пројекте за новоградње и њихову израду.

„Овај архитект могао би, истовремено, правити тачне и детаљне нацрте свих значајнијих Дубровачких споменика, и на тај начин радити на оснивању Архива, без којега се не могу замислити ни озбиљни рестаураторски послови, ни темељита научна проучавања.

„По мојем дубоком уверењу, једино архитект уметник који би вредно радио у споменутом надлештву и живео у директној вези са споменицима Дубровника, могао би да с успехом спречава нагрђивање града лошим новоградњама и будно чува споменике овога вековнога бисера нашега Јадрана.

„Деловање овога архитекта било би, најзад, од великог значаја не само за развитак савременог Дубровника него и за гајење уметничког смисла и осећања у нашему народу."

Надајмо се да ће ове убедљиве и отворене речи југословенскога највећега архитекта наићи на одзив у Дубровачке општине и Дубровачких грађана. Ми смо по својој дужности и савести изнели у овом чланку довољан број чињеница са којих би требало да се забрине не само Дубровчанин него и сваки свестан Југословенин. Немојмо заборавити да је Далмација крај наше отаџбине који нам још увек својатају наши непријатељи. Јер не могу уверити културну Европу да ова обала није словенска, они се лаћају разних средстава у циљу да нас прикажу инфериорном расом без права на земљу богате уметничке прошлости у којој су тобоже дошле до изражаја искључиво особине романскога духа и карактера. Једно је од њихових моћних средстава у тој кампањи стално подвлачење како је наша раса стваралачки немоћна и, као доказ да она није могла имати никаквог удела у формирању старе уметности Далмације, наводе се као примери грађевине које смо подигли од Ослобођења до данас. Обелодањујући у репродукцијама архитектуру наших новијих и најновијих зграда, они овим жалосним примерима покушавају не само утврдити југословенску стваралачку импотенцију, него и уверити културну савест Европе како је у њезину интересу да нам се отме Далмација већ и због тога што својим архитектурским вандализмима уништавамо њен историјски и уметнички карактчр.

Зато би била наша културна, национална и државна дужност да настојимо свим силама како бисмо архитектури Далмације посветили нашу највећу пажњу и најенергичније спречавали рушење и нагрђивање њезиних споменика који оличавају, како признају највећи страни ауторитети, благородну синтезу стваралачких снага како романскога тако и словенскога генија. Када саме општине

неће да воде уметничку бригу о градовима и местима нашега Јадрана, треба апеловати на званичне факторе да најстрожим законима заштите историјске и уметничке споменике Далмације и преузму старање око свих послова који се односе на њихово консервирање и рестауровање. Да би наша нација била достојна уметничке прошлости ове земље, желети је да се наши најмеродавнији фактори одазову болном вапају великога Плечника и омогуће да изградња нове Далмације буде у рукама југословенских најспособнијих уметника. Јер једино они могу бити гарантија да се убудуће неће правити грешке које компромитују и историју, и културу, и уметност, и национални престиж нашега народа и државе.

Коста Страјнић

Словенски преглед

*Осамдесетогодишњица председника Масарика**

(1850.—1930.)

Господин председник Чехословачке Републике, Томаш Масарик, слави 7. марта о. г. осамдесетогодишњицу свог живота, бурног, раденог и плодног. Рођен у Ходонину (у јужној Моравској), по оцу је Јозефу, раденику на хабзбуршким спахилуцима, Словак; у месту рођења је свршио основну школу (1861.) У Хустопечи учи две године реалку (1862.—1863.), па се због немаштине враћа кући, одакле га родитељи шаљу у Беч (1864.) на браварски занат, са којега се врати кући па, на Чејчи за две године, изучи ковачки занат, са којега оде за учитељског помоћника у Чајковице, а одавде у гимназију у Брно, где тешко живи од инструкција; у шестом разреду мораде гимназију напустити (1869.) због тога што се противио да иде на исповест. Тако Масарик напушта Моравску због првог свог револуционисања.

Одсад је за више година база његова тешког материјалног живота Беч, где положи матуру (1872.), докторат филозофије (1876.), преда хабилитацију за доцента „Der Selbstmord" (1877.), и где постане доценат у универзитету (1879.—1882.) Неко је време био и

---

* Подаци о животу проверени су списом: Soukup D-r Frant., Syn dělnika vítězem nad Habsburky.

супленат, тешко је живео, дајући часове. јер приватни доценти имаћаху само приход од школарине. У то се време венчао са Американком, Шарлотом Гариг, која му беше друг и сапатник у животу.

Кад се у Прагу универзитет разделио на немачки и чешки, буде позван на чешки за ванредног професора (1882.) Познв прими, Прагу се радовао и није, а доцније постао је редован професор (1896.), и ту је дужност вршио до Рата. Уз професорску дужност и велику просветилачку пропаганду бавио се и парламентарном политиком и журналистиком.

Идејна радња Масарикова у његовој Прашкој епоси изложена је у његовим списима тога времена. Главни су му списи ово: Hume David (1883), Theorié dějin (1884), Zakladove konkretni logiky (1885), Slovanske studie (1889, 1893), Česka Otazka (1895), Naše nynější krize (1895), Jan Hus (1896), Karel Havliček (1896), Otazka socialni (1898), Nutnost revidovat proces polenski (1899), Osm hodin prace (1900), Jdeály humanitni (1901), Politika vědu a uměnim (1906), O alkoholizmu (1906), O klerikalizmu a socializmu (1907), Palackeho idea naroda českeho (1912), Rusko a Europa (1913.)

Основна је мисао ових списа ослобођење мишљења и увођење човека у искрено и реално мишљење и осећање. И док се Масарик у Моравској као ђак побунио против исповести и морао напустити школу, да се годинама у Бечу пати и учи новом животу, он се у Прагу буни против дотадашњег чешког живота и са својим сарадницима израђује чешки реализам, основан на саветима здравога разума, честитости душе и активности.

Ова је снажна пропаганда изазвала отпор. Против новога се човека стари Прашки режим почео организовати, па му је (1899—1900.) пошло за руком узбунити и омладину против Масарика. Употребљена ја прилика кад је Масарик издао две брошуре поводом суђења Хилзнеру због ритуалног убиства, за које је Масарик писао да не постоји. У то се време Масарик пео на Голготу ради својих уверења.

Омладина се и студенство затим вратише Масарику, почеше се око њега врстати, учити новом начину мишљења, осећања и схватања живота; и из тог врстања разви се велик покрет. Тај је покрет захватио и словачку и југословенску омладину, које дадоше одличне сараднике за потоње бурне догађаје и велико стварање. На омладину је нарочито утицала Масарикова идеја „drobne prace" (ситног рада), која их је сачувала од маштања о лажној величини, учила реалностн и скромности, и снажила вером у успех дневног ситног рада.

Уз предавања на универзитету, у семинару, дружењем са омладином, својим списима — Масарик је водио пропаганду за своје идеје и у журналистици. У чешкој журналистици, нарочито у ревији *Naše Doba*, коју је он основао и која и данас излази[1], и у политичким новинама *Čas*, органу групације Масарикове. Европској и светској јавности говорио је преко велике штампе, која је доносила телеграфске извештаје о његовим борбеним говорима у Царевинском већу. У обим те велике пропаганде ушло је балканско и југословенско питање.

До Масарикова удубљавања у југословенски проблем бунтовност његова није имала широку револуционарну концепцију. Био је следбеник науке Палацког и других просветитеља чешког народа који мишљаху да је у интересу чешког народа да се одржи бивша монархија, те се и њему пребацивало да је „Rakušan" (Аустријанац). То су, веројатно, и у Бечу мислили, те смисао његове велике Прашке пропаганде (1882—1912) нису разумели; а веројатно, и он сам је наслутио своје дубоке унутрашње револуционарне фондове тек кад су телеграми објавили исход Кумановске битке. Те депеше беху први абер за југословенску и чешку револуцију, и Масарик се, већ потпуно револуционисан, и срцем и душом залаже у Васић-Форгачевој и Фридјунговој афери.

Кад изби светски рат, Масарик је увидео и осетио да му предстоји велика акција, која значи синтезу његова живота. По објави рата био је у Холандији, одакле је отишао у Италију, па би прешао у монархију, да му није поверљиво било саопштено да ће бити затворен чим пређе границу. Радио је у Швајцарској, а 4. јула 1915. у Цириху приликом Хусове прославе он, Палацкога следбеник, објавио је рат Аустрији и Хабзбурговцима на живот и смрт. Из Швајцарске је отишао у Лондон, одатле (1917-1918) у Русију, да организује чешкословачку армију, уверен да се без ове не може постићи самостална Чешкословачка. У савезничким земљама, па и у Француској и Америци, а нарочито у моћним католичким круговима, веровало се и желело да се одржи Аустро-Угарска, но револуција чешкословачка и јужнословенска имала је у великом политичком свету, и нарочито заслугом Т. Масарика, више успеха, па је из прве васкрсла слободна Чешкословачка република, главно животно дело великог словенског мислиоца и организатора.

К-С

1 Прима је Библиотека М. С.

ST. BARABASZ: SZTUKA LUDOWA NA PODHALU

(Ст. Барабаш: Народна уметност под Татром)

Под овим насловом изашао је трећи албум подтатранске народне уметности који нам представља предмете народне уметности из околине Витова. На планинама високе Татре најбоље се очувала стара народна уметност. Сачуване су народне ношње, народне песме, игре и стари начин домаћег народног живота. У последње време, ова народна уметност брзо ишчезава. У Закопаном, под Високом Татром, развило се велико модерно пољско летовалиште, које посећује годишње око 40.000 туриста. Они улазе све дубље у усамљене долине и планине, и тако се висока туристика и зимски спорт на татранским планинама веома живахно развија. Нов модеран живот продире на татранске планине и уништава стару домаћу културу, која је врло интересантна и налази се на прилично високом степену уметности.

Татранска уметност знатно је оплодила пољску уметност и унела у њу многе нове и интересантне елементе. Откад је Северин Гошчински, познати пољски песник романтичног доба и борац из великог пољског устанка из 1831. године, у своме делу *Чаробни свет Татре* открио пољском народу татранску поезију, *много пољских песника и књижевника тражило је мотиве за своја дела или надахнућа на татранским планинама.* Пољски песник и револуционар, Винцентије Пол, средином прошлог века, у својој *Песми о пољској земљи* узвикнуо је Пољацима: „На горе, на горе, драга браћо, тамо слобода чека на вас", и овај узвик одјекивао је непрестано код пољског народа. Пољски модерни песник Казимир Тетмајер добио је прошле године награду града Варшаве за своје новеле *Са високе Татре*, и тиме је ово дело било признато као најбоље дело модерне пољске књижевности.

Исто тако је и народна музика пољског горштака унела нову мелодију у пољску песму. Њихове народне игре почеле су се играти по целој Пољској. Такозвани Закопански стил у архитектури и пластичној уметности почео се примењивати по пољским градовима, и домаћи намештај у Закопанском стилу понос је богатог пољског дома. Нарочито такозвана ситна уметност, израде од дрвета за свакодневну употребу и за украс дома, развила се код татранских горштака до знатног степена. Последњих година све то брзо пропада: народ може да зарађује од странаца, купује увезене фабричке предмете и нема више рачуна да с великим трудом и губитком времена израђује ове ствари. Да би се ови предмети старе до-

маће културе сачували, основани су нарочити музеји, где су изложени предмети татранске домаће уметности, а предузеће „Ksiažnica-Atlas“ у Лавову почело је издавати велики уметнички албум татранске пластичне уметности.

„Ksiažnica-Atlas“ је велико картографско издавачко предузеће удружења професора средњих и високих школа. Сва његова издања одликују се ванредно лепом уметничком израдом. Издаје углавном ствари у вези са школом и са педагодиком, строго педагошка научна дела, помоћне књиге за разне врсте школа примерно штиво за омладину сваке врсте, од књига и слика за малу децу па до помоћних књига и примерног штива за универзитетску омладину. Предузеће има свој картографски завод, и његов специјалитет су врло добро израђене мапе сваке врсте, историјске разних народа и разних времена, као и мапе о садашњем стању свих земаља, и то у разним облицима од великог зидног за школу па до малог у албуму. У вези с тим друштво се интересује и за народну уметност, и почело је издавати врло укусно израђене албуме народне уметности.

Свакако лепо и корисно предузеће које би и нама могло да послужи за углед.

Д-р Л. Ленард

Право у Совјетској Русији

В. Б. Ельашевичъ: Законодатель и жизнь въ Совѣтскомъ правотворчествѣ. Современныя Записки. XL, 1929. Парижъ.

Постоји одлучна супротност између схватања права са стране присталица модерне правне државе и идеолога руске комунистичке странке. Док једни сматрају правну стабилност, одређеност и сигурност за диктат не само друштвене свести, но и модерног економског промета, ови други гледају у праву једно оруђе које је згодно само утолико уколико оно користи циљевима совјетске владе. Декрети и законици које је издала та влада, нису имали за смер да створе правне гарантије или легалну сигурност правних одношаја, но да обезбеде „диктатуру пролетаријата“. Али то подузеће није потпуно успело. У чланку, објављеном 1927. год., г. Стучка, највиши заповедник совјетске правде, јадикује што совјетској влади није пошло за руком да потисне из глава свесних радника веру у законитост и правнички — односно буржоаски — поглед на свет.

Дакле, за десет година владавине комунистичке странке, њезина правна идеологија није се променила, ма да се живот у Русији ипак сталожава у одређеним правним формама. То није заслуга совјетског законодавца, него народних снага, које делују мимо законе а понекад чак и против закона.

Већ је декрет бр. 1. од 24. новембра 1917. год. не само затворио све постојеће судове, него прогласио за неважеће и цело старо право. У исто је време почело систематско рушење старог привредног и социјалног поретка; укидање права својине на земљиште, национализација свих већих предузећа, реквизиције, пљачке, покушаји да се принудно регулише сеоско газдинство — стварали су такво стање, да је старо право постало готово беспредметно. Осим тога, чл. 22. декрета о народном суду забранио је изрично у пресудама сваки цитат закона које је издала предреволуциона влада, а уводни закон за грађански законик од 31. октобра 1922. год. забранио је судовима да се упуштају у расправу било којих правних одношаја који су поникли пре 7. новембра 1917. год.

Изгледало је да су сви правни односи из старог времена порушени и да је створена правна tabula rasa, на којој ће се градити сасвим нов правни живот. Али у ствари то није било тако. Прво, сељаци, који су и пре револуције живели под својим специјалним законима и правним обичајима, задржали су готово цео стари правни систем, јер су покушаји Совјета да на селу уведу комунистичко газдинство (совхозе и колхозе) потпуно пропали. Г. Ељашевић наводи низ одредаба новог аграрног законика које репродуцирају прописе предреволуционог сељачког права, а понекад их усавршавају. Његов је закључак да ту немамо правну револуцију него нормалну законодавну еволуцију.

Али и ван сељачког газдинства, старо се право више пута показало јаче од воље совјетске владе. На пример, нова је железничка уредба од 1922. год. основана на радовима предреволуционе комисије Лазарева из 1910. год. У области матичних књига о рођенима итд. стари су закони важили дуго време и после 20. децембра 1917. год., као што се то види из окружнице од 21. јуна 1924. год. Чак се и на грађанске имовинске одношаје често пута примењивало старо право, о чему сведоче виђени совјетски правници, г. Стучка и писци „Енциклопедије Државе и Права", издане од комунистичке Академије. То је право наилазило на заштиту изборних судова, озакоњених декретом од 16. фебруара 1919. год., а и редовних совјетских судова (извештај комесара јустиције Курског). — Писац приказаног чланка наводи и низ других случајева рестаурације старог права.

Совјетско законодавство сматрало је да су сва предреволуциона права укинута, али је живот морао да рачуна са њиховим постојањем, а судови — да их штите. Стога је совјетска јуриспруденција створила нарочиту теорију, према којој се *признаје фактично стање које* је затекла октобарска револуција. Према томе, судови су признавали важност и тестаменту, написаном 1902. год., и тапији, датој 25. јуна 1917. год., и праву радника на одштету због телесне повреде, задобивене пре револуције, итд. Стога није никакво чудо што је нови совјетски грађански законик израђен по угледу на нове „буржоаске" кодексе, изузевши прописе о праву својине на земљиште и неке друге објекте, о већим предузећима и о спољној трговини — којима се обезбеђују совјетској влади „командне висине" у привреди.

На тај је начин створено два сектора народне привреде: *социјалистички и народно-привредни.* Али њихово постојање једног поред другог утицало је страховито на обезбеђеност приватних права. Ма колико да су норме совјетског грађанског законика сличне модерном европском праву, њима недостаје оно што чини *душу тога права* — поштовање и сигурност стечених права. То треба да имају увек на уму страни посматрачи који хоће да се упознају са совјетским правом.

То је главна садржина чланка г. Ељашевића, познатог руског правника, који приказује посве објективно правно стање у Совјетској Русији.

Occid.

MOŠĆICE

18. јануар био је у Пољској свечан дан. Свечаност је имала нарочит карактер, потпуно у духу модерног материјалистичког времена. То нису били свечани дочеци одличних гостију из иностранства или прослава великих догађаја из народне прошлости. Овог дана председник Пољске Републике г. Игњат Мошћицки, у пратњи председника владе г. Бартла и још неколико министара и других високих достојанственика, допутовао је у малу варошицу Мошћице и свечано отворио нову, огромну фабрику азота, вештачког гнојива. Пољска штампа је наглашавала да је то треће велико дело, извршено у Пољској после Рата. Прво је подизање приморске вароши и пристаништа Гдиња, где се сада из малог рибарског села од неколико стотина душа на мртвом песковитом терену развија модеран при-

станишни град; друго је било велика народна изложба у Познању која ја целом свету показала садашње стање и развитак привреде у Пољској, а треће подизање фабрике азота у Мошћицама.

Употреба једињења азота расте по целом свету врло брзо. Год. 1918. утрошено је укупно по целом свету 300.000 тона једињења азота, 1928. године светска потрошња износила је већ 1,800.000 тона. Због овог огромног пораста потрошње требало је тражити нове начине продукције. Пре светског рата, чилска салитра покривала је две трећине целокупне потрошње, а остала трећина отпала је на продукте дестилације угља из фабрика гаса и кокса. После Рата, 70% потрошње покривају синтетична једињења, а остатак чилска салитра и дестилација угља. До светског рата, добивање азотових једињења из ваздуха било је још, тако рећи, у ембрионалном стању; у току светског рата, Немци и Французи развили су ову индустрију, и то Немци методом Хабера, Французи методом Клод-а (Claude). После светског рата, и друге земље почеле су стварати индустрију продукције вештачког гнојива из ваздуха или такозваних азотових једињења. У току светског рата, Немци су створили велике фабрике азота у Chorzewu, на територији која је припала Пољској. Велики успех пољски је био што су Пољаци после Рата одмах могли обновити рад у овим фабрикама, које долазе међу највеће ове врсте у Европи, ма да су отишли сви немачки инжењери и мајстори и уништили машине. Први директор ове фабрике био је г. Игњат Мошћицки, који је пре тога био професор универзитета у Швајцарској за хемију ове врсте, те је један од најбољих светских стручњака у овој струци. Поред ових великих фабрика основане су у Пољској, после Рата, три мање фабрике за продукцију азотових једињења; једна од њих ради новопронађеном методом председника Мошћицког, друга методом Claude-a, и трећа америчанском методом „Nitrogen".

Сада су отворене у Мошћицама код Тарнова велике државне фабрике, које раде по систему Fausera и могу да производе 110 тона амонијака дневно. Све ове фабрике укупно производиће у Пољској годишње 80.000 тона азотових једињења. Да би се сва пољска оранице овим гнојивом натопила, требадо би 126.000 тона годишње. Свакако се може рећи да ће продукција ових фабрика бити довољна за унутрашњу потребу у садашњости и најближој будућности.

Ова огромна фабрика постала је на истински амерички начин. Пре две године на месту где сада стоје ове фабрике, налазила се још мала фарма. Год. 1927. 5. маја, ударен је први почетак. Још

у току исте године саграђено је 12 вила и 4 велике зграде за станове чиновника и радника, водовод, локална железница, пристаниште за водени пут Дунајец—Висла. Год. 1928. саграђене су главне фабричке зграде, електрарна, магазин, свега укупно 53 зграде. Све ове зграде подигнуте су од гвозденог бетона. Већ у јесен 1928. године отпочето је с монтирањем машина; у току зиме кад је било 45° мраза, подигнути су велики фабрички торњеви. Али и за време највећих мразева ни један дан није се престало са радом. У јесен прошле године, било је већ могуће постепено ставити у покрет поједине делове фабрика, а 18. прошлог месеца, на свечан начин било је отворено ово огромно предузеће и предано свом циљу. Трошкови око подизања ове фабрике износили су око 96 милиона злотих, дакле приближно 600 милиона динара. Све је то домаћи капитал, и фабрика је државна сопственост.

Д-р Л. Ленард

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Драмски новитети на Београдској позорници

Поводом две домаће премијере, готово као и увек досад по Рату, неодољиво нам се намеће извесно размишљање о позоришној критици. Пре Рата, ствари су биле знатно боље у том погледу. Позоришну критику водили су углавном људи поузданијег укуса, стварнијег знања, стручног и општег; објективно, опрезно, са сигурним мерилом и нарочито поштено. Та критика ретко је свесно превиђала ствари, лоше или добре, свеједно, јер се није процењивало кроз извесну анимозност и тобожњи настрани став. Наши најбољи интелектуалци огледали су тада своје свестране и несумњиве способности у позоришној критици. Њихово писање деловало је благотворно на наш позоришни живот уопште, који је баш деценију пред Рат био најбогатији, развијајући се напоредо с великим светским позорницама. После Рата, међутим, прилике су се свирепо и филмски незграпно измениле. То стање у позоришној критици погоршало се особито у најновије време кад ту рубрику преузимају просечни интелектуалци, без довољног стручног и књижевног образовања, осредњег или непоузданог укуса, васпитани међутим на лошем фељтону и сумњивој модернистичкој литератури, са такозваним специфичним погледом на свет, и у једном разбарушеном ставу, који не фрапира идејно, као покрет, него буквално — као немогућа, некритичка и необјективна реакција на сасвим логичне прилике. У овом тренутку — истину треба увек и у целости рећи — наши дневни листови обично имају врло штуру, лошу и несолидну критику, какву свакако није имао ни један предратни. Ту више није питање самог незнања, недостатка укуса и бар осредњег књижевног стила и критерија, него још више, и добре воље, поштеног, објективног и критичког расуђивања, озбиљног и отменог тона кад се дискутују творевине духа и уметности. Колико данас одлучује добра воља, али, усто, и смета лоше интелектуално васпитање и недостатак знања, укуса и нарочито критерија, показаће нам најуверљивије случај с двема домаћим премијерама г. г. Велмара Јанковића и Т. Манојловића. Првоме је та критика одрекла, неопрезно и осорно, чак и дар, и то је нарочито учинио један критичар без дара и бољег духа; оспорила, затим, сваку вредност његовој драми, а у другоме, кроз блештаве речи и суперлативе, открила homo novus-a у драми. Писац овог чланка гледао је, међутим, обе драме по двапут, с најбољом вољом, јер му је било стало до истине. Своје утиске, овлашно и укратко, саопштићемо овде слободно и потпуно искрено. У овом тренутку имам неодољиву импресију: да су се оба комада догађала тако оделито и јасно, као, рецимо, што је зрачење црне и цр-

вене боје на белом платну. Оцењивач, са иоле укуса и доброг суда, могао је ако је хтео, одмах сигурно да пронађе истину и поуздано мерило, а после свега што смо читали и видели, у вези с овим премијерама, једно нам је јасно: да се савремена позоришна критика дефинитивно компромитовала и својим незнањем и необјективношћу. У овом тренутку, не изнеког дирљивог ентузијазма, осећамо неодољиву потребу да спасемо један освештани критички обзир — објективност, и један нужни принцип — тачност суда и савршену искреност, уколико нам је то могуће.

Г. Вл. Велмар-Јанковић: *Без љубави*, интимна драма у 4 појаве. Редитељ Г. Исајловић.

Г. Јанковић се досад приметно огледао у драми, на приповеци, роману, кроз низ есеја о разним питањима, и чак на књижевној и позоришној критици. Писац несумњива дара, знања, укуса и интелигенције — то би се, у овом тренутку, као опште и тачно, могло укратко рећи. У драми је доста уверљиво потврдио те особине, без којих се један писац не може ни замислити. Његова драма *Робови*, са јачим социјалним смером и с више занимљивих проблема, показала је богатији унутарњи живот и јачи смисао за овај посао, и поред извесног више подигнутог и можда местимично декламаторског тона који и сада тренутно терети његов драмски израз. *Без љубави*, међутим, већ је знатно потпунија драма, са јачим позоришним смером и књижевно-уметничким и психолошким тежњама. Основна концепција, ма колико можда изгледала банална, тумачена је кроз извесно јаче и небанално надахнуће. Једно филантропство, спровођено кроз проповедника мира, друштвене сношљивости, и културе, Матију Марковића, воља читавог покрета, без сигурних следбеника, кроз дирљиви и наивни ентузијазам и платонску психологију; тумачено је готово све и свугде са доста алузија, бољег хумора и с довољно позоришног искуства и смера. Та доследност у његову карактеру, почевши од првог чина, с једним еланом за општу ствар, па до последњег, са једним широким и патетичним хришћанским подвигом праштања и трпељивости, сачувана је готово подједнако сигурно и уверљиво. У томе је, рекли бисмо, прва добра страна ове драме, а то је већ нешто знатно и пресудно. Замерка која би се могла учинити главној личности, рецимо: да је театрална, банално свечана, често сувише апстрактна и књишка, не би била ни оштроумна ни срећна. Јер, такви самоокрућени вођи, са громким проповедништвом, више из сујете, амбиције и извештаченог платонизма, али у суштини непоуздани у себе и увек тражећи утехе и ослонца у другом, кроје се и у најбољим драмама и романима као књишке личности, и тако уливају извесни дирљиви ентузијазам и лажни патос. Такви су вам, делимице, и Тургењева Руђин, кроз своје блештаве тираде, такав нарочито Ибзенов Др. Стокман, у својој необузданој понесености, Толстојев Никита у *Царству мрака* и т. д. Честе алузије нису, ипак, омеле драмски смер, него га напротив појачале и унеле извесно искључиво позоришно расположење. Остале личности дате су мање-више добро. Јелена, Матијина жена, која чини прељубу са Банићем, кућним пријатељем, није без јаче психолошке мотивације. Сама ова љубавна авантура долази врло вешто и корисно да појача интерес за драму, и улије живости и полета у ток радње. Јелена је, у основи, природан и

доста уцељен карактер, али се местимично предаје извесној, обичној, позоришној патетици, која само омета уверљив драмски израз и природни ток радње. Има овде-онде и усиљавања и неуверљивости, можда чак и невештине, особито у оној исповести своје прељубе пред мужем; затим онако отворено и овлашно мотивисано стремљење за Банићем, које нас је више теретило него освајало. Али њена женствена доследност у целини, усто местимични самопрегор и, најзад, врло успела сцена покушаја убиства, после такође вешто уметнуте трагедије Банића на тркама, у чему је помешан бол незајажене женке и кајање супруге: јасно показују једак ипак зналачки извајан тип. К. Тодоровић, извесни промашени живот нешто типа Ленорманових или жигосаних људи Горкога, са својим цинизмом, добро је смишљена личност као таква, ма да не свугде уједначена, јер су, веројатно, сметале остале главније психолошке преокупације у драми, те није толико уверљиво оправдан у основи радње. И поред бујице ватрених речи и тежње да се уживи у природу ствари, Т. је већином остао невезан или лабаво везан са унутарњим значењем и током радње. Софија, секретарица Матијина, једно дирљиво искрено створење, није свугде била психолошки уједначена и довољно природна. Њена љубав на пр. с Т. није уверљива ни вешто спроведена: дошла је изненада, тамо негде ван збивања на сцени, и развијала се у грубим цртама доста неприродно. Изван те авантуре, изван њене неубедљиве упорности, ипак је оригиналан и доста тачан тип. — Развој, ток радње је претежно убрзан, и тако се ствари догађају као у налету, с наглим прелазима. Наша најглавнија замерка тицала би се самог третирања, тумачења, градива, управо начина употребе фабуле. У том експерименту писац има три могућности: или да направи чисту драму, беспрекорне уметничке стилизације појединости, или искључиво позоришно дело са склоностима водвиљисте да прави компромис с публиком, или, најзад, комад као комбинацију оба вида обраде, како је поступио наш писац. У тој тежњи да се измире две крајности лежи и делимичан неуспех његове драме. Правећи позоришно дело, писци се труде да се допадну публици. Али атракција је опасан подвиг, и подају јој се лоши као и добри писци. Г. Јанковић је, очевидно, желео да овде-онде угоди склоностима публике, и његове побуде постале су убрзо и опасна навика. Стога има доста диспаратних ствари и тема које су ту ради ефекта, али и немило терете ток радње. Можда је то побудило писца да онако оштро подвлачи извесне појмове, речи и сцене, да би се наметнуле одмах и сигурно. Тако се чују често јаке речи, сувише надахнути пасажи који се пењу до патетике. Дикција је, местимично, нешто растресена и форсирана. Желело би се више мирноће, сређености и груписања речи око садржине. Ова драма је, и са овим замеркама, јасно осведочила дар и способности г. Јанковића. Она је, усто, стварно драма, јер се на сцени доиста живи, и тај живот, полет и динамика једне занимљиве средине разговетно се осећају.

Игра глумаца на премијери била је, чини нам се, лошија него на четвртој представи, кад смо други пут гледали. Г. Драг. Гошић је врло интелигентно и савесном студијом приказао Матију, и умео врло вешто да подвлачи књижевне пасаже у својој улози. Готово сваки његов гест и дах одају глумца који проучава, воли и загрева се за своје дело. Г. Плаовић (Коста) апсолутно сигурно влада собом, и својом пријатном дикцијом и плодном маштом лако прави живе и занимљиве бравуре.

Изгледа нам, ипак, да би овај тип циника боље пристајао г. Златковићу. Г-ђа Марковац (Јелена) је интелигентна и даровита глумица, али је извесном форсираном и прилично патетичном дикцијом спутала своју уметничку природу. Па, ипак, она је, колико се могло, извајала допадљиво једну тешку и сложену личност. Г. Милошевић (Сташа) играо је с маштом и са инвенцијои, слободно и лако. Време је већ да се овај даровити глумац огледа и у јачим улогама. Г-ђа Бековић (Софија) осећала се доста присно.

Наша такозвана позоришна публика, која се поводи за критиком, у овом случају врло лошом, и тиме већ доводи у сумњу своју љубав за позориште, не показује, нажалост, живљи интерес за овај комад. Она тако, поклањајући више пажње стварима сумњиве вредности, непобитно доказује да је њен интерес за позориште само свечана парада, а укус неодољиво зависан од ђава рецепта наших недоучених рецензената.

Г. Т. Манојловић: *Центрифугални играч*, драма у 4 сцене.

Ово је по реду друга домаћа премијера. Г. М. се с неједнаком срећом огледао у поезији, на критици и, ево, сад на драми. Он је, рекли бисмо, имао највише успеха на разним конференцијама и у критици, а затим тек као песник. Интерес за драму дошао је у њега одједанпут. Пре него што се и приказала драма, ми смо посумњали у могућност да г. М. напише добру драму, знајући добро природу његових способности и својства његове поезије. За драму се тражи више темперамента, сложенијег и богатијег унутарњег живота, више срећености и јединственијег израза, довољно маште и пластичности духа; затим, у формалном погледу, штедљивости и ритмичности у дикцији и... шта се све још не би могло набројити? Г. М. је, међутим, песник без богатије, плодне и природне маште, без дисциплине у погледу дикције и склон јаким декламаторским тирадама, које се често неизбежно додирују с патетиком. Недостаје му, усто, и довољно унутарње покретљивости, разноврсног и живог збивања, а стил му је китњаст и бојадисан низом речи које се унутарњом везом и значењем не сливају недељиво. Ова драма, природно, носи тај општи печат његова стварања: ту су чак, такође разумљиво, врдо упадљиво истакнуте његове мане. Драма је стварно без јединствене садржине и драмског догађања. Недостаје нужна унутарња веза радње, и ближа и дубља мотивација поступака. Ту је, чини нам се, две трећине набацано диспаратног, случајног или декоративног, а свега једна, можда, у драмској невољи и по природи фабуле. Г. М. је хтео, очевидно, да направи модернистичку драму, нешто изузетно оригинално, али није успео. Апсолутно слободно, одрешито и искрено тврдимо: да је *Центрифугални играч*, у својој подлози и обради, драма типа романтичких и непсихолошких комада једног Бана, Цветића или Суботића. Свесни смо, у исто време, тежине и оштрине оваквог закључка, али све нас на то нагони неодољиво. Ствари не чини новима то што су оне случајно, формално, него што значе у суштини. Стогодишњак може обући ново одело, па се ипак неће подмладити духовно. Његово подмлађивање долази са изменом унутарњег духовног импулза, моралне физиономије, са освежавањем психолошких могућности. Ова драма је чисто стилистичка обрада и рехабилитација једног вештачког и старог проблема, и старомодног манира. Кад хоћемо о њој да говоримо не знамо управо

шта бисмо пре могли поменути што не задовољава. Најјача је и прва наша импресија: да је овде опште шаренило, блесак необичних, крупних самозвучних, гломазних речи и фраза потисло све могуће одлике драматизације. Почевши од прве па до последње сцене, од ексцентричних и незграпних бравура Лилијане на плажи, па до отужних тирада једне избезумљене жене на аеродрому, све је то тешка и крута егзалтација у староромантичарском стилу. Умерена и искрена егзалтација која потиче из унутарњег збивања, несумњиво је племенита особина добрих писаца. Али егзалтација вештачки и насилно изазивана стилским бравурама и декламацијом, у стилу лоших навика „Sturm und Drang"-а, како је овде, није уметничког и психолошког порекла. Таква блештава и декоративна егзалтација немилостиво је теретила и иначе оскудну радњу, спутала готово све природне психолошке и драмске импулзе и, заиста, центрифугално понела и разнела све везе и јединство радње. Из сцене у сцену, у опасном налету, јурило се без мере и дисциплине. То је још више појачавала неприродна дикција, која није нимало драмска, јер тој дикцији недостаје ритмичности и стегнутости; она је развучена неверојатно широко. То је више него декламација. Г. М. не може, изгледа, ни најпростији појам, утисак или исповест да каже мирно, лако и природно. За најобичнију исповест, за коју треба само две-три речи, употребиће читаву поворку израза, који најзад значе или само једно или и то превиђају. Имало је случајева кад је један конкретан појам пратило по четири атрибута. Реченице су, тако, разливене, презасићене речима, и за глумца значе несавладљив напор. Од почетка до краја ствари су се догађале неприродно и невешто. Писац невешто групише дијалог на две стране: док једни говоре, други ћуте, тако да увек има немих сцена, које су се могле избећи само унакрсном конверзацијом. Већ у првој сцени појављује се она избезумљена и ексцентрична жена с амрелом, која је потпуно Банов или Цветићев тип, али и апсолутно непсихолошко и фантастично створење, без икакве везе са догађањем у драми. Ако је писац хтео да кроз њу предикује о узвишеној екстази материнства, могла би се наћи боља прилика, можда један популаран чланак, али нипошто у драми, где мора све бити логично и психолошки мотивисано. Уместо тога ова је смушена жена, не својом дирљивошћу, него неукусношћу, досадом и патетичном декламацијом теретила нерве добронамерних слушалаца. Све што је рекла, од прве до последње речи, било је мал' не само манир и лажни патос. Стога ова сцена није оставила трајнији утисак. Друга сцена пред дансингом у врту дата је с још више усиљене егзалтације. Речи су пљуштале као из кабла, у месту, без драмског полета који би показао да се стварно нешто догађа. Трећа сцена, иначе најуспелија, није такође психолошка и уверљива. Платонско, „самарићанско" понашање министра, оца заведене Лилијане, према Биту играчу, и штуро декламовање овог другог о своме плебејству и кајању, није могло да унесе живљи и стварнији импулз. Последња сцена, по своме склопу, више је комична него дирљива. Узајамна патња Лилијане и жене с амрелом, тамо негде у углу сцене, личила је пре на извесне епизоде на филму, него на потресно збивање. Крик Лилијане, по одласку играча, упућен овој жени: „Куда, куда да пођемо?" — објашњава готово све наивности и невештине у драми, врло јасно. То заједно показује да Лилијана, психолошки, у својој раздраганости, значи готово исто што и ова фанта-

стична жена у стварности. Лилијана је једно површно створење, које сазнајемо пре кроз бујицу речи него што је осећамо као унутрашњег покретача радње. Најстварнији тип био је саветник, са једном живом и занимљивом видовитошћу, али карикиран и оштро подвучен.

Драма г. М. значи васкрс старо-романтичарских комада у једној модернистичкој стилизацији дикције, а врло незнатно и у унутарњој обради. Сам форсирани ритам радње, који режија није могла и смела успорити, расплинуто и преоптерећено излагање, патетична и подигнута дикција, невештина, затим, у композицији и т. д. речито потврђују наш искрено саопштени закључак. Кад је реч о инсценацији, треба прво похвалити декор Г. Жедринског, који је био најлепша атракција на представи. Он је заиста појачавао високи тон драме, али је самостално постојао. Игра глумаца била је просечна. Г. Драгутиновић (Бил) рецитовао је често с патосом и у налету, без предаха, не успевајући да пружи сигурне сугестије. Иначе, он глуми интелигентно, разуме све парадоксе и каламбуре ове неприродне дикције, даје најзад колико је било могуће, и његови су гестови слободни и инвентивни. Г-ђа Дугалић (Лилијана) продире у ствари лако, брзо и сигурно. Извесне јевтине трикове не можемо јој опростити. То спада у другостепени водвиљ. Она, усто, стално аспирира речи. Ту вам је увек једно мукло *x*, које јој смета, и слушаоцу иде на нерве. Најбоље је играо, тумачећи саветника, г. С. Тодоровић, а затим г. г. И. Гавриловић и у епизоди Д. Милутиновић. Г-ђа Врбанић дала је на махове сјајну уметничку евокацију једне иначе апсурдне жене с амрелом.

Г. Пеција Петровић: *„3 : 1"* — Редитељ г. Богић.

Ово је донекле допуњена редакција његових популарних пијеса: *Мала, У навиљцима, Чвор, У чизмама* и т. д. Г. П., изгледа нам, овде је подбацио. Сам проблем — три човека према једној жени — није иначе апсурдан. Али његова обрада појединости, спровођење и мотивисање поступка и радње није уверљиво и већим делом је неприродно. Више лакрдије него стварне шале, хумора. По свему судећи, могло би се рећи да је овај комад писан само ради смеха. Па, ипак, он није без овде-онде стварно ухваћене психологије и приказа карактера. Г. П. хвата особине сељака и жена из Хрватске у њиховом путеном, чулном прегарању. Стога нам изгледа увек исти, и сам писац, и његове личности. Глумци су играли изванредно. Г-ђа Стокић (Смиља), савршено природном игром створила је једно изврсно уметничко дело и опет обогатила свој репертоар. Г-ђа Арсеновић (Анђа) на махове била је на висини претходне. Она је осведочила своје способностн за домаћи репертоар. Г. Раденковић (Љуштина) у оваквим улогама уме да створи најпотпуниу и снажну меру. Г. Б. Николић (Лука) има богат терпераменат, маште и духа, и тако глуми лако и занимљиво. Извесна усиљавања која су последица бујног темперамента, не могу се опростити. Г. Душановић (Милић) отворио је заграду у својој глумачкој каријери: глумац од дара и интелигенције који заслужује да се чешће огледа и у већим улогама. Г-ђа Петровић у улози Раде, кад не би била славонска сељанка, била би одлична. Г. Богић као редитељ, код комада ове врсте, требао је буквално да тумачи текст. И он је, већим делом, то и учинио с мером и разумевањем.

Боривоје С. Стојковић

Момчило Милошевић — Први плодови

Београд 1929.

Замашна ова књига садржи избор песама из досадашњих песникових збирака, и већи број објављених у књижевним листовима и часописима, само су сад неки стихови добили други облик. Унесено је и неколико досад нешгампаних песама. Песме су постале у времену од 1911. год. кад је издао прву збирку *(Под старим кровом)* па до 1920. год. закључно. — Општа је карактеристика ове поезије извесна мера преко које песник не може — ни осећањем ни изразом, а чини се да би хтео. Разлог је у природи самога песника, јер има нешто што га наследно (или атавистички) притискује и мори: он осећа у себи крв предака својих (песма *Трагедија*), крв болесну која *монотоно брује*, и под тешком тугом неспокојно плаче, и због те крви у њему се стално одиграва једна трагедија *која умор носи.* Тим је и карактер своје поезије искрено протумачио: она је сва *уморна* и, дакако, не може да се вине у висине; од тога уређеног му умора не може песник ни да каже све што би и *како* би хтео. *Родољубиви покличи* на пр. нема сумње да су срдачни и истинити, али изразом не достижу и не загревају. Покаткад би песник хтео да полети за Његошем, али уморна крила не даду (песма *Визије*). Основни је тон ових песама сета, туга, душевни терет — у нешто јачем изразу, тежња на сазнање — у бледом изразу; место утиска и уверења које сама песма треба да произведе — песниково уверавање о себи које оставља сумњу. Симпатична је искрена исповест која се овде-онде осети у песми. У језику има недостатака и погрешака. Ради слика (према *свежи*) не може се ни песнику допустити облик *ужежи* (стр. 19. м. *ужези*), ни (према *чисту*) *Христу* (стр. 124. м. *Христе*).

В.

Расправа о Лази Костићу

Наш уважени стари књижевник, г. Д-р Милан Савић, иако је већ зашао у осамдесете године свога живота, ипак још увек вредно и непрекидно ради с пером у руци. У прошлогодишњим свескама *Летописа М. С.* излазила је обимна, интимно и топло написана расправа г. Савића о животу и књижевном раду Лазе Костића. Као друг и сарадник, г. Савић је био у могућности да о Лази Костићу прикупи многе биографске појединости, а као један од последњих још живих репрезентаната нашег Омладинског покрета из седамдесетих и осамдесетих година прошлога столећа, г. Савић је био и најпозванији и најмеродавнији на нам прикаже књижевни рад Лазе Костића, типичног песника ове епохе наше књижевне и културне историје. Г. Савић је своју расправу о Лази Костићу одштампао у засебну књигу, која несумњиво значи знатну добит за нашу књижевно-историјску литературу.

Н.

Владимир Бабић — Наши писци

Г. Влад. Бабић, књижевни критичар и преводилац руских писаца, издао је под предњим насловом, као књижевне белешке, неколико својих раније већ по разним часописима објављених приказа и оцена наших савремених књижевника: Вељка Петровића, Драгише Васића, Бранка Машића, Владимира Велмар-Јанковића, Бранимира Ћосића, У. Донадинија, Јосипа

Косора, као и рецензије о антологији Аугуста Харамбашића, о Меморима Имбра Ткалца, о записима Старог Београђанина, о Пјеровим карикатурама, о зенитизму (М. Микца), о А. Г. Матошу као песнику. Белешке г. Бабића писане су на основу опажања која будући литерарни историк наш неће моћи превидети, а иначе се лако и лепо читају.

Т.

Наши класици на енглеском језику

Бивши лектор енглеског језика на Београдском универзитету, г. Џемс В. Вајлс, већ неколико година врло успешно ради на превођењу дела наши песника и књижевника класика на енглески. Енглеска читалачка публика показује врло лепу пажњу према преводима наших класика. Збирка превода наших женских народних песама и Мажураниħев еп *Смрт Смаил-аге Ченгића* изашли су досад у два издања. Г. Вајлс је, осем тога, превео и посебно издао Лазаревићеву приповетку *Први пут с оцем на јутрење* и Змајеве баладе *Гуслареву смрт* и *Три ајдука*, а у штампи је и Његошев *Горски вијенац*. Према постигнутим успесима, г. Вајлс обећава да ће наставити свој рад на превођењу наших класика.

А.

НАУКА И ЧАСОПИСИ

Епска народна поезија у Југославији на почетку XX в.

Словенски Институт на Универзитету у Паризу имао је одличну идеју да позове Д-ра М. Мурка, најбољег познаваоца данашњег епског песништва код Срба и Хрвата, да одржи на Сорбони низ предавања. Он их је одржао 23., 24. и 25. маја 1928., и сада их је Словенски Институт, нешто проширена, издао: *Murko M.*, La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle (Travaux publiés par l' Institut d' études slaves, X, 1929). Мурко је, пре и после Рата, проучавао наше данашње епско песништво на његову извору и с ретком савесношћу, и уз најмодернија средства (фонографски). О својим истраживањима дао је неколико извештаја (1913. г. Бечкој Академији Наука), који су врло лепо примљени не само од фолклориста, него и од испитивача Хомерове поезије, јер су им помогли да је тачније схвате (Engelbert Drerup, Homerische Epik 1, Das Homerproblem in der Gegenwart).

У овим предавањима сетио се Мурко са захвалношћу најпре главних скупљача наших епских песама, обавестио је своје слушаоце о одјеку који је имала наша епска поезија у великом свету, и навео најважније преводе на светске језике, па и на француски. О својим путовањима ради упознавања данашњег стања нашег епског песништва дао је кратак али јасан извештај.

Главно питање које је Мурка на свима путовањима по нашим југозападним крајевима највише занимало, било је: да ли још живи народно епско песништво у народним устима. И уверио се да наша епска поезија још живи, али има и где је потпуно мртва, и где полагано изумире. То је било лако утврдити самим слушањем, али је било много теже одредити однос данашњих поколења према епској поезији и пратити њено очевидно пропадање. Она још живи, нарочито у Босни, Херцеговини (класичној земљи епске поезије), Црној Гори и у Новопазарском санџаку, и народ

је одано воли, па ипак она нагло нестаје, јер нестају и она средина и оне прилике у којима је она цвала. Мурко је у последњи час приступио послу да ухвати неке значајне особине наше епске поезије на њезину заласку. Изнео је врло прегледно целу технику садашњег певања епских песама, научених из књига или самостално смишљених. Несумњиво је утврдио да исти певач исту песму ни двапут не пева једнако. Све наше штампане народне песме певане су, дакле, или диктиране *тако само један једини пут*. Особиту пажњу обраћао је Мурко на дуге песме и мешовито традиране исте теме, певањем и приповедањем. Уверио се да су дуге песме (муслиманске су најдуже) и сухе (смишљене као релације) и нашим слушаоцима досадне, ма да је поштовање песама искрено и високо. На својим путовањима (пре Рата 1909., 1912. и 1913. год., после Рата 1924. и 1927. г.) штета је што није доспео и у Црну Гору, да упозна и тамошње епско песништво, али се с пуним поверењем ослања на класично дело Павла Ровинског о Црној Гори. — Постајање данашњих приповедних песама пратио је Мурко на живим изворима и трудио се да осети непосредност самог стварања. Уверио се да песме не ствара народ, него даровити појединац: ко има дара, може и сам смислити песму, или је сложити од више песама, или бар самостално попунити празнине између општих места. Дар за певање и учење песама још се високо цени, али крај свега тога епско песништво нагло силази са народних усана, са гусала и тамбуре (тамбурице, код Муслимана и Хрвата), а узрока његову нестајању има више. Губи се, уопште, патријархални епски живот, нема више јуначких мегдана: јатаган је уступио место пушци репетирки и митраљезу; измењена економска ситуација такође је један од узрока („певало се од беспослице"), па онда просвећена борба против рђавих обичаја (свадбе које су трајале по неколико дана, и друге забаве, погодне за неговање епске песме); старији људи не уживају као негда у епској песми, а младеж још мање, али највећи је непријатељ нар. певача модерна настава. Цео се живот модернизира; ово се већ огледа и на песми (у једној песми из 1912. г. долази *телефон:* Телефону царе долетио... На телефон зове Енвербега...). Мурко тачно напомиње да је нестајање епске нар. песме по себи знак великог прогреса, али ако она и нестаје на својим изворима, она ће продужити свој живот као важан елеменат литературе и националне културе, и још ће боље инспирисати, и са више успеха него досад, епске и драмске песнике и друге уметнике (наводи за пример великог нашег вајара Мештровића), и даваће хране националној опери, — све што је, за један век раније, предвидео учитељ и пријатељ Вука Караџића, В. Копитар. Исто тако, епска нар. поезија југословенска, за коју напред каже да између епског песништва словенских народа високо одскаче богатством, артистичким савршенством, реалистичким приказивањем и хуманошћу, остаће увек плодан објекат за студије како домаћих тако и страних научењака.

Расправи (стр. 31) додано је 82 фотографије са типовима певача из Хрватске, Далмације, Босне и Херцеговине, и Црне Горе (од којих ће 27. и 28. бити погрешно обележене), и о епском животу у старом санџаку Новопазарском, са односним белешкама (стр. 35—74, Planche I-XXI)

Н. Радојчић

Јован Кршић — Добровски и српска народна поезија

(Посебни отисак из *Зборника Добровског.* Праг 1929.).

Једна солидно израђена расправа у којој писац хоће донекле да побије укорењено мишљење: да је Добровски имао неповољан суд о српској народној поезији. Према неким изрекама Добровскога могло би се закључивати да он није био најбоље расположен према нашој народној песми, али писац хоће да докаже да суд Добровског, у целини, није тако неповољан, иако није био онако срдачан као што је био Копитаров и Гримов. Треба, пре свега, уважити да је Копитар под утицајем Добровскога почео да се интересује за народну поезију; према томе, његова би, индиректна, заслуга било оно што је Копитар с Вуком учинио да се наша народна песма огласи у Свету и да постане интегрални део светске књижевности. Добровски је био рационалиста, и тек се донекле прилагодио духу романтике. Он је филолог и историк, и за њега вреди историјско-филолошки критериј, а најмање књижевно-естетски. Па ипак је он ценио нашу лирску нар. песму. А што је донекле изменио свој романтичарски поглед на нар. песму, главни ће разлог бити, по мишљењу пишчеву, у фалзификатима чешке нар. песме (Зеленгорски Рукопис). Он је био тај који је Зеленгорски Рукопис прогласио за фалзификат и као фалзификаторе означио Ханку и Јунгмана. Због тога је изазвао против себе јаку патриотску реакцију, која у борби против њега није бирала средства, и та је борба загорчила последње дане његова живота. — Криво мишљење Добровскога о одношају српског нар. језика према старословенском учинило је да је он на цео рад Вуков гледао скептички. То се може прочитати и из његова писма Гриму од 1825. г. кад говори о Вуковој Граматици као о граматици простога језика српског, спомоћу које се неке старије српске књиге не могу читати ни разумети, али из истог писма види се јасно да су њему српске нар. песме *лепе*; то казује мимогред, напомињући да Вуков Рјечник вреди толико што ће се спомоћу њега моћи разумети те *лепе* песме. Уопште, према гледишту које је Добровски имао на српски нар. језик у односу према старословенском и према књижевном језику нашем дотадашњем (славеносрпски), и онда, према неоправданој „патриотској" реакцији на његову одлучну реч о фалзификатима чешке нар. песме: треба просуђивати и донекле неповољно мишљење Добровскога о нашој нар. поезији.

— *x* —

Политичко и културно постајање Југословена

Разумљива и нама драга жеља на Западу да се упозна југословенски народ и држава, изазива све нове покушаје да се научно прикажу Југословени и оцрта развитак њихова ослобођења и уједињења. Наших радова ове руке најмање је, једно зато што нису тако потребни као на страни, а друго због тога што ми боље осећамо тешкоће таквог посла и клонимо га се. Странци, особито они који нас воле, не могу то чинити. У великом свету је још толико незнања и, што је још горе, лоших предрасуда о нама, да они морају, због истинољубља и оданости према нама, приступати приказивању нашег народа и државе, ако и осећају тешкоће које долазе од недовољних предрадњи. Њихове заслуге су тим веће.

Међу Немцима се истиче својим информативним и, још више, са-

мосталним научним радовима о нама симпатични Градачки доценат за славистику, Јосиф Матл. Он је нас обвезао и себи стекао леп глас читавим низом студија, чланака и, шго нарочито истичем, библиографских прегледа о нама. Поред потпуног знања језика, он располаже самосталним знањем о нама на два врло удаљена подручја: у економији и књижевности; то стоји у нези с његовим двоструким званичним положајем, професора на трговачкој академији и доцента на универзитету.

Читав низ својих ранијих студија сажео је у један дубоко смишљен и прегледно написан чланак: Matl J., *Das politische und kulturelle Werden der Südslaven*, који је изишао у угледном листу *Preussische Jahrbücher, 216, 1929., 152-74.* У овом синтетичном саставу на мало простора много је речено, јер се писац потпуно саживео с предметом о којем пише. Он дели наш политички развитак на четири одсека: 1) доба жупанске и племенске организације до IX в.; 2) доба хрватских и српских племенских држава до XIV в.; 3) доба опадања и робовања Турцима и 4) доба ослобађања и уједињења. Свако доба је кратко али пластично карактерисано, последње најбоље. У приказивању нашег културног развитка истакао је Матл одлично све тешкоће које су га ометале, и поред којих смо ми ипак обогатили светски развитак високим вредностима. Он то с правом сматра знаком високих наших народних способности и зато с ведрим оптимизмом, који је једнак нашем, гледа у југословенску будућност.

Н. Радојчић

Д-р Богумил Вошњак — Pobeda Jugoslavije

Г. Д-р Богумил Вошњак, који је још као омладинац студент међу Словенцима, пре двадесет и више година, заузео био врло видно место као борац за југословенско народно и државно јединство, а за време светског рата као публициста и пропагатор развио врло живу делатност за нашу националну ствар у Француској, Енглеској и Америци, те досад објавио знатан број расправа и радова о нашем националном питању, на разним језицима; скупио је и у једној књизи издао низ својих чланака као „националне мисли и предлоге" у питању коначног остварења нашег народног и државног јединства. Пун дубоког уверења у своје идеје и руковођен искуством као одлучан, многогодишњи, национални радник, пропагатор и дипломата; писац у својим чланцима указује на тешкоће при стварању и консолидовању наше државе као и на дужности и задатке при унифицирању нашег државног, привредног и културног живота. Чланци г. Вошњака писани су лаким, новинарским, стилом, у родољубивом и свесловенском одушевљењу, што, дакако, повећава занимљивост а не умањује вредност ове књиге.

М.

Споменица ослобођења Војводине 1918. Нови Сад 1929.

Светски рат је, без претеривања се може рећи, највише захватио у свој вртлог баш наш народ. Толико страдања, толико искушења и толико чудних обрта донели су минули ратни догађаји како народној целини нашој тако и појединим крајевима, па готово и сваком поједином члану нашега народа. Ако се може рећи да је преко целог једног народа прохујала страховита ратна бура, онда се то без сумње може рећи за наш народ, који је премногим и прескупим жртвама искупио и

постигао своје коначне резултате и успехе у минулом међународпом обрачунавању.

Све то, цео тај страшни светски пожар оставио је, природно, дубоко урезане успомене у свакоме од нас, и те су успомене још потпуно свеже у свима нама, па можда тиме треба тумачити појаву што је, просечно узевши, код нас још много оскудна литература о свима догађајима минулог светског рата: јер се држи да је „све и тако свима добро познато." Појединачни мемоарски фрагменти (и белешке) не баш многобројни, колико би били и значајни, разасути су већином по новинама и часописима, те ће се моћи употребити тек као узгредни извори при стручној и опсежнијој обради учешћа нашега народа у историји светскога рата. Године међутим пролазе и полако ће изумирати генерација оних наших јавних радника и ратника који су у светском рату играли виднију и важнију улогу, те би, према томе, они као најпозванији, у првом реду, могли а и требали да оставе најверније и најтачније податке и грађу за будуће наше историчаре. Потребно би стога било да се што више форсира међу нашим људима рад на описивању и приказивању минулих ратних догађаја.

У овом смеру подузело је већ извесне кораке Новосадско *Историјско друштво*, а уређивачки одбор бившег Српског Народног Одбора у Новом Саду издао је ових дана Споменицу ослобођења Војводине 1918., у којој су прикупљени краћи чланци: о интернирању и прогањању војвођанских Срба од аустроугарских власти за време рата; о бежању наших људи из редова аустроугарске војске и ступању у добровољце, о догађајима и учествовању наших људи при распаду и расулу Аустро-Угарске, о раду наших револуционих Народних одбора, о ослобођењу Војводине као и о раду велике Народне Скупштине и Народне Управе у Новом Саду. Писана и састављена без веће стручне и научне претензије, ова ће Споменица и поред својих недостатака ипак моћи послужити као добра историјска грађа, јер су у њој објављени и многи званични документи, извештаји и записници првих наших националних органа при ослобођењу Војводине 1918. године.

М.

О хрватској и зетској краљевској круни

И до године 1894. расправљало се о познатом барељефу у крстионици Св. Јована у Сплиту, негдашњем храму Диоклецијанове палаче, али од те године, кад је држан Интернационални кочгрес хришћанских археолога у Сплиту, не престају учена истраживања о значењу важнога споменика. На једном од делова од којих је крстионица сложена, налази се, како је већини читалаца *Летописа* познато, приказ три фигуре: једне на престолу, с круном на глави, с крстом у десници и земаљском куглом у левици; друге која стоји поред ње, док трећа ничице лежи пред крунисаним лицем. Изнад ликова је плетена орнаментика, мало боље израђена него само фигуре, које су знак варваризиране уметности. Расправљање о значењу овога рељефа креће се око питања: да ли је ту приказан Спаситељ или световни владар. Овако јасно постављено је питање још на споменутом Конгресу 1894., али решењу се споро прилазило па ни сада није оно потпуно крају приведено.

Цели ток расправљања приказао је веома пластично *Љубо Караман* у *Вјеснику за археологију и хисшорију далмашинску*, XLVII — XLVIII (1924—5), прилог први, 1—27, с две табле. Пошто је то учинио, он је

на основу студије самога споменика, у вези с марљиво и зналачки сабраним компаративним материјалом утврдио да сплитски барељеф не приказује Majestas Domini, јер би у том случају био сложен од самих изнимних случајева, него световног, несумњиво хрватског, владара, поред кога стоји његов доглавник и пред којим ничице лежи поданик. Њега је нарочито занимала круна на глави владаревој, као једини пример сачуване хрватске краљевске круне; о њој је раније расправљао само узгред И. Кукуљевић. За облик круне утврдио је Караман да је франачки; он је мислио карактеристичан само за IX в. Како га је круна највише занимала, то је био збиља срећан кад је у црквици Св. Михаила у Стону, која је у рушевинама, открио фреску с ликом ктитора који на глави има исту круну као и на Сплитском барељефу — украшен обруч, с три крстића на врху, који је иа стражњем делу продужен као на кациги, да не заштићава уши него врат. О Сплитском барељефу и овој фресци одржао је Караман врло лепо предавање на Другом интернационалном конгресу византолога у Београду, које је изашло с натписом: „Deux portraits de souverains yougoslaves sur des monuments dalmates du haut moyen âge" у листу „Byzantion", IV (1927—8), 321—336, с једном таблом. Док је ово предавање чекало на штампу, изашла је велика расправа Караманова *Црквица Св. Михаила код Стона*, у *Вјеснику хрв. арх. друштва* у Загребу, Н. С. XV (1915—28), 81—116, са шешнаест слика. Караман је, прво, стручно приказао занимљиву црквицу, а онда се нарочито бавио ликом ктитора. На основу опширне грађе, компаративно контролиране, као што Караман увек чини, утврдио је и по градњи и по техници сликара да је црква из краја XI или почетка XII в., кад је Стон био у власти Зете. Невешти сликар, који је малим средствима своје уметности ипак умео изазвати јак утисак, приказао је ктитора с круном на глави и са задужбином у рукама. Карамана је, разуме се, особито занимала краљевска круна коју су носили у Зети, у то доба краљеви Михаило и Бодин, па он, с разлогом, гледа у ктитору лик краља Михаила. За круну је уверен, као и за хрватску, да је франачког облика, који да се у Франачкој иначе био преживео, а код нас остао дуже у употреби, па да је према њему била израђена и круна владара на Сплитском барељефу и Стонској фресци.

Ову тврдњу Караманову да се тип позно-каролиншке круне сачувао само код нас, исправио је *Миховил Абрамић* у одлично документованом чланку „Један допринос к питању облика хрватске круне", којим започиње Шишићев Зборник, стр. 1—13, с једном таблом и с неколико слика. Абрамић је с два низа доказа обогатио Караманова истраживања: прво, утврдио је да се облик круне као код нас налази и у XI в. и на страни; није, дакле, само код нас заостао него се налазио и на Западу, кад и код нас; онда, друго, Абрамић је доказао да је исту таку круну, као што су је носили хрватски и зетски краљеви XI и XII в., носио у исто то доба и норвешки краљ Eystein (1103.—1122.), чија је глава у камену с натписом сачувана. Осим ових сасвим нових дата за допуњавање решења овог проблема, који се расправља начином врло часним за нашу науку, бави се Абрамић нарочито питањем права приказивања владара у цркви, и с тим у вези расправља о месту где је првобитно стајао Сплитски рељеф. После ученог расправљања износи, по архитекту Dyggve-у, реконструк-

цију олтарне ограде, које је плоча с рељефом била део. Мишљење Абрамићево у том делу расправе врло је сугестивно и можда ће новим компаративним материјалом или ископавањима бити још боље утврђено. Што се тиче лика хрватског краља, приказаног на барељефу, то се Абрамић, наравно, не може да одлучи између Петра Крешимира и Димитрија Звонимира. О том ћемо се тешко моћи икада сигурно одлучити, али довољно је што је знамениго питање и дотле доведено. Главно је што знамо да је облик краљевске круне код Хрвата и у Зети био као на Западу и Северу Европе, јер је то важно за политичке и културне утецаје с тих страна, који су били тада јачи неголи византински.

На крају још ово. Оба споменика, Сплитски барељеф и Стонску фреску, проучио је *Абрамић* у вези с осталим споменицима тих времена у немачки написаном чланку „Altkroatische Denkmäler" (Југословенски туризам 5./1929./, 165—8 и 6,201—5). У оквиру споменика свога доба истичу се још јасније ова два знаменита остатка давнашњих времена, драга нам нарочито због владарске круне на њима приказане.

Н. Радојчић

Јов. М. Пойовић — Културне везе Чехословака са Јулословенима. Београд 1930.

У Библиотеци Нар. Универзитета у Београду (Урећ. Одбор: Д-р В. Чајкановић, Д-р И. Ђаја и Д-р В. Ћоровић) изашло је ово, прегледно и лепо написано, предавање из којега читалац може на лак начин дознати и разабрати колико су Чехословаци, то најактивније и најагилније словенско племе, не само утицали ға нас Југословене својом словенском — културном и политичком — идеологијом, него и знали уважити наше одлике расне и одлике наше Земље, преносити на свој језик продукте југословенске књижевности и тражити инспирације за своју књижевност и уметност у хероизму и патњама нашег народа. Међу знатним услугама које су Чехословаци учинили Србима, поред Шафарика, директора и професора српске гимназије у Новом Саду, требало је споменути и прве директоре најстарије српске гимназије Карловачке, који су били Словаци. Утицај Људ. Штура на српску и хрватску омладину у Пожуну, нарочито на Светозара Милетића, који је ту добио широку словенску концепцију (Свеслав), требало је такођер споменути и нарочито подвући, јер је тај моменат одлучан за сав његов потоњи политички рад, као што је требало јаче истаћи и утицај Колара на Људевита Гаја у тако важном и одлучном моменту за формирање југословенеке идеологије као што је напуштање покрајинског хрватског говора у књижевности у корист општега српско-хрватског језика.

— *x* —

Преглед словачких часойиса

Тек од Ослобођења може се рачунати да словачка књижевност живи слободно и слободно се развија. За време мађарске владе била је прогоњена свака словачка реч, па је разумљиво да се ни књижевност није могла развијати у довољној мери. Тако је, углавном, и са словачким часописима, али је ипак било неколико који су излазили и пре Рата, и за време Рата. Међу прве спадају *Slovenské Pohlady*, који су завршили 45. годину, и са годином 1930. улазе у своју 46. годину излажења. *Sloven-*

ské Pohlady излазе у Турчанском Св. Мартину, а издаје их Матица Словачка под уредништвом секретара Стевана Крчмери. Без сумње, *Slovenské Pohlady* су најсолиднији словачки часопис за књижевност и уметност, а окупљају око себе већину најбољих словачких књижевних радника. Од песника ту су Мартин Разус, Владимир Роj, Јан Смрек, Е. Б. Лукач, Маша Хаљамова и др. Стални су сарадници у прози Јанко Алекси, Ј. Ц. Хронски, Т. Ј. Гашпар, а од старијих Јеге (Ј. Надаши), Јозеф Грегор-Тојовски, Хана Грегорова и др. *Slovenské Pohlady*, може се рећи, најбоље су огледало словачке књижевности. У њима налазе места старији и млађи песници и прозаисти, а сем оригиналних дела, доносе с времена на време и преводе из руске, француске и немачке књижевности, такође и чланке који разрађују словачку историју. О југословенској књижевности с времена на време пише г. Љ. Марковић; само је штета што се он ретко јавља, и то што пише само о хрватској књижевности. О српској књижевности било је једва нешто говора ових неколико последњих година. — Може се очекивати да ће *Slovenské Pohlady* и у новој години наставити у оном правцу којим су ишли досад, и да ће убудуће већу пажњу посвећивати и српској књижевности.

У Турч. Св. Мартину излази и један женски часопис за забаву и поуку *Živena*. Овај часопис излази већ 19 година, а са годином 1930. ступа у 20. годину свога живота. Овај часопис, сем књижевности, бави се и другим питањима специфично женским, али и општим. Стално доноси рубрике: књижевност, позориште, музика, педагогија, „из женског света", и друге.

У Братислави је ове године почео излазити нов часопис за књижевност и уметност: *Slovenské dielo* (Словачко дело). Лист излази месечно на 24 стране под уредништвом новинара Фр. Вотрубе. Часопис је нашао јак одзив и био је врло добро примљен. Ако часопис настави у том правцу као што је почео, нема сумње да ће он брзо водити главну реч у словачкој књижевности. Часопис је врло добро опремљен, а и садржина му је пробрана. Истина, његови сарадници су већим делом они исти којима се сусрећемо у часопису *Slovenské Pohlady*, али његов обзор је знатно шири, а много му кориети и то што излази у средишту словачког политичког, културног и уопште целокупног живота, у Братислави. Његов уредник, Фр. Вотруба, спада међу на боље словачке критичаре. *Slovenské dielo* обраћа велику пажњу и савременим писцима иностраних књижевности, и у његовом последњем броју (6) нарочита је пажња посвећена југословенској књижевности. *Андреј Мраз* у чланку *Путови послератне југословенске књижевности* бави се југословенским послератним писцима и појавама југословенске послератне књижевности. Уредник Фр. Вотруба (који и иначе много преводи из југословенске књижевности) превео је за овај број једну дужу песму Силвија Ст. Крањчевића (Последњи Адам) и једну Милана Ћурчина (Јесен). — У овом часопису излази у наставцима нови роман Мила Урбана: „Hmly na úsvite", а у поменутом броју објављује неколико најновијих својих песама Јожо Нижнански, чија је књига песама *Међу небом и земљом* била у *Летопису* приказана.

Осем тога, у Братислави излази периодично часопис младе словачке револуционарне омладине *Dav;* средњошколци имају неколико својих часописа, а у овој години почеће поново да излази часопис младе словачке

генерације *Zápas*, који је досад излазио под именом *Mladé Slovensko*. Часопис ће издавати Матица Словачка. У Кошицама већ три године излази белетристички, илустровани часопис *Vesna* под уредништвом Винценца Наваре. Овај часопис је успео да лаким причама, забавним чланцима и фотографијама задобије много читалаца, и да постане омиљен међу публиком осредњег књижевног укуса. Часопис се ипак одржао на потребној висини, а с године у годину и његова садржина и опрема све је боља.

Једини илустровани часопис који излази већ четврту годину у Братислави, под уредништвом Ј. Колесара, јесте *Nový svet*.

Међу најбоље стручне часописе спада *Bratislava*, коју уређују професори универзитета у Братислави, а у коју пишу најбољи словачки и чешки стручњаци. О *Bratislavi* је већ у *Летопису* било говора.

У Братислави, даље, излазе *Prúdy*, који часопис уређује Д-р Франт. Калач. Овај часопис ради на чехословачком јединству, а занима се свим питањима јавног живота. Једини је од словачких часописа који, осем редовних чланака о појавама словачког и светског живота, има сталне рубрике: народну привреду, политички преглед и др. О свим питањима и појавама које су опште вредности, *Prúdy* доносе критичке чланке. *Prúdy* улазе већ у 14. годину свога излажења.

Hlas излази у Братислави двапут месечно. Његови сарадници су некадашњи ученици професора Масарика, који су се према некадашњем свом органу *Hlas* назвали „hlasisti". Они су у словачком животу значили читаву револуцију, јер су донели нове погледе на живот и нове методе рада. Данашњи *Hlas* је наставак оног старог *Hlasa*, а с новом годином ушао је часопис 9. у годину.

У Турч. Св. Мартину излази још орган словачког музеалног друштва *Časopis slovenskej musealnej spoločnoti;* сем споменутог има још часописа мање значајних.

(а. в.)

ОПШТЕ БЕЛЕШКЕ

Његош Вразу 1848.

Говорити о 1848. години у потанкостима, напосе о томе какви су циљеви били наших главних представника народнога живота, то није задаћа ових редова. Хоћу по писму од 1. новембра (20. октобра) 1848. године што га је писао владика Петар П. Његош са Цетиња Станку Вразу, из оне бурне године, да приопћим наде и жеље црногорскога владаоца, а и првога мислиоца.

Његош захваљује Вразу „за дивни дар" што му га је послао. „Ко је удаљен од свијесних људи и од литературнога свијета, тога и мала ствар ограши, па још кад је дар братски" — пише Његош. Но не остаје код тога. Преозбиљно је и одвише важно време у којем пише то писмо човеку који је у свом идеализму и надама тих дана живео и преживљавао потресе у души и у народној судбини. За то Његош одмах наставља:

„Чудна времена! — потреса — догађаја — преобразовања — уздигнућа, па и времена нестрпљења — ноћи се молим да што доброга сним, а дану да ми што доброга у Новинама донесе — сто путах је лакше ономе ко се бори, но ономе који чами код куће — да Вам могу што

на муци помоћи, најсветију би дужност под Небом испунио, и да је иоле споразумјења било, могло се с нашега краја веће помоћи, но се и кому чини, па помоћи без муке пјевајући — иде ли наша ствар на те стране правцем? Хоће ли се наш народ свијету показати народом благородним и достојним самосталности своје? или ће вјечно обожавати туђе вериге које им већ толико вијека препилише врат и сатријеше народност.

Ја видим — наставља Његош — страшне погрјешке! Мени се чини да се од правог циља далеко одступило; Боже дај да се варам — ако се сада сагријеши, дуго ћемо тај гријех кајати. — Онај силни и напредни Ваш напрег и подвиг, ако се на зло окрене, тешко нашему народу, — она благородна, усрдна и велика Ваша жртва, ако се принесе вражем олтару, изневјерена је наша народност — ја сам и стрепио и питао се надом, доклем није б(ан) лишен главнога началства, а сада чини ми се видим што је.

Још нешто — ја сам се чудио што се то с нашим Г. Гајом урадило, док ми сада раскажу све потанко, каква е збиља несрећа слијепога демона код Вас донијела, да своје злобноји отровно сјеме и код Вас посије, и да порок баци на општега угодника наше народности — зар је код Вас непознат М(илош)? Та људи, Бог буди с Вама, оно је пакосни и лаживи несрећник, којега грде сви пороци најгаднијега тирјанина.

Толико ово писмо. Много му коментара не треба. Писао је у Загреб као да су Црна Гора и Хрватска биле под једном капом! Његош се боји за нашу народност и народ; жели му да с баном Јелачићем стигне до своје слободе. Али предвиђа да је положај банов у то доба већ тежак. И поради тога се боји лоше судбине народне.

Веома је значајно оно што пише о Гају и Милошу. Милош је, с путницом за Праг, у мају 1848. дошао у Загреб! Због Милоша је бан Јелачић у јуну скинуо Гаја од вођења политичких послова у Хрватској. То је дознао и Његош. Како је он, по оним подацима које је до новембра могао добити, просуђивао рад Милошев, види се из овога писма.

Да ли је Враз кад одговорио Његошу на ово писмо, није ми познато. Али је Његошево писмо, мислим, добар прилог за упознавање наших људи и развоја прилика за наше покушаје око уједињавања.

Д-р Ђуро Шурмин

Исправци

У јануарској свесци треба исправити: стр. 48. у 13. р. одозго „научио" м. „научно"; стр 61. у 13. р. одозго „може" м. „могу"; стр. 68. у 6. р одоздо „тежња" м. „тежње"; стр. 78 у 15. р. одоздо „Миливој" м. „Милан". У овој свесци на стр. 154. у речи Ksiażnica треба читати прво *a* као назал (пољски).

САДРЖИНА

		Страна
Нови видици — старе истине	М. Ђорђевић	81
Легенда о св. Ђурђу. Песма	Милета Јакшић	85
Срце. Песма	Сима Пандуровић	87
Мефистов плач. Песма	Рикард Николић	87
Из интимних записа 7. Песма	Гвидо Тартаља	90
Дубок је корен. Скица	Милета Јакшић	91
Самртно Коло четничко (из књиге „Пламен четништва“)	Стан. Краков	94
О упоредној историји модерних књижевности	Др. Милан Марковић	98
Јован Јовановић Змај	Васа Стајић	102
Пре петнаест година	Д-р Ђуро Шурмин	112
Књижевни преглед:		
Словеначка књижевност у години 1929.	Јосип Видмар	122
Културно-политички преглед:		
Чувајмо Дубровник	Коста Страјнић	132
Словенски преглед:		
Осамдесетогодишњица президента Масарика	К — С	150
Народна уметност под Татром	Д-р Л. Ленард	153
Право у Совјетској Русији	Occidentalis	154
Мошćице	Д-р Л. Ленард	156

Прикази и белешке: Књижевност. Драмски новитети на Београдској позорници. — Момчило Милошевић: *Први плодови.* — Расправа о Лази Костићу. — Владимир Бабић: *Наши писци.* — Наши класици на енглеском језику 159

Наука и часописи: М. Мурко: *Епска нар. поезија у Југославији на почетку XX века.* — Јован Кршић: *Добровски и српска нар. поезија.* — Ј. Матл: *Политичко и културно постајање Југословена.* — Богумил Вошњак: *Победа Југославије.* — Споменица Ослобођења Војводине 1918. — О хрватској и зетској краљевској круни. — Јов. М. Поповић: *Културне везе Чехословака са Југословенима.* — Преглед словачких часописа 166

Опште белешке: Његош Вразу 1848 174

Издаје Матица Српска у Новом Саду — Уређује Р. Врховац

ПОВЕРЕНИЦИ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Бела Црква — г. Никола Цакић, професор Гимназије
Београд — г. Бранко В. Петровић, асистент сеизм. Завода
Бечкерек — г. Жива Коларев, професор Трг. Академије
Бијељина — г. У. Софронић и Синови, Повлашћена Књижара
Бујановци и околина — г. Дим. Коњевић, бележник
Велес — г. Душан Д. Љотић, директор Гимназије
Вогањ — г. Милован Л. Станивуковић, управитељ Школе
Врањево — г. Божидар Јовановић, учитељ
Вршац — г. Милорад Ђорђевић, проф. Учитељске школе
Вуковар — г. Тадија Сретић
Дарда — г. Бранко Костић, агентура
Добринци — г. Ђорђе Поповић, учитељ
Дубровник — г. Д-р Јуре Тадић, проф. Трг. Академије
Инђија — г. Никола Јовановић, учитељ
Ириг — г. Гојко Михајловић, парох (за цео срез)
Јарковац (Банат) — г. Ђорђе Бота, прота
Лесковац (Србија) — г. Петар Весин, парох
Мостар — г. Јосип Капелети
Осијек — г. Милан Недељковић, агентура
Петровци доњи — Глигорије Недељковић, учитељ
Путинци — г. Васа В. Лукић, трговац
Путинци и околина — г. Д-р Стеван Сувајџић, лекар
Рума — г. Милош Раишић, учитељ
Рума — Управа Држ. Реал. Гимназије
Сарајево — г. Д-р Михаило Мирон, професор Гимназије
Скопље — г Павле Радосављевић, упр. монополског стоваришта
Сомбор — г. Д-р Јоца Лалошевић, адвокат
Ср. Митровица — г. проф. Ник. Момчиловић (за цео срез)
Стапар — г. Божа Попић, управитељ Школе
Ст. Врбас — г. Жарко Стефановић, учитељ
Суботица — г. Ненад Рајић, управник Дечјег дома
Шабац — г. Вера П. Николићева, професор

Штампарија Јовановић и Богданов у Новом Саду, 1930.